

2023
| 02

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat tudományos folyóirata

Felzárkózó települések

A fenntartható öngondoskodás lehetőségéről

© Máltai Tanulmányok
Minden jog fenntartva!

5. évfolyam, 2. szám

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat szaklektorált folyóirata.
Megjelenik évente négy alkalommal.

A folyóiratban megjelent tanulmányok, cikkek elérhetők a lap akadálymentesített,
felolvasóprogrammal is rendelkező honlapján, az alábbi címen:

www.maltaitanulmanyok.hu

SZERKESZTŐSÉG

Solymári Dániel, főszerkesztő
Czirják Ráhel, szerkesztőségi titkár
Szigeti László, olvasószerkesztő
Pávay Andrea, korrektúra
Molnár Tamás, tördelés és nyomdai előkészítés

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Prof. dr. Vasa László
Prof. dr. Tarrósy István
Dr. habil. Görföl Tibor
Dr. habil. Marsai Viktor
Pallós Tamás

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLET

Prof. dr. Tulassay Tivadar
Prof. dr. Pálné Kovács Ilona
Prof. dr. Úrge-Vorsatz Diána
Prof. dr. Kőnczei György
Dr. Várszegi Asztrik
Dr. Székely János
Dr. Varga Imre Kápisztrán
Győri-Dani Lajos

Borítóterv:

Bánlaki Szabolcs

Borítókép:

Charles Demuth: Rooftops and Trees, 1918
Courtesy National Gallery of Art, Washington

A folyóirat nyomtatott változatának ISSN száma:

ISSN 2676-9468

NMHH: CE/14647-3/2019.

Kiadja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület

1125 Budapest, Szarvas Gábor út 58–60.

Felelős kiadó: Kozma Imre

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat e lap minden részének sokszorosításával, terjesztésével, a benne közölt adatok tárolásával és feldolgozásával kapcsolatos jogot fenntartja. A Máltai Tanulmányokban megjelent szerzői művek és az azok részeit képező illusztrációk, képek kizárólag a kiadó előzetes írásbeli engedélyével tehetők hozzáférhetővé. Ez a nyilatkozat a szerzői jogról szóló törvényben foglaltak szerint tiltó nyilatkozatnak minősül. A lapban közölt írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó Magyar Máltai Szeretetszolgálat véleményét.

Tartalom

FELZÁRKÓZÓ TELEPÜLÉSEK

A fenntartható öngondoskodás lehetőségéről

6	ALAPGONDOLAT	
	Vecsei Miklós: A felzárkózás matematikája	6
16	ITTHON	
	Horeczki Réka: A szegénység kisvárosi dimenziói Magyarországon	16
	Ragadics Tamás: Öröklött hátrányok <i>Visszatérő és megújuló konfliktusok a Sellyei járás „felzárkózó” településein</i>	31
44	KITEKINTŐ	
	Kurucz Ildikó: Paraszti mentalitástörédek a helyi társadalmakban <i>Társadalomtörténeti látkép vidéki településekről és helyi vezetőikről</i>	44
	F. Lassú Zsuzsa - Hajdu Krisztina: Lépésről lépésre <i>A családkísérés mint a Jelenlét eszköze</i>	60
81	TEREPEN	
	Lantos Szilárd: A Felzárkózó települések program a Jelenlét programokban	81
	Boros Julianna – Bucher Eszter: „Jelen vagyunk, segítünk!” <i>A felzárkózó települések helyzete és segítőtevékenységek Baranya megyében</i>	98
	Mihály Bulcsú: A Hős utca felszámolásának sokadik kísérlete <i>Esettanulmány</i>	114
127	NAGYÍTÓ	
	Cserép Emese: „És ha méltó a ház, szálljon a ti békességtek reá”	127
134	MESSZELÁTÓ	
	Pap Anna Gyöngyi: „Az önkormányzás nem cél, hanem eszköz”	134

A Máltai Tanulmányokról

A Máltai Tanulmányok a Magyar Máltai Szeretetszolgálat megalapításának harmincadik évfordulójához kapcsolódóan létrehozott, társadalomtudományokkal foglalkozó, szaklektorált folyóirat. Interdiszciplináris megközelítésben a mentálhigiéné, a pszichológia, a szociológia, a szociális munka, a szociálpolitika, a társadalomföldrajz, a pedagógia, a teológia, a történettudomány, a nevelés, valamint a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi segélyezés területéről közöl tanulmányokat, egyes témákat kiemelten kezelve. Célja, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat széles aktivitási profilját is követve tudományos igényességgel, elméleti szinten is reflektáljon a karitatív gyakorlat megvalósítására, társadalmi kihívások kezelésére, a minket körülvevő világ fontos kihívásaira, a segítő szakma meghatározó eredményeire, az egyes kutatások főbb irányaira és más közérdeklődésre számot tartó szociális témákra.

A Máltai Tanulmányok elkötelezett a szakmai-tudományos közösség etikai elvárásainak betartása mellett, így a folyóiratban megjelenő írásmunkáknak be kell tartaniuk a szerkesztőbizottság által meghatározott szakmai és etikai irányelveket. Ezen irányelvek teljes összhangban állnak a Publikációs Etikai Bizottság (Committee on Publication Ethics – COPE) irányelveivel, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexével.

A tudományos értekezéseink minél szélesebb szakmai körben való terjesztése érdekében folyóiratunk több hazai és nemzetközi adatbázisban is szerepel, így többek között a CIEPS-ben (The International Centre for the registration of serial publications), a Magyar Tudományos Művek Tárában, a MATARKA-ban, vagy az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázisában.

A Máltai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya által indexált, az Osztály folyóiratlistáján szereplő tudományos folyóirat.

Legutóbb a koronavírus okozta világjárvány és az Ukrajnában zajló háború következtében merült fel leggyakrabban a kérdés: válságálló-e Magyarország? Energiafüggelenség, fenntarthatóság, innovatív megoldások, zöldenergia, újszerű gazdasági megoldások, kiszélesített diplomáciai együttműködések, a geopolitikai tér átrendeződése. Fogalmak, amelyeket évek óta hallunk és a „nagypolitikán” túl mára a mindennapi közbeszéd részei. Kétségtelen, hogy történelmi időket élünk, amikor mindenki minden élethelyzetben energiáinak és figyelmének megkettőzésére kényszerül, hogy felelősebb, fenntarthatóbb holnapot teremtsen önmaga és mások számára. Ebben az összefüggésben kulcskérdés a legszegényebbek, így legsérülékenyebbek jelene s jövője. Magyarországon a szegénység és a társadalmi kirekesztődés kockázata közel kétmillió embert érintett 2021-ben – derült ki a Központi Statisztikai Hivatal által tavaly év végén közzétett, a háztartások életszínvonaláról szóló kimutatásból, jóllehet, a szegénységi és kirekesztődési mutató kedvezőbb az uniós átlagnál, és a háztartások egy főre jutó nettó jövedelme is emelkedett. Mindazonáltal több száz település leszakadóban van, amely évtizedek óta megoldatlan probléma. Egyebek mellett ennek kezelésére is indított átfogó programot a magyar kormány 2019-ben, mely a Felzárkózó települések nevet kapta. A kezdeményezés elsősorban a gyermekekre fókuszál: arra szeretne esélyt teremteni, hogy ők már ne szükségszerűen örököljék szüleik sorsát, hanem legyen lehetőségük más életet élni.

A Máltai Tanulmányok jelen száma ezt a kérdést járja körül. Célnk, hogy e kiemelt fókusszal is ráirányítsuk a figyelmet e fontos jelenségre, és ezen a felületen is lehetőséget teremtsünk a szakmai dialógusra, a leginkább fontos kérdések megfogalmazására és a jó gyakorlatok, hathatós válaszok felmutatására.

Szerzőinknek köszönöm azt a hatalmas munkát, amellyel hozzájárultak lapunk létrejöttéhez, olvasóinknak pedig a szerkesztői bizottság tagjai nevében kívánok élvezetes és tartalmas olvasást, elmélyült időtöltést.

Solymári Dániel
főszerkesztő

VECSEI MIKLÓS

A felzárkózás matematikája

DOI: 10.56699/MT.2023.2.1

ABSZTRAKT

Magyarország háromszáz legszegényebb településének felzárkóztatása háromszázezer ember életében hoz jelentős változást. A Felzárkózó települések jelenleg Európa legnagyobb szociális programja. Egyúttal ez az első olyan kormányprogram, melynek során nem a központban meghatározott intézkedéseket kell mindenhol megvalósítani, hanem helyi diagnózisok alapján határozzák meg, milyen beavatkozásokra van szükség.

KULCSSZAVAK: felzárkózás, jelenlét

Amikor arra kérnek, meséljem el, hogyan zárkóztatjuk fel a legszegényebb településeket, rendszerint azt válaszolom: inkább megmutatnám. Ha van rá idő, akkor beültetem az érdeklődőt az autóba, és elviszem valamelyik településünkre, ahol a múlt öröksége és a jövő ígérete egyszerre látható. Amikor megérkezünk, felhívom a figyelmet a romos házakra, a központban ásító foghíjas telkekre, a kistestvérüket karjukon cipelő gyerekekre, a hitelbe vásárló asszonyokra. Azután átsétálunk oda, ahol a jelenlétünknek már érzékelhető nyomai vannak: mutatok olyan házakat, amelyek mögött az egybenített kertekben igazi mintagazdaság látható, ahol rendezett a környék, a gyerekek sportolnak vagy zenélni tanulnak, a helyi kisüzemekben dolgozó asszonyok munkái pedig igazi piacképes termékek. Közben arról mesélek, hogy a felzárkózás matematikájának alapja egy nagyon egyszerű képlet: a leszakadó településeken élőknek gyorsabban kell fejlődniük a többiekénél, különben nem fogják őket utolérni. Ezért kell a legmodernebb eszközöket, a legmagasabb színvonalú programokat és a legjobb szakembereket odavinni a településekre. A felzárkózás finanszírozása valójában befektetés a jövőbe, amelynek nemcsak társadalmi haszna jelentős, hanem nemzetgazdasági szinten is többszörösen megtérül.

Ez különösebb közgazdasági ismeretek nélkül is belátható, elég hozzá néhány nagyon egyszerű alapigazságot ismerni. Az első, hogy a nyomorúság újratermeli önmagát.

A nyomorba születő gyermekek – néhány kivételes esettől eltekintve – törvényszerűen öröklik szüleik sorsát, és ezt örökítik tovább a gyermekeiknek is. Ebből a körforgásból nincs esély kiszállni, hiszen a benne élők nem látnak más mintát, fogalmuk sincs arról, hogyan lehetne másként élni. A második, hogy a nyomorban nem számít a jövő, a legerősebb kényszer a pillanatnyi túlélés. Ahol pedig nem gondolnak a holnapra, ott bármi árucikké lehet egy pillanat alatt, és nem számít, később majd mennyire fájdalmas lesz a hiánya. A harmadik, hogy a felzárkózó településeken átlagosan kétszer (néhány településen négyszer) több gyermek születik, mint más területeken, az édesanyák pedig az országos átlagnál tíz évvel fiatalabban hozzák világra első gyermeküket. Ez azt jelenti, hogy húsz év múlva ezeken a településeken születik majd a gyermekek 7-8 százaléka. Bonyolult statisztikai képletek nélkül is sejthető, milyen szerepe és súlya lesz a felnövekvő generáció ekkora hányadának egy elöregedő társadalomban, különösen akkor, ha az lesz a kérdés, hogy ezek a fiatal felnőttek szüleik példáját követve eltartott, napszámba járó, közmunkát végző népességet alkotnak-e majd, vagy értéket teremtő, adófizető dolgozók lesznek.

Az lesz a kérdés, hogy ezek a fiatal felnőttek szüleik példáját követve eltartott, napszámba járó, közmunkát végző népességet alkotnak-e majd, vagy értéket teremtő, adófizető dolgozók lesznek.

Aki eljön velünk ezekre a településekre, az első látogatás után megérti, valójában miről szól ez a program.

Mindenkit persze nem lehet helyszínrre vinni, ilyenkor a vetítéshez szoktam ragaszkodni, és képekről mesélve magyarázom el, mit miért csinálunk. Mert a mi világunkból nézve a nyomort nem lehet megérteni, és ha nem értjük, miért nem úgy működik ez a világ, ahogyan mi elvárnánk tőle, akkor minden erőfeszítésünk hiábavaló lesz – ahogyan a korábbi felzárkóztató programok esetében is elmaradt az átütő siker. Budapestről nem lehet megmondani, mitől változik meg az élet ezeken a településeken, ehhez mindennap ott kell lenni az érintettek között.

De nézzük, milyen előzmények után jött létre a 2019-ben indult Felzárkózó települések program, hivatalos nevén a diagnózisalapú felzárkózási stratégia.

JELENLÉTBŐL FELZÁRKÓZÁS

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Jelenlét programja fokozatosan alakult ki a leszakadó településeken és szegregátumokban végzett útkereső szociális munka tapasztalataiból. 2004-ben Tarnabodon, 2005-ben a monori Tabán-telepen indult ilyen programunk, a sor később a pécsi György-teleppel, a veszprémi „pokoli toronnyal”, a tatabányai Mész-

teleppel bővült, majd egyre több helyszínre vittük el a programot. Az első időszakban inkább szemléletmódnak neveztük, még a módszertan kifejezést is óvatosan használtuk, hiszen annak a munkának, amelyet a nyomorban élő családok között végeztünk, Magyarországon nem volt sem tankönyve, sem szakirodalmi, sem egységesen elfogadott gyakorlata. Csak hasonló elveket követő kísérletek léteztek például Sajókázán, Ózdon, Berettyóújfaluban vagy Veszprémben, és akik részt vettünk ezekben, egymást figyelve, egymástól tanulva végeztük munkánkat.

A sikernek nem volt egyértelmű receptje, a szociális munka ebben a közegben mást jelentett, mint a hajléktalanellátásban, az idősek vagy a fogyatékos emberek körében. Egy idő után az is nyilvánvalóvá vált, hogy nincsenek univerzális megoldásaink, ami az egyik helyszínen működik, az a másik településen hatástalan maradhat. Folyamatosan vizsgálni kellett, hogy jó irányba indultunk-e el, és ha nem, akkor visszafordultunk, és újrakezdtük. A tanulságok évről évre gyűltek, a jó gyakorlatok pedig azt mutatták, a telepeken elengedhetetlen a segítők személyes és folyamatos helyszíni jelenléte, a beavatkozás pedig akkor lehet eredményes, ha a cselekvést szociális diagnózis előzte meg. Fontos tanulság volt az is, hogy az eredmények csak úgy lehetnek tartósak, ha azokat a helyi közösség is a sajátjának érzi, és a program által kínált lehetőségekkel már közösen tudunk élni. A tapasztalatok összesítéséből született kétrészes *Jelenlét módszertankönyv* 2011 novemberében jelent meg a Magyar Máltai Szeretetszolgálat kiadásában, ez volt az egyik első olyan magyar nyelvű szakirodalom, amely a romatelepeken, szegregátumokban végzett szociális munkát a gyakorlatra összpontosítva mutatta be.

A szemléletmód módszerré fejlődött, leírható módszertan lett, amelyre programot lehetett hirdetni. A Jelenlét program eredményeit 2016. december 16-án Magyar Örökség-díjjal ismerték el.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat kormányzati felkérésre kapcsolódott be a térségi Gyerekesély program munkájába, hogy szakmai támogatást nyújtson a különböző pályázatok előkészítéséhez és megvalósításához. 2010 őszén előbb nyolc kistérségre – Abaúj-Hegyköz, Bodrogek, Encs, Fehérgyarmat, Vásárosnamény, Barcs, Kadarkút és Sellye – kaptunk felkérést. Ez 238 kistelepülést jelentett, körülbelül száznyolcvanezer lakossággal, ezen belül több mint negyvenezer gyermekkel. A következő, 2016-tól kezdődött ciklusban már harmincegy járásra szólt a megbízatásunk, ekkortól kezdve partnereinkkel közösen több mint hétszáz településen kísértük a legszegényebb gyermekek felemelését segítő programokat. Közben arra figyeltünk fel, hogy a falvak egy része nem tud mit kezdeni a központi támogatással, sőt minél nagyobb összeg érkezik a településre, annál szembeötlőbb lesz a tehetetlensége, hogy nem tudja jól elkölteni a forrásokat. Kézzelfogható jelei voltak annak, hogy a pénzben folyósított támogatás önmagában nem oldja meg a problémát, a segítség nem hasznosul, inkább elmélyíti az egyenlőtlenségeket. Volt olyan település, ahol díszburkolattal fedték be a főteret és szökőkutat építettek, miközben a térre néző szegregátumban élő sokgyermekes családok máról holnapra élve komoly küzdelmet folytattak a napi betevő előteremtéséért. Összeírtuk azokat a helyszí-

neket, ahol a különböző programok során nyert támogatásokkal a települések nem tudtak vagy nem voltak képesek jól élni, ez akkor 152 falut jelentett. Utána megvizsgáltuk, milyen közös jellemzőket találunk, ezekből településszintű szegénységi mutatókat, kompozit indikátorokat alkottunk, amelyek alapján a KSH megszurte az ország településeit. Ennek végeredménye lett az ország háromszáz legszegényebb települését tartalmazó lista, amit kormányhatározat nevesített.

A kiválasztás szempontjai a következők voltak:

- a fiatalok aránya a teljes népességből (2017–2019);
- a születési arányszám (2017–2019);
- az egy munkavállaló korú lakosra jutó adóköteles jövedelem (2017–2019);
- a tartós álláskeresők aránya (2017–2019);
- a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesítettek aránya a 0–24 éves állandó népességből (2017–2019);
- a komfort nélküli, szükség- és egyéb lakások aránya a lakott lakásokban (2011);
- a regisztrált bűncselekmények ezer lakosra jutó száma (lakóhely szerint, 2017–2019);
- az általános iskolát el nem végzettek aránya a tizenöt évesnél idősebb népességből (2011).

Mielőtt azonban a Felzárkózó települések program háromszáz helyszínen elindult volna, a kormány egy kisebb pilotprogram megvalósítására kérte fel a Magyar Máltai Szeretetszolgálatot: 2016-ban megbízást adott a Jelenlét program elindítására Tiszabőn és Tiszaburán. Azt már mi kértük, hogy ne csupán egy településen induljon el a program, mert nemcsak azt szerettük volna megmutatni, hogy milyen változásokat tudunk elérni, hanem azt is, hogy különböző helyszíneken különböző megoldásokra lehet szükség. Kicsit attól is tartottunk, hogy ha csak Tiszabőn indítjuk el a programot, akkor az ott alkalmazott beavatkozás lesz az elvárt módszer, tehát a szociális diagnózis létjogosultságát is szerettük volna alátámasztani azzal, hogy a két településen eltérő programot valósítunk meg.

A településeken számos programelem indult el, ezek a lakhatástól az oktatáson át a helyi gazdaság fejlesztéséig az élet csaknem minden területét érintették, de mindenképp a gyermekekre koncentráltunk, és a tevékenységünk jellemzően a fenntartásunkba vett iskolák, óvodák, biztos kezdet gyerekházak és tanodák köré összpontosult. Nem volt egyszerű elfogadtatni a Máltai Szeretetszolgálat megjelenését, különösen Tiszabőn fogadták bizalmatlanul az érkezésünket, majdnem két évnek el kellett telnie, míg a település meghatározó személyiségeinek bizalmát elnyertük. A kormány folyamatosan figyelemmel kísérte a program előrehaladását, az egyeztetéseken államtitkári szinten vettek részt. A folyamatos érdeklődést mutatta az is, hogy miniszterek, nagykövetek és nagy cégek vezetői is elfogadták a meghívásunkat, és a településeken személyesen tájékoztak a programunkról.

Önmagukért beszélő, a kívülállók számára is egyértelmű eredmények rendszerint csak hosszú évek után jelennek meg a felzárkózásban, itt azonban már három-öt év

után is fel tudunk mutatni egyértelmű sikereket. Ezek közül itt csak egyet-egyet emelnék ki: a Máltai Szeretetszolgálat érkezése előtt a tiszabői fiatalok rendre kimaradtak a középiskolából, a legtöbben már az első félévben lemorzsolódtak. Öt évvel később tizenöten tettek sikeres érettségi vizsgát, és egyiküket felvették a szegedi egyetemre. Tisza-
burán varrodát és asztalosműhelyt létesítettünk, amelyben az iskolából kimaradt, rendszer munkaviszonnyal korábban nem rendelkező asszonyok és férfiak tanultak szakmát, és állítottak elő piacképes termékeket. A burai varroda vászontáskáit a SPAR-üzletek forgalmazzák, nyakba akasztható pohártartóikat a Budapest Borfesztivál közönsége hordja, az asztalosműhely egyedi gyártású fa nyílászáróit pedig budapesti társasházak rendelik meg.

A két településen végzett munkát értékelve a kormány 2019 nyarán határozott a Felzárkózó települések program elindításáról a háromszáz legszegényebb településen.

A program az első évben harmincegy helyszínen indult el, 2020-ban hatvanhétre, 2021-ben 118-ra bővült a részt vevő települések száma. A fennmaradó 182 helyszín fokozatosan, 2025 végéig kapcsolódik be a programba. A felzárkóztató programokat húsz civil szervezet – jellemzően a nagy, országos egyházi karitatív szervezetek és néhány kisebb segítőszervezet – valósítja meg a településeken. A program a Belügyminisztériumhoz tartozik, a munkát miniszterelnöki biztos irányítja, a szakmai módszertant a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Jelenlét programja adja.

A FOGANTATÁSTÓL A FOGLALKOZTATÁSIG

Talán az eddigiekből is kitűnik, hogy programunknak rengeteg eleme van, a diagnózis alapján összeállított helyi cselekvési tervek rendkívül összetett képet rajzolnak. Mégis, a munkánk minden rugalmassága és változatossága ellenére kirajzolódik az az alapelv, hogy a településeken születő és felnövekvő gyermekeket az élet első pillanatától kezdve egészen a munkába állásukig segítjük a felzárkózásban, másként mondva a fogantatástól a foglalkoztatásig figyelemmel kísérjük sorsuk alakulását. Ehhez három kiemelt célt tűztünk magunk elé, melyek a szociális diagnózistól függetlenül minden településen érvényesek. Ezek a következők:

- egyetlen gyermeket sem veszítünk szem elől;
- nem nézzük tétlenül a lakóházak pusztulását;
- minden négyzetméter föld megművelésére törekszünk.

Az első meglehetősen egyértelmű, a gyermekeknek kell esélyt adnunk, hogy hátrányos közegekből kilépve ők már más életet élhessenek.

A kritikus időszak az élet első ezer napja: első három évünkben gyakorlatilag eldől a sorsunk, az ekkor kifejlődő vagy éppen ki nem fejlődő képességeink meghatározzák, miben leszünk ügyesek, tehetségesek, átlagosak, vagy épp ellenkezőleg, mi az, ami mindig is nehézséget jelent és kudarcélményt okoz majd nekünk. Az egészséges fejlődésből ekkor elvesztegetett időszak soha nem tér már vissza, az azonban, hogy a családok megnyit tesznek a gyerekek fejlődéséért, épp a leszakadó közösségekben marad láthatatlan.

A szülők nagy szeretettel veszik körül gyermekeiket, és szeretnének mindent megadni nekik, de sokszor fogalmuk sincs arról, ténylegesen mire lenne szüksége a kicsinek. Nem is tudhatják, hiszen annak idején ők sem kapták meg ezt, velük sem játszottak, nekik sem mondtak mesét, és nekik sem volt külön ágyuk. Gyakori kép, hogy a családtagok, sokszor az egyik nagyobb gyermek egész nap kézben fogja kisebb testvérét. A kézben tartott gyermeket így óvják, amíg meg nem tanul járni, hiszen nincs olyan biztonságos hely a házban, ahová le lehetne tenni. Csakhogy ezeknek a gyermekeknek az életéből így kimarad az a szakasz, amikor négykézláb másznak, a mászni tanulással együtt pedig alapvető képességek és személyiségjegyek kifejlődése is elmarad. Ennek jeleit többnyire az óvodában veszik észre a pedagógusok, de akkor már késő. Ezért fejlesztjük a védőnői hálózatot, praktikus felszerelésekkel, babacsomaggal, vitaminokkal, akár szolgálati autóval, hogy ne kerékpárral kelljen a sáros utakon, kóbor kutyák között átvágva felkeresni a családokat, vagy akár asszisztensekkel, hogy a szakembereknek tényleg csak a gyerekekkel és a családokkal kelljen foglalkozniuk.

A program egyik kulcseleme, a felzárkózás egyik legnagyobb eredménye a biztos kezdet gyermekházak létrejötte: itt az anyukák megtanulhatják a legfontosabb ismereteket arról, mi használ a gyermeküknek, és mi nem. Egy apró kiegészítés a felzárkózás matematikájához: a biztos kezdet gyerekházak indikátorszámát hét; ez azt jelenti, hogy ha átlagosan hét édesanya jár oda hét kisgyermekkel, akkor az intézmény teljesítette az elvárásokat, a nyolcadik vagy kilencedik kisbabát már nem kérik számon a fenntartón. Tiszabőn évente hetven gyermek születik, három év alatt ez 210 gyermeket jelent, és majdnem mindegyikük esetében indokolt a segítségnyújtás. Ettől akkor sem tekinthetünk el, ha a biztos kezdet gyermekház a gyermekek kis százalékával már teljesítette a tőle elvárt feladatot. Másként mondván az a célunk, hogy kiválóan költsük el a rendelkezésre álló forrásokat, hanem az, hogy a problémára találjunk megoldást. Ezért rögzítettük alapelveként, hogy a Felzárkózó települések programban egyetlen gyermeket sem veszítünk szem elől. A magunk elé tűzött cél teljesülése ugyanakkor nem jelenti azt, hogy mindenkit ténylegesen meg is tudunk menteni, azt azonban igen, hogy a munkánkat nem az előírt indikátorok teljesítésével mérjük. (Más lapra tartozik, hogy munkánk során az előírt indikátorokat is teljesítjük, csak éppen egy pillanatig sem gondoljuk azt, hogy ezzel megtettünk mindent, ami elvárható tőlünk.)

A felzárkózás másik képletében a lakóházakkal számolunk. A települések tele vannak romos épületekkel, foghíjtelkekkel, forgalomképtelen ingatlanokra terhelt óriási tartozásokkal. A házak negyede komfort nélküli, nemhogy fürdőszoba, de vízvezeték sincs az épületben, és a legális áramfogyasztók száma is sokszor lényegesen kevesebb a lakott épületek számánál. A kiszolgáltatottság és a tehetetlenség egyik látványos jele a tetőkön mutatkozik meg, amikor a lecsúszó cserepeket, az elmozduló bádoglemezeket tétlenül nézik a lakók, és a meg nem javított hibákból egyre nagyobb beázások lesznek, míg valahol le nem szakad a gerenda, vagy meg nem indul a fal. A tetőkommandónak nevezett egységünk ebben segít: akkor javítják ki a hibát, amikor

még menthető az épület, és néhány tízezer forintos költséggel elhárítható a további romlás. A falvakban, elsősorban a kisgyermekes családok otthonaiban annyit javítunk az épületeken, amennyi a gyermekek biztonságához elengedhetetlen: legyen egy biztonságos konnektor, egy fűthető szoba, egy tiszta sarok, ahová le lehet tenni a kisbabát. Ahol csak lehet, mindenhol előre fizetős mérőórát szereltetünk, hiszen ezzel elkerülhető az eladósodás. Ahol bevezetjük, ott tiszta és egyszerű viszonyok váltják fel a korábbi zavaros helyzetet. A tiszabői szociális naperőmű példája megmutatta, hogy napelemeket nemcsak a háztetőkre lehet szerelni, hanem a falu határában olcsón elérhető, hektárban mérhető ingatlanra is, ami jóval gazdaságosabbá teszi az üzemeltetést. A naperőmű által termelt energia árából a téli hónapokban támogatás adható a legszegényebb családoknak, persze nem pénzben, hanem az előre fizetős órára feltöltött egyenleg formájában, ami lehetővé teszi, hogy az egyik szobát a tőlünk kölcsönzött elektromos fűtőpanel melegítse. Így nem tüzelnek rongyokkal, petpalackokkal és háztartási hulladékkal a gyermekek szobájában, ami ugyancsak jelentős előrelépés a korábbi gyakorlathoz képest.

A harmadik célunk a belterületi földek megművelése. A házak körül jellemzően gazos, szemetes, de nagy területű kertek találhatóak, a hosszú idő óta lakatlan ingatlanok, romházakkal tarkított telkek sokhektárnyi belterületi földet jelentenek. Ezekre mezőgazdasági támogatás nem igényelhető, de utak veszik körül őket, és mindenhol elérhető a víz és az áram. Ez óriási lehetőség, hiszen a falvak egykor agrártelepülések voltak, a házak körüli hatalmas kertek pedig a családi gazdálkodás komoly háttérét adták, csak a ma ott élő családokat már senki nem tanította meg arra, milyen esélyeket rejt magában a körülöttük lévő föld.

Programjainkban közösségi majorságokban mutatjuk meg, hogyan lehet sikert elérni, és a jó példa hatására egyre többen a saját kertjüket is használatba veszik. Aki felássa a kertjét, vetőmagot, szerszámot, vegyszert, tanácsot kap az induláshoz. A falu központjában összenyitott többhektáros területeket már géppel is be lehet szántani, és a helyi asszonyoknak munkát lehet adni vele. Megint a befektetésnél járunk, ha ugyanis belevágunk egy ilyen programba, nem hagyhatjuk kizárólag a természetre, hogy a siker azon múljon, esik-e majd elég eső. A legmodernebb technológiát kell odavinnünk, a vertikális farmot, a csepegtető öntözést és a bizonytalanságot kiküszöbölő újításokat, hogy az emberek azt élhessék meg: van értelme kertet művelni, új ismereteket tanulni és dolgozni. De legalább ilyen fontos, hogy a mintakertek megjelenjenek az óvodák és az iskolák udvarain is, ahol a gyerekek játékos formában sajátíthatják el azt a szemléletet, amely a lehetőséget látja a termőföldben. A folyamatnak azonban itt még nincs vége, a kisüzemekben sokszor kézműves-technológiával előállított termékek ugyanis magas minőségű árucikkek. Ezeket előbb a Kelenföldi pályaudvarnál működő kis üzletben, majd a Fény utcai piacon nyitott kávézóban kezdtük értékesíteni, ahol nemcsak a termékekkel, hanem a mögöttük rejlő programokkal is megismerkedhetnek a vendégek.

A LEGFONTOSABB BEFEKTETÉS

Azzal indítottam, hogy a felzárkózás matematikájának képlete szerint a felzárkózó településeknek gyorsabban kell fejlődniük a többinél, mert ha nincs így, soha nem fogják utolérni őket. Ezért kell mindenből a legjobbat és a legmodernebbet odavinni a településekre. A fejlesztések egyik iskolapéldája a szemészeti szűrőbuszunk, amely 2019 óta mindennapos gyakorlattá tette a telemedicina alkalmazását. A szemészeti szűrés hosszú ideje az egyik szimbolikus ikonja a Jelenlét programnak, mert minden elemében jó választ ad egy súlyos társadalmi problémára. A leszakadó településeken élő gyerekek közül sokan küzdenek látásproblémával, ami a tanulásukra is kihat, szakorvoshoz azonban a legritkább esetben jutottak csak el, az ott felírt receptekből pedig még ritkábban lett szemüvege a gyermeknek. A program egyik újdonsága abban állt, hogy az előkészített tömeges szűrésekre helybe vitte a szemészorvost (így kiszűrték a problémás eseteket), a másik pedig abban, hogy a felírt szemüvegeket a gyerekek által választott kerettel ingyenesen elkészíttette a Szeretetszolgálat. A Felzárkózó települések program indulásával ez a modell továbbfejlődött, a szemészorvos ma már nem utazik négy-hat órát a vizsgálat miatt, hanem a saját rendelőjében, a telemedicina segítségével vizsgálja a szűrőbuszban tartózkodó gyerekeket, de közülük is csak azokat, akiknél a busszal utazó optometrista az előzetes vizsgálat során ezt indokoltnak találta. Ezzel az újítással lehetővé vált, hogy a legszegényebb településeken kialakult szükségre a szakorvoshiány ellenére is választ tudunk adni. Hasonló módon, a legmodernebb telemedicinás eszközökkel, részben furgonban kialakított mozgórendelőkkel és a vizsgálatokat helyben előkészítő asszisztensekkel indítjuk újra a településeken évek óta szünetelő körzeti orvosi rendelést.

A modern technológia és az innovatív eszközök beszerzése azonban így is csupán egy kisebb részét képezheti a felzárkózásba érkező befektetésnek. A legfontosabb befektetést a településekre érkező szakemberek jelentik. Az elnéptelenedő, elöregedő, lecsúszó települések drámáját a munkaképes, illetve piacon értékesíthető tudással bíró fiatalok elvándorlása tette ennyire végzetessé. A folyamat megfordításához tudással rendelkező, másoknak mintát adó emberek érkezésére vagy a helyben felnövekvő szakemberek maradására van szükség. Tarnabod, Tiszabura, Tiszabó példája már bebizonyította, hogy a felzárkóztató program olyan értékeket teremt, amelyek önmagukban is vonzóvá tehetik a településeket. A program egyik alapvető tanítása így szól: az integráció fordítva működik – a falvak lakói nem tudnak megérkezni közénk, mi tudunk odamenni, mert előttünk nyitva áll az odafelé vezető út. És miután megérkeztünk, velük közösséget alkotva, együtt tudunk visszatérni. Az integráció akkor lesz teljessé, ha a kívülről érkezők

A felzárkózó településeknek gyorsabban kell fejlődniük a többinél, mert ha nincs így, soha nem fogják utolérni őket. Ezért kell mindenből a legjobbat és a legmodernebbet odavinni a településekre.

maguk látják meg a lehetőséget, és saját elképzeléseiket elhozva, a helyi adottságokat kihasználva valósítják meg terveiket. Ehhez azt kell elérni, hogy a kívülállók számára is egyértelművé váljon: a felzárkózó településeken élő gyermekek éppen olyan ügyesek és tehetségesek, a felnőttek pedig éppen olyan felelős és megbízható munkavállalók, mint az ország más településein élő társaik.

The mathematics of convergence

ABSTRACT

Developing the poorest 300 settlements of Hungary makes significant difference in the lives of 300 000 people, the „Developing Settlements Program” is now Europe’s largest social programme. It is also the first government programme that does not require centrally determined measures to be implemented everywhere, but rather determines interventions based on local diagnoses.

KEYWORDS: convergence, presence

VECSEI MIKLÓS | Szociálpolitikus, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alelnöke, felzárkózásért felelős miniszterelnöki biztos

HORECZKI RÉKA

A szegénység kisvárosi dimenziói Magyarországon

DOI: 10.56699/MT.2023.2.2

ABSZTRAKT

A válságok korát éljük, a Covid-19 időszaka számos társadalmi és jóléti kérdést helyezett új megvilágításba. A vidéki területek és az e térségek központjaiként funkcionáló kisvárosok felértékelődtek, több szempontból a nagyvárosi élet alternatívájaként jelentek meg. A megváltozott értelmezési keret újfent ráirányította a figyelmet a kisebb városokra, azokra az egyenlőtlenségekre, amelyek a nagyvárosokkal összevetve általában rejtve maradnak. A megjelenő előnyök mellett a kisvárosi térségek kiszolgáltatottságát is figyelembe kell venni: az egészségügyi szolgáltatások és az alapvető infrastrukturális elemek elérhetőségét vagy hiányát, a kereskedelmi és vendéglátóipari egységek csekélyebb számát és minőségét, a zsúfoltságot. A tanulmány a kisvárosok vonatkozásában vizsgálja a funkcionális értelemben vett szegénység fogalmát, és választ kíván adni a következő kérdésre: milyen dinamika figyelhető meg az elmúlt években a kisvárosi életminőséget tekintve.

KULCSSZAVAK: szegénység, egyenlőtlenség, sérülékenység, kisváros

A jelen időszakban a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, az egyének, társadalmi csoportok és országrészek, régiók sérülékenységének fokozódása folyik. Egy időben zajlik a világban éghajlati, egészségügyi katasztrófa és fegyveres konfliktus. A hatások összeadódása egyre inkább kielezi a különbségeket, növeli az ínséget szenvedők számát. Az ENSZ által meghatározott fenntartható fejlődési célok javarészt ezeket a különbségeket kívánják csökkenteni; tizenhét prioritást tekintenek követendőnek a következő évtizedekben. Ezek között első helyen szerepel a szegénység elleni küzdelem, a szegénység megszüntetésére irányuló törekvések és erőfeszítések támogatása. Meglehetősen ambiciózus célként fogalmazzák meg a szegénység „mindenhol és minden formában” való felszámolásának szándékát. A célok elérését az erőforrásokhoz, az alapvető szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférés javításával, további – akár

nemzetközi – együttműködések kialakításával és támogatásával, a szociális védőháló megerősítésével kívánják elérni (UN, 2020). E célok teljesülését az Európai Unió is felkarolta: meglehetősen korán, már 2007-től az Európai Unió Tanácsa is támogatta, és 2010-től deklarálta, hogy a szegénység és a társadalmi kirekesztés megszüntetése politikai prioritás az Európai Unió számára. A lisszaboni szerződés vívmányaként említik, hogy az Unió működése hatékonyabbá vált, a közösségi és tagállami hatáskörök pontos elkülönítése valósult meg (Kecskés 2011). A Szerződés előirányozta az európai kulturális menetrend létrejöttét, ebben a hatékonyság egyik eszközévé vált a kulturális sokféleség és a kultúrák közötti párbeszéd (Európai Bizottság, 2007). Meghatározva, hogy a kulturális szakpolitikáknak a társadalmi befogadást kell elősegíteniük; ösztönzve az együttműködést, a tapasztalatok és jó gyakorlatok megosztását a különböző területek szereplői és szintjei között (Európai Unió Tanácsa, 2010/C 324/03). A szubszidiaritás elvét betartva a kulturális dimenziót is beépítették a szegénység elleni küzdelembe, ami által az nemzeti ügyből közösségivé válhatott. 2018-ban fogadták el az új kulturális menetrendet az EU számára (Európai Bizottság, 2018). A kulturális szektor fejlesztése három stratégiai célkitűzés – a gazdasági, a szociális és a külső vonatkozású dimenzió – mentén szerveződik, a társadalmi kohézió és jólét erősítése érdekében. Kiemelendő, hogy a közösségi források ezáltal lehetőséget teremtenek az egyes országokban a tanulás elősegítésére, a kulturális részvétel és a kreatív ágazatok által igényelt készségek elsajátításának támogatására. A társadalmi jólét ezen alapvető szolgáltatásainak kiszélesítése a funkcionális szegénységet csökkentheti (Spéder, 2002). A társadalmi egyenlőtlenségek kutatói a szegénységvizsgálat során a legtöbb esetben egyénekhez és munkaerőpiaci pozíójukhoz kötik ezt az állapotot. Amennyiben az egyén képességei és betöltött pozíciója nem képvisel megfelelő értéket a társadalom számára, az illető szegénnyé válik (Moore, 1999). Figyelemre méltó és kevésbé vizsgált szempont, ha valaki amiatt tekinthető szegénynek, mivel számára (fizikailag) elérhetetlen az adott (szubjektív vagy objektív) jóléti dimenzió.

Az Európai Unió többi tagállamához hasonlóan Magyarország is részt vett a fenn tartható fejlődési célok keretrendszerének kialakításában. A keretrendszerhez tartozó indikátorok alapján határozzák meg az egyes országokban a háztartások életszínvonalát, a szegénység és a társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek arányát, illetve a szubjektív jóllét egyes tényezőit.

JÓLLÉT ÉS MARGINALIZÁLÓDÁS – A TÉRBELI-TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK ÁLLANDÓVÁ VÁLÁSA

Magyarországon egyszerre van jelen a jóléti fejlődés és a tartós leszakadás, marginalizálódás, szélsőségesen egyenlőtlen helyzeteket teremtve. Azt tapasztalhatjuk, hogy az idő előrehaladtával egyre kisebb területi egységeken belül (városi szegregátumok) is megfigyelhető ez a kettősség (Koós, 2020). Már nemcsak a szegénység, hanem a szegénység kockázatával sújtott térségek és társadalmi csoportok vizsgálata is aktuálissá vált (Koós–Kovács, 2018; Kovács, 2022). Kijelenthető, hogy a társadalmi csoportok és az

egyének háttérbe szorítása és a térbeli hátrányok növekedése nagymértékben összefüggő jelenség (Nagy et al., 2015). A lemaradás, hátrányos helyzet általában a vidéki térségek és a bennük központként megjelenő kisvárosok sajátossága (Horeczki, 2022). A történelmi determinizmus azt irányozza elő, hogy ez a fennálló helyzet újratermelődik, fenn tartja önmagát bizonyos aspektusokban (Hegedűs, 2018). A szegénység definíciójának funkcionalista megközelítése a társadalmi egyenlőtlenségek felől írja le a szükség eltérő funkcióit (Spéder, 2002). A munka-tőke relációban kerül igazolásra a szegénység mint pozícióhoz kötött állapot és mint társadalmi hierarchiaszint. A pozíciók eltérő jelentősége és a képességek másféle kínálata generálja az egyenlőtlenségek fennmaradását: a társadalom számára kevésbé elfogadott és tolerált beosztások, foglalkozások betöltése nem igényel egyedi készséget vagy képességet. Minél inkább uniformizálja és deklasszifikálja egy társadalom az ilyen jellegű munkaköröket, annál inkább növeli a dichotómiát az egyes társadalmi csoportok között. Így a munka világában megjelenő mutatókkal könnyen leírhatóvá válik a hátrányos helyzet, a szegényebb régió vagy térség sérülékenysége: a munkanélküliség, a segélyek, a gondozásba vett személyek száma, a szociális intézmények száma és jellege stb. A szegénység mérésére az EU2020 stratégiában alkalmazott, „a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek aránya” (AROPE) mérőszámot alkalmazza a Központi Statisztikai Hivatal is. Érdeemes megjegyezni, hogy a legtöbb esetben az anyagi dimenzióval írják le, vagyis számszerűsítik a szegénységet (Domański, 2001; Sági, 2005; Koós–Kovács, 2018). A mérés objektív és szubjektív, valamint abszolút és relatív faktorokra is tagozódhat. Általánosságban ha személyhez kötődik a szegénység definíciója, szubjektív tényezőkkel vizsgálható (például saját besorolás a jövedelem vonatkozásában); a deprivációs viszonyok elemzése objektív módot feltételez (Méreiné Berki – Málóvics, 2020). Az ATD Fourth World (2020) kutatásában a szegénységhez kapcsolódóan öt fő befolyásoló tényező jelenik meg: a földrajzi helyzet, az időzítés és időtartam (mely életkorra vonatkozatható, milyen időszakra), a kulturális hiedelmek (mindazon strukturális tényezők vagy személyes kompetenciák, amelyek hiánya eredményezheti a szegénységet), az identitás (diszkriminációból adódó szegénység) és a környezeti, környezetvédelmi-politikai faktorok (klímaváltozás, elégtelen infrastruktúra, környezetszennyezés okozta szegénység).

A kisvárosok vizsgálata a földrajzi helyzet által megszabott dimenzióban köztes helyen szerepel – a népsűrűség szempontjából lehatárolt területeken egyes országokban vidékiként, míg máshol városi vagy városszéli területként azonosították a kisvárosokat. Magyarország egésze jellemzően rurális térség, kevés a nagyvárosi övezet, így a kisvárosok (*1. ábra*) jelentik a városhálózat leginkább elérhető, igen karakterisztikus szintjét (Trócsányi et al., 2018). Kisvárosként tekintek azon városi jogú településekre, amelyek lakossága húszezer fő alatt van, központi funkciókkal rendelkező települések, illetve a kisvárosi lét mint kulturális állapot megfogalmazódik a településen élőkben. Az alacsony mobilitás (Pirisi et al., 2016), valamint a klasszikusan fellelhető mobilitási irányok (falú–kisváros–nagyváros–főváros) kiemelik e várostípus jelentőségét, központi

hely funkcióját (Horeczki–Egyed, 2021). Az ingázó foglalkoztatottak 33 százaléka kisvárosi lakos, a harmincezer főnél népesebb városok lakosságának 19 százaléka ingázik (ebből 6 százalék a főváros) (KSH, 2017).

1. ábra: Magyarország városhálózata, 2023 (saját szerkesztés)

Az ország lakosságának 23 százaléka (2 255 449 fő) él húszezer főnél nem népesebb kisvárosokban (KSH, 2019). A lakóhely funkció mellett a munkahelyeket tömörítő központi funkció is számottevő: a foglalkoztatási ráta a kisvárosokban átlagosan 55 százalék, és erőteljes ingadozás tapasztalható a földrajzi elhelyezkedés és a lakosságméret alapján. A kisvárosok szolgáltatásokkal és intézményekkel való ellátását megvizsgálva az tapasztalható, hogy körülbelül egyharmaduk tekinthető funkcionális értelemben vett kisvárosnak, a fennmaradó 157 kisvárosra a Magyar Nemzeti Atlaszban „címzetes városként” hivatkoznak (Kocsis, 2021) – ezen városok népessége jellemzően tízezer fő alatti, és az 1990 utáni városállás nyilvánítási hullámok során nyerték el városi rangjukat. A tízezer lakos alatti kisvárosok döntő többsége vegyes vagy monofunkciót betöltő település (alvó-, fürdő-, ipar-, kistájtábor stb.). Meghatározó szerepük van a településhálózatban, mivel még így is olyan funkciókat birtokolnak (alapfokú és középfokú iskola, óvoda, bölcsőde, okmányirodai szolgáltatások, kereskedelmi egységek stb.), amelyek kiemelik őket környezetükből.

A tanulmány következő fejezeteiben azokat a tényezőket azonosítom, amelyek hiánya egy adott településen a szegénység elmélyüléséhez, a szociális háló gyengüléséhez vezet. Részletesebben mutatom be a közszolgáltatások és a pályázati aktivitás szerepét, amelyek rövid idő alatt képesek nagyobb változást előidézni a társadalom életében.

A KÖZSZOLGÁLTATÁSOK BIZTOSÍTÁSA A SÉRÜLÉKENYSÉG LEKÜZDÉSE ÉRDEKÉBEN

Amennyiben a sikert egy sokrétű, többféleképpen értelmezhető jelenségként azonosítjuk, amelyhez tartozónak tekintjük az infrastrukturális és ellátottsági tényezőket, az attraktivitást, a közigazgatásban betöltött szerepkört és annak változását, a humán erőforrás mennyiségét és minőségét, a települések gazdasági erejét (Horeczki-Póla, 2022), akkor egy térség sérülékenységét leírhatjuk a siker hiányaként. Így a közszolgáltatások szerepét kiemelkedőnek tekinthetjük a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek alakulásában. A területi közigazgatásban állandó igényként jelentkezik az ideális szervezeti és térbeli méretek megtalálása, a méret- és költséghatékonyság a kormányzás, önkormányzás valamennyi területén (Pálné Kovács, 2022; Velkey, 2019). Kiemelt feladata a kormánynak a lakosság irányában a közszolgáltatásokkal való ellátottság biztosítása. A 2011-es új önkormányzati törvény (Országgyűlés, 2011) a helyi szint szerepével, az ellátandó feladatok változó megítélésével is foglalkozik. A kisvárosok számára fontos változás a régi és az új szabályozás között, hogy a kötelező és a szabadon vállalható feladatok lehatárolásában jelentős eltérés mutatkozik. Az 1990. évi önkormányzati törvény (Országgyűlés, 1990) tételesen nevesíti az ellátandó feladatokat, melyek az új szabályozásban is szerepelnek: „A községi önkormányzat köteles ellátni mindazokat a törvényben meghatározott feladatokat, amelyek a helyi lakosság alapvető létfeltételeit, az ehhez szükséges közszolgáltatások közvetlen igénybevételének lehetőségeit biztosítják” (20. § [1] bekezdés). Az új törvényi keret a kisvárosi önkormányzatok számára tartalmaz többféle felsorolást, így a helyi igények kielégítésének biztosítását szolgáló szolgáltatások ellátását: például a kistermelők, őstermelők értékesítési lehetőségeinek biztosítása, a termelői piac szabályozása. A törvényben a kisvárosok kategória nem szerepel, járasszékhely városok és egyéb városok szerepelnek. Az egyéb városok kategóriája javarészt lefedi a kisvárosi kategóriát, jellemzően a harmincezer lakos alatti kisvárosokat takarja. A centralizáció egyik figyelemre méltó elemeként az alapfokú oktatás kikerült a kötelezően ellátandó feladatok közül; azonban a kisvárosi önkormányzatok többsége az általános iskolák fenntartásához, mindennapi működéséhez szükséges eszközök, személyi állomány biztosítását ellátja. Viszont a rendszer sajátossága, hogy az önkormányzat hivatalosan nem jár(hat) el iskolai problémák során, erre nincs felhatalmazása, sem jogi lehetősége. A járási rendszer bevezetése a kiegészítő finanszírozás hiánya miatt maga után vonta a többcélú kistérségi társulások megszűnését (Pálné Kovács et al., 2012). Az optimális vagy optimalizált területi szintű ellátást 2013 után a kisvárosok meglehetősen eltérően oldották meg. A kistérségi társulások egy része mikroközpontokra bomlott, amelyekben heterogén

kvalitású és kvantitású közszolgáltatási paletta állt rendelkezésre. A 21. § (1) bekezdése értelmében: „A járásszékhely városi, valamint a városi önkormányzat – törvényben meghatározottak szerint – olyan közszolgáltatásokat lát el, melyeket saját területén és vonzaskörzetében, vagy a járás egész területén gazdaságosan, hatékonyan és a szakmai szabályok előírásainak megfelelően képes biztosítani.” A járásszékhely városok ilyen irányú megkülönböztetése a kisebb városok sérülékenységéhez vezetett, állandósultak a funkcióhiányok. Az egyre döntőbb mértékű centralizáció sem kedvezett a tízezernél kevesebb lakosú kisvárosoknak: egyes szolgáltatási ágak esetében sem a humánerőforrás (mennyisége és szakmai színvonala), sem az infrastrukturális feltételek nem megfelelőek az ellátás biztosítására (például gyermekvédelmi feladatok). A közszolgáltatásokra vonatkozóan létezik egy minimális kör, amely minden húszezernél kevesebb lakosú magyarországi kisvárosban (és a legtöbb nagyközségben) megtalálható: egészségügyi és szociális alapellátás, óvoda fenntartása, közművelődési szolgáltatások); ezenkívül a leggyakoribb többlétszolgáltatás az általános iskolák működtetői feladatainak ellátása, bölcsőde és idősek nappali vagy bentlakásos otthonának működtetése, a helyi média valamilyen formájának üzemeltetése (helyi újság, helyi televízió-szolgáltatás, Facebook-oldal, YouTube-csatorna). A tízezer főt meghaladó városok esetében már korszerű Integrált Közösségi Tér vagy Integrált Közösségi és Szolgáltató Tér áll rendelkezésre, amelyet pályázati forrás segítségével valósítottak meg; az ötezer fősnél kisebb városokban Kultúrház vagy Művelődési Ház biztosítja a szolgáltatást. A közszolgáltatások működtetésére a kisvárosi önkormányzatok nem alakítottak ki olyan belső struktúrát, amely bemutatható lenne a településkör innovatív rendszereként. A legtöbb városban úgy vélik, hogy létezik olyan módszerük, amely biztosítja a városukhoz illeszkedő közszolgáltatások modernizációját, folyamatos megújulását. Egyes helyeken ez a polgármester személyéhez köthető (például Bóly és Nagybjom), néhány esetben újfajta szervezet kialakításával valósítanak meg a helyi értékekre épülő újítást, így a Balaton-parti kisvárosok a turisztikai desztináció menedzsmentjén keresztül. Főként az ötezer lakos alatti magyarországi kisvárosok közszolgáltatás-ellátásában kiemelendő a szociális központ, valamint az óvoda működése. Foglalkoztatási szempontból a kisvárosi önkormányzatok mellett meghatározó szerep jut nekik. A szociális ellátás széles palettáját kínálják a 2015 óta pályázati forrásból megvalósuló Szociális Alapszolgáltatási Központok, amelyek fenntartása intézményi társulás keretében valósul meg, ahogyan – néhány esettől eltekintve – az óvodai ellátás keretét is tagóvodai intézmények társulása biztosítja. Az alapszolgáltatási központok az ellátottak számára minden infrastrukturális eszközt biztosítanak, az épületek akadálymentesítettek, és ideiglenes otthonként is funkcionálnak a családból kiemelt gyermekek számára. A kisvárosok a szociális ellátás területén mindig kiemelten kezelték a gyermekvédelmet, ezért folyamatosan pályáztak és pályáznak is a gyermekek ellátását segítő források előteremtésére. Ennek egyik megvalósult példája a több helyszínen működő Gyermekház program, amely a hátrányos helyzetű gyermekek szocializálódását és a szülőkkel való kapcsolattartást tűzte ki fő céljául. A hátrányos helyzetű gyermekekkel és családjaikkal

terápiák, foglalkozások keretében zajlik az ellátás, melynek részeként „otthon-napközi-bölcsőde” is foglalkozik majd a harmadik évüket be nem töltött gyermekekkel, elősegítve óvodai szocializációjukat és szülei mielőbbi visszatérését a munka világába.

A pályázati forrásokhoz való hozzáférés is érzékelteti egy település sérülékenységi dimenzióját. 2015-ben kezdődött a Modern Városok Program, amely a megyei jogú városok és a megyeszékhelyek számára nyújtott fejlesztési forrásokat. 2018-ban meghirdették a modern falu programját, mert „a falusi életforma védendő, előnyös, és nem lehetséges, hogy Magyarországon mindenki beköltözzön a nagyvárosokba” (Orbán, 2018). 2019-től elindult a Magyar Falu Program, amely az ötezer lakos alatti kisvárosok (93 település) számára is megnyitotta a forrásokat. Magyarországon a 2014–2021-es EU-s fejlesztési ciklusban alapvető problémaként jelentkezett, hogy döntően uniós forrásokra fókuszáltak, s e projektek főként a nagyobb lélekszámú települések fejlesztési igényeit szolgálták ki. A fejlesztési források eléréséből így kiszorultak a kistelepülések. A LEADER-programok igyekeztek ellensúlyozni ezt a rendszert (Finta, 2019). A Magyar Falu Program viszonylag könnyű pályázati feltételei és előre meghatározott jogcímei megkönnyítették a pályázni kívánó települések életét.

1. táblázat: A Magyar Falu Programhoz kapcsolódó néhány támogatási jogcím, 2020

Támogatási jogcímek	Támogatott település (db)	Egy településre jutó átlagos támogatási összeg (Ft)	Támogatott kisváros (db)	Egy kisvárosra jutó átlagos támogatási összeg (Ft)
Óvodai játszóudvar és közterületi játszótér fejlesztése	611	4 327 466	16	4 978 527
Temetői infrastruktúra fejlesztése	424	6 627 556	13	6 183 127
Közösségi tér ki/átalakítás és foglalkoztatás (önkormányzat)	392	14 557 999	9	23 444 444
Tanya- és falugondnoki buszok beszerzése	241	14 270 423	6	14 941 322
Orvosi rendelők fejlesztése	222	21 504 137	5	24 617 969
Óvodaépület felújítása	200	25 689 819	13	29 468 014
Szolgálati lakás felújítása, kialakítása	121	18 072 210	4	11 874 631
Óvodai sportterem, tornaszoba fejlesztése	116	17 026 623	4	21 479 831
Építési telek kialakítása, közművesítés	62	11 165 259	6	9 337 274
Orvosi szolgálati lakás	5	380 849 361	-	-

Adatok forrása: Magyar Falu Program (2020)

A támogatási jogcímek négy nagy kategóriába sorolhatók: gazdaságfejlesztés, településrendezés és kulturális örökség, okostechnológiák alkalmazása és társadalmi kohézió. A szegénység dimenziójának csökkentése érdekében elsősorban a szociális háló erősítése figyelhető meg: az óvodai infrastruktúra fejlesztése, közösségi terek megújítása,

egészségügyi és szociális jellegű épületek kialakítása, felújítása (Finta, 2019). Az önkormányzati pályázati lehetőségeken felül az egyház védőhálójának megerősítése is zajlik, hasonló fejlesztések révén. A kisvárosok számára mindezen pályázati források újabb lehetőséget jelentenek a meglévő vagy éppen hiányzó alapvető közszolgáltatások fejlesztésére, megerősítésére. Az 1. táblázat az elnyert pályázati források átlagos összegét mutatja településenként, kisvárosenként. Az összegek egyöntetűek (egy-két kiugró adat található csupán), a városi rang ebben az esetben nem jelentett differenciáló tényezőt: a temetői infrastruktúra fejlesztése, illetve a tanya- és falubuszok beszerzése pályázati sornál a kisvárosok szinte forintra pontosan akkora összeget igényelhetek, mint az öt-száz lelkes települések. A programban kiemelt szerep jut az összetartozás, együttműködés erősítésének a településeken belül, javul a társadalmi integráció. E programok a kisvárosok relatív szegénységén enyhítenek, segítenek élhetőbbé tenni ezeket a településeket. A szegénység ezen típusán a fizikai túlélésen felüli szociokulturális tényezők hiányát, az ebből fakadó hátrányt értem. Ilyen jellegű hátránnyként értelmezhető a kulturális szolgáltatások és intézmények hiánya (múzeum, levéltár, könyvesbolt, antikvárium, mozi, színház stb.). Az elmúlt három év adatai alapján az tapasztalható, hogy főként a kétezer-ötezer lakosú kisvárosok profitáltak a leginkább a Magyar Falu Program forrásaiból. A kétezer lakos alatti kisvárosok (8 település) kevesebb jogcímre és kevesebb forrást gyűjtöttek ebből a programból, mint népesebb versenytársaik (Horeczki–Egyed, 2021). 2020-ra vonatkozóan a civil társadalom támogatására irányuló pályázatokat is találunk a programban, viszont ez nem tudta ellensúlyozni a források központosított elosztásának egyenlőtlenségeit (Finta, 2020). A kedvezményezett besorolást is figyelembe véve tizenhét kisváros van a leghátrányosabb helyzetű kistérségi besorolásban, de egyik sem részesült támogatásban a meghirdetés első évében. A rendelkezésre álló elemzések (Finta, 2019; Magyar Falu Program, 2020) arról számolnak be, hogy a hátrányos helyzetű térségekből jóval kevesebb pályázat érkezett, mint nagyobb (sikeresebb?) társaiktól, s ezek a pályázatok jóval alacsonyabb színvonalúak és meglehetősen rosszul kidolgozottak voltak. Ezek az eredmények minden bizonnyal ellentmondanak a program mögöttes céljainak. Ennek ellenére a pályázatok népszerűségét mutatja az a tény, hogy a jogosult kisvárosok közel 90 százaléka sikerrel pályázott legalább egy támogatási jogcímre: 2019-ben 80, 2020-ban 87 és 2021-ben 86 kisváros.

A SZEGÉNYSÉG IDŐBELI DIMENZIÓJA

Az időtartamhoz és időzítéshez társuló faktorban elkülönítetten kezelhető az időskori vagy gyermekkori, illetve az aktív kori szegénység, valamint a rövidebb vagy hosszabb időszakot felölelő ilyen jellegű állapot. Az aktív korosztályt tekintve a szegénység egyik legjellemzőbb előidézője lehet a mai modern társadalomban a tartós munkanélküliség és azon jellegzetessége, hogy már nem kötődik társadalmi csoportokhoz – a Covid-19-járvány megmutatta, hogy szinte bármilyen foglalkoztatási ághoz tartozók egyik pillanatról a másikra veszíthetik el megélhetésüket. Magyarországon 2019-ben a munkanélkülisé-

Az aktív korosztályt tekintve a szegénység egyik legjellemzőbb előidézője lehet a mai modern társadalomban a tartós munkanélküliség és azon jellegzetessége, hogy már nem kötődik társadalmi csoportokhoz – a Covid-19-járvány megmutatta, hogy szinte bármilyen foglalkoztatási ághoz tartozók egyik pillanatról a másikra veszíthetik el megélhetésüket.

gi ráta 3,5 százalék volt a 15–64 évesek körében, ez az érték kiegyenlítettnek tekinthető a nemek, és aránytalannak a régiós felosztás alapján (KSH, 2020). A legmagasabb rátát Észak-Alföldön és Dél-Dunántúlon tapasztalhatjuk. A pályakezdő nyilvántartott álláskeresők aránya 7,8 százalék, ami állandó növekedést jelez az elmúlt tíz évben. Az országos átlag alatti rátával 145 kisváros rendelkezik. Jellemzően az ötezer lakos alatti kisvárosokban magasabb az érték, ami az elhelyezkedés, elérhetőség hiányosságait is szemlélteti. Dél-Dunántúl régió négy különböző karakterű kisvárosa pályakezdő álláskeresőinek arányát jeleníti meg a 2. táblázat. Bóly több szempontból is sikeres kisvárosnak tekinthető: 2000-től csökken a munkanélküliségi ráta és az álláskeresők aránya. 2019-

től az arány növekedése a felsőoktatásban bekövetkező változásokkal áll összhangban: több fiatal kapott diplomát nyelvvizsga nélkül, növelve a munkába még nem álló pályakezdők abszolút értékét. Harkány előregedő társadalma azt jelzi, hogy a pályakezdő álláskeresőknek nemcsak az aránya, hanem a száma is jelentősen lecsökkent 2015 óta.

2. táblázat: A nyilvántartott pályakezdő álláskeresők aránya, 2005–2021 (%)

Kisváros-kategória	2005	2010	2015	2019	2021
< 5000 fő	9,61	9,53	11,64	7,53	6,98
5000–10 000 fő	9,42	9,13	11,38	8,21	6,65
10 000–20 000 fő	8,42	8,28	10,02	7,16	5,67
Városi átlag	7,87	7,62	9,05	5,84	5,27

Adatok forrása: TeiR adatbázis (2022)

A szegénység rétegződését a munkanélküliség osztálybesorolása is befolyásolhatja (*underclass*), amely az oktatási szint elvégzéséhez kötődő klasszifikációt jelent. A legfeljebb általános iskolát végzett nyilvántartott álláskeresők értéke a magyarországi kisvárosokban (3. táblázat) együtt mozog a településeken található összeszerelő üzemek számával és a sikeres közmunkaprogramok meghirdetésével. Ha a kisvárosban található olyan típusú üzem, gyáregység, amely képes felszívni a képzetlen munkaerőt (így van például Marcali esetében), alacsonyan tartható ez az érték. Azon legkisebb lakosság számú városainkban, amelyek nem hátrányos helyzetű régióban találhatók, ez az arány

átlagosan 10 százalék alatti, azaz az álláskeresők alig tizede képzetlen (például Visegrád: 5,26%; Balatonföldvár: 7,79%). A hátrányos helyzetű régiókban viszont a jellemzően háromezer lakos alatti városok esetében ez az arány 2019-ben meghaladta a 30 százalékot. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kisvárosok 39 százalék feletti értéket jegyeznek, Gönc és Rudabánya értékei meghaladják a 60 százalékot is. Az alacsony iskolai végzettségű nyilvántartott álláskeresők a legnagyobb arányban az ötezer–tízezer fős kisvárosi kategóriában találhatók: az álláskeresők több mint 40 százaléka. Ebben a kategóriában negatív, számottevő mértékű a növekedés az elmúlt húsz évben, míg a városi átlagot tekintve és a másik két kisváros-kategóriában is csökkent ez az arány.

3. táblázat: Legfeljebb általános iskolát végzett nyilvántartott álláskeresők aránya, 2005–2021 (%) (saját szerkesztés)

Kisváros-kategóriák	2000	2005	2010	2015	2021
< 5000 fő	39,68	39,43	38,73	38,75	38,03
5000–10 000 fő	41,77	41,94	41,91	43,81	42,13
10 000–20 000 fő	37,14	36,00	35,39	37,10	34,66
Városi átlag	33,23	32,56	31,68	32,74	30,66

Az ifjúkori és időskori szegénység szemléltethető a házi orvosok és gyermekorvosok kritikus számával is. Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon található kisvárosokban az elmúlt öt évben megduplázódott az ellátandók száma a házi orvosi körzetekben. Kiegészítő szempontként megemlítendő, hogy a házi orvosok átlagéletkora is nagyon magas, például Somogy megyében kerekén hatvan év. A gyermekorvosok száma folyamatosan csökken, az alföldi kisvárosok jellemzően rendelkeznek gyermekorvossal, a dunántúliak viszont nem. Ez amiatt kritikus tényező, mivel a Covid-19-járvány alatt és a kormányzati családtámogatási politikának köszönhetően ki- és beköltözők döntő többsége tizenkét év alatti gyermeket nevel.

KONKLÚZIÓ

Az egyenlőtlenségek kezelése fő prioritásként szerepel szerte a világban, mind a nemzeti szervezettek, mind az egyes országok számos célt fogalmaznak meg a mérséklésükre vonatkozóan. A legsúlyosabb problématerület a szegénység, amelynek különböző formái alakultak ki. A szegénység fogalma állandó, mégis új elemekkel bővül; ahogyan a jólét fogalma változik, a szegénység egyfajta ellentettjévé válik. Ehhez kapcsolódóan a megszüntetésére vonatkozó megoldási módozatoknak is sok szempontot alkalmazó, interdiszciplináris és területi szemléletet kell követniük. Az egyenlőtlenségek és a szegénység vizsgálatakor a területi szempontok beemelése járási/kistérségi vagy települési szinten határozza meg a fejlesztendő területeket. A vidéki térségek fejlesztésére vonatkozóan nem elégséges az ágazati szemlélet, mivel komplex problémakörrel van szó, tehát

integrált megközelítést kell követni, amellyel új típusú megoldásokhoz juthatunk. Átmeneti, egyfajta kapcsol szerepet töltenek be – a nagyvárosok és a vidéki kistelepülések között – a kisvárosok, amelyek meglehetősen heterogén képet mutatnak: településképük, gazdasági és társadalmi szerkezetük, települési funkcióik korántsem egységesek. Az el-

A Magyar Falu Program egyik nagy előnye, hogy a megszűnő hazai források helyébe lépett, és éppen a leginkább fejlesztendő települési kört, a funkciószegény kisvárosokat is támogatja.

múlt években alapvető változások történtek az élet szinte valamennyi területén, formálva a város-vidék kapcsolatokat, a településekről kialakított képeket. Előtérbe került a szegénység, a települési sérülékenység, amely a kisvárosok esetében 2019-től kezdődően fokozottan érvényesült.

A tanulmány a kisvárosokat fókuszba helyezve tekintette át a szegénység azon dimenzióját, amely a jóléttel együtt mozoghat: a közszolgáltatások megfelelő minőségű biztosítását, illetve kiszélesítését, a pályázati aktivitást s kiragadva a munka-

erőpiaci helyzet néhány példáját. A pályázati aktivitás vonatkozásában a Magyar Falu Programot mutattam be, amelynek célja a vidéki társadalom életminőségének javítása, a mennyiségi urbanizáció negatív hatásainak mérséklése. A program gazdaságfejlesztési eszközökre támaszkodva hangsúlyt fektet a kulturális örökség védelmére és a településkép javítására, kiemelten kezeli a társadalmi kohéziót, továbbá támogatja a digitális megoldások és technológiák alkalmazását, különös tekintettel a megújuló energiaforrásokra és az e-közigazgatásra. A Magyar Falu Program területi kiterjesztése következtében minden ötezer fő alatti település, vagyis közel száz kisváros számára jelent fejlesztési lehetőséget. A Magyar Falu Program egyik nagy előnye, hogy a megszűnő hazai források helyébe lépett, és éppen a leginkább fejlesztendő települési kört, a funkciószegény kisvárosokat is támogatja. Az önkormányzati, egyházi és civil fejlesztések főként infrastrukturális jellegűek, a helyi közösség megmaradását segítik elő. A támogatások a népességmegtartó képesség javítására szolgálnak, egyelőre látható gazdasági előnyök nélkül.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány témája a 132294. számú „Kormányzati kihívások periferikus térségekben” című projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K-19 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Ábrajegyzék

1. ábra: Magyarország városhálózata, 2023. Saját szerkesztés.
1. táblázat: A Magyar Falu Programhoz kapcsolódó néhány támogatási jogcím, 2020. Az adatok forrása: Magyar Falu Program (2020).
2. táblázat: A nyilvántartott pályakezdő álláskereső aránya, 2005–2021 (%). Az adatok forrása: TeiR adatbázis (2022).
3. táblázat: Legfeljebb általános iskolát végzett nyilvántartott álláskereső aránya, 2005–2021 (%). Saját szerkesztés.

Felhasznált irodalom

- ATD Fourth World (2020): The hidden dimensions of poverty, https://www.atd-fourthworld.org/wp-content/uploads/sites/5/2019/05/Dim_Pauvr_eng_FINAL.pdf (letöltve: 2023. 04. 01.).
- DOMAŃSKI, HENRYK (2001): A szegénység társadalmi meghatározói a posztkommunista társadalmakban, *Szociológiai Szemle*, 11. évfolyam, 2001/4., 40–65.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2007): A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Közlemény az európai kulturális programról a globalizálódó világban, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52007DC0242> (letöltve: 2023. 01. 20.).
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2018): A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az új kulturális menetrendről, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52018DC0267> (letöltve: 2023. 01. 20.).
- EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA: 2010/C 324/03 – A Tanács következtetései a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelemben a kultúra által játszott szerepéről, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2010:324:FULL&from=EN> (letöltve: 2022. 11. 22.).
- FINTA ISTVÁN (2019): A magyar vidékfejlesztés sikereinek, kudarcainak speciális tényezői, in FARKAS JENŐ ZSOLT ET AL. (szerk.): *Alföldi kaleidoszkóp – A magyar vidék a XXI. században. Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére*, Budapest, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 84–98.
- FINTA ISTVÁN (2020): A vidékfejlesztés lépcsői a rendszerváltástól napjainkig, *Tér és Társadalom*, 34. évfolyam, 2020/4., 172–177. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3324>

- HEGEDŰS RITA (2018): Hátrányos helyzetűek a közép- és felsőfokú oktatásban. Hátrányos helyzetű tanulók középiskolai teljesítménye és felsőoktatásba való bejutásuk jellemzői, különös tekintettel a területi különbségekre (egyetemi doktori értekezés), Debreceni Egyetem BTK.
- HORECZKI RÉKA (2022): What future for Hungary after the Covid-19 outbreak?, in PORTUGAL DUARTE, ANTÓNIO – REDZEPAGIC, SRDJAN – SOL MURTA, FÁTIMA TERESA (szerk.): *The European Integration Process. Crisis and Resilience in the Aftermath of the Covid-19 Pandemic*, Coimbra University Press, 249–260.
- HORECZKI RÉKA – EGYED ILDIKÓ (2021): Small town development in peripheral areas, *Deturope – The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 13. évfolyam, 2021/2., 52–65. DOI: <https://doi.org/10.32725/det.2021.013>
- HORECZKI RÉKA – PÓLA PÉTER (2022): Percepciók a sikerességről Baranya megyében, *Comitatus – Önkormányzati Szemle*, 32. évfolyam, 2022/243., 57–70.
- KECSKÉS LÁSZLÓ (2011): *EU-Jog és jogharmonizáció*, Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- KOCSIS KÁROLY (főszerk.) (2021): *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*, Budapest, CSFK Földrajztudományi Intézet.
- KOÓS BÁLINT (2020): Városi zsugorodás és lakóhelyi szegregáció az ezredforduló után, *Tér és Társadalom*, 34. évfolyam, 2020/1., 48–68. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.34.1.3182>
- KOÓS BÁLINT – KOVÁCS KATALIN (2018): A település-állomány jóléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990–2016, *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 15/3., 13–30. DOI: <https://doi.org/10.1002/j.2326-1951.1990.tb02261.x>
- KOVÁCS KATALIN (2022): Kontrasztok. Társadalmi és térbeli tagolódás a magyar vidéken, in HORECZKI RÉKA – SZABÓ TAMÁS (szerk.): *A vidéki Magyarország a pandémia korában. IX. Falukonferencia*, Pécs, KRTK Regionális Kutatások Intézete, 17–27.
- KSH (2017): STADAT 9.9 tábla, Ingázás, https://www.ksh.hu/stadat_evkozi_9_9 (letöltve: 2020. 01. 12.).
- KSH (2019): Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2019. január 1., https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2019.pdf (letöltve: 2021.03.19.).
- KSH (2020): STADAT 2.3.2 tábla, Munkanélküliség, https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_3_2.html (letöltve: 2021. 10. 12.).
- MAGYAR FALU PROGRAM (2020): <https://kormany.hu/miniszterelnokseg/magyar-falu-program-2020> (letöltve: 2023. 04. 05.).
- MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA – MÁLOVICS GYÖRGY (2020): Városi deszegregáció, társadalmilag heterogén lakóközösségek, társadalmi tőke – egy hazai városi szegregátum felszámolásának tapasztalatai, *Tér és Társadalom*, 34. évfolyam, 2020/2., 35–66. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3217>

The dimension of poverty in small towns

ABSTRACT

Nowadays we are living in an age of recessions, and the Covid-19 period has given new meaning to many social and welfare issues. Rural areas and small towns, which were the centres of these areas, have been revalued, in many ways as an alternative to metropolitan life. The changed interpretative framework has refocused attention on small town society, on the inequalities that are usually hidden in comparison with big cities. In addition to the benefits that appear, the vulnerabilities of small town areas must also be taken into account; such as the availability or lack of access to health services and basic infrastructure, the lower number and quality of commercial and catering outlets, and the congestion that appears. The study examines the concept of poverty in a functional sense in small towns and seeks to answer the question: what dynamics have been observed in recent years with regard to the quality of life in small towns.

KEYWORDS: poverty, inequality, vulnerability, small town

HORECZKI RÉKA | A Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetének tudományos munkatársa (<https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>).

RAGADICS TAMÁS

Öröklött hátrányok

Visszatérő és megújuló konfliktusok a Sellyei járás „felzárkózó” településein

DOI: 10.56699/MT.2023.2.3

ABSZTRAKT

Magyarországon a gazdasági központoktól távol fekvő, aprófalvas vidéki térségekben az egymással összekapcsolódó társadalmi problémák évtizedek óta képeznek megoldatlan, mélyülő válsághelyzetet. A leghátrányosabb helyzetben lévő falvak lakóit támogató Felzárkózó települések program sajátos jellemzője a lokális perspektíva érvényesítése, a helyi szükségletekre reagáló, diagnózisalapú beavatkozás. Jelen írás ezt a szemléletet erősíti. A tanulmány helytörténeti dokumentumok, a szocializmus utolsó évtizedeiben íródott falukrónikák segítségével mutatja be azokat a kulcsfontosságú folyamatokat, amelyek ma is meghatározzák a Sellyei járás leszakadó, „felzárkózó” településeinek életét. A falusi élettér kiüresedése, a falu funkciótlanná válása, a közösségek válsága és hiánya, illetve az etnikai szegregáció problémaköre egyre markánsabban jelenik meg az éves szintű beszámolók anyagában, megelőlegezve, kezdeti fázisában bemutatva a jelenlegi válsághelyzetet.

KULCSSZAVAK: etnikai szegregáció, felzárkózó települések, helyi társadalom

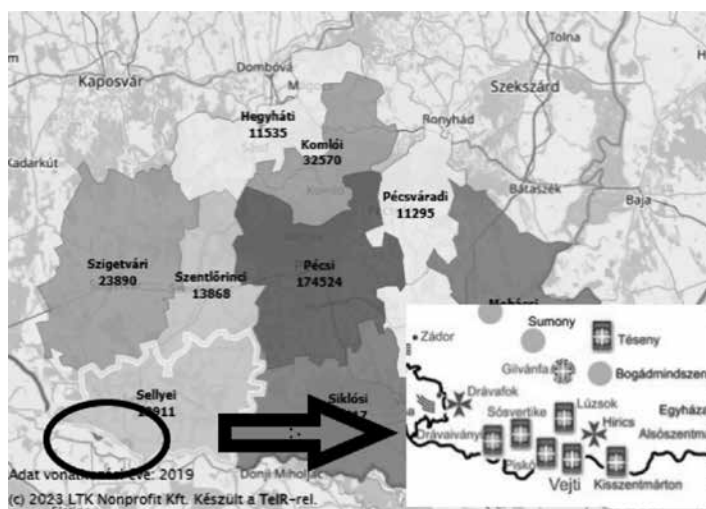
A vidéki Magyarország jellegzetes problémáit állatorvosi lóként hordozzák a gazdasági központoktól távol fekvő, peremhelyzetű, aprófalvas térségek. A fiatalok és képzettebbek folyamatos elvándorlása az alacsony iskolázottsággal és rossz munkaerőpiaci pozícióval jellemezhető sokgyermekes családok beköltözése, illetve domináns jelenléte miatt többnyire nem vezet a kistelepülések elnéptelenedéséhez. Ezekben a közösségekben nemcsak az integrációt aláásó szocializációs minták és az alacsony hatékonyságú megküzdési stratégiák öröklődnek át, hanem a kitörést ellehetetlenítő életkörülmények is.

A felzárkóztató programok munkatársai számára nemcsak a segítségnyújtás hatékony formáinak kidolgozása jelent komoly kihívást, de a komplex problémahalmaz megfelelő értelmezése is. Az anyagi nehézségek, a családi konfliktusok és az eladósó-

dottság háttérben ugyanis nemcsak az alacsony végzettség és az elégtelen munkaerőpiaci helyzet állhat, hanem a tartós kirekesztődés és depriváció, illetve a szociális ellátórendszer nem megfelelő működése is. Jelen írás ehhez a munkához kíván hozzájárulni a történeti Ormánság nagy részét tömörítő Sellyei járásban az elmúlt évtizedek során lejátszódott folyamatok elemzésével. A tanulmány kiindulópontját a hetvenes és nyolcvanas években íródott éves szintű falukrónikák adják. Az országban egyedülálló módon a Baranya Megyei Tanács 44/1971-es utasításával bevezette a községi krónikáírást, konkrét szempontokat rögzítve a munkaanyagok elkészítéséhez. A községi tanácsok egy-egy megbízottja, a vb-titkár által kijelölt személy leírást készített az adott település előző évi eseményeiről, illetve bemutatta a falu aktuális helyzetét. A dokumentum egy példánya a tanácsi elfogadást követően a megyei levéltárba került. A kiadott feladat szakmai kontrollját a levéltár egyik munkatársa látta el. A legtöbb település esetében egészen a rendszerváltozásig folytatódott a krónikáírást, tehát a falvakban 1972 és 1990 között születtek változó igényességű és terjedelmű forrásanyagok.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat által koordinált Felzárkózó települések program (www.fete.hu) a leghátrányosabb helyzetű magyarországi kistelepülések szociális rehabilitációját, az ott élő emberek társadalmi integrációját szolgálja. Baranya megye Sellyei járásában 2022-ig tíz település csatlakozott a programhoz. Ebben a járásban található az érintett baranyai falvak többsége (1. ábra). Jelen tanulmány célja a krónikák szempontjából lényeges, ugyanakkor a falvak mai életét is meghatározó problémakörök bemutatása. A kiválasztott három kistelepülés forrásanyagai rámutatnak, hogy a jelenlegi problémák és konfliktusok gyökereit, illetve számos elemét megtalálhatjuk a késő Kádár-kor világában.

1. ábra: A Felzárkózó települések programban részt vevő falvak a Sellyei járásban

Forrás: TeIR Helyzet-Tér-Kép; Felzárkózó települések

A Baranya megye délnyugati részén, a Dráva síkjában fekvő Sellyei járás egyike azoknak a vidéki területeknek, ahol a hátrányos helyzet és az etnikai szegregáció településhatáron átívelő, térségi problémaként jelenik meg. A járás jelentős része az Ormánság gazdag kultúrájú történeti kistájához tartozik, ahol virágzó, fenntartható tájhasználatra épülő gazdasági és társadalmi rendszer működött a 19. század közepéig (Andrásfalvy, 2013). Az 1767-es úrbéri pátens, majd a helyi népesség szempontjából kedvezőtlenül szervezett, a nagybirtokokat megerősítő, 1848-at követő tulajdonrendezés megpecsételte az itt élő népesség sorsát, s a 19. század végére kialakult az önpusztító „egyke” kultúra, amely jelentősen meggyengítette a hagyományos falusi közösségeket (Elek et al., 1936; Kiss, 1937; Kiss Z., 1991).

1948-tól 1965-ig a vizsgált térség jelentős része (a jugoszláv határvonal tizenöt kilométeres körzetében) szigorúan ellenőrzött, csak hatósági engedéllyel látogatható határövezetként működött (Saád, 2010). A gazdaság szocialista átalakítása során megkezdődött a népességcsera a képzettebbek elvándorlásával, alacsonyabb státuszú rétegek beáramlásával, illetve az erdei telepeken élő beás cigányság falvakba költöztetésével. Az Ormánság lakóinak harmadát veszítette el ezekben az évtizedekben (Boros, 2018; Kovács T., 2005). A továbbiakban a népességcserével, az etnikai szegregációval és a falusi intézmények, szolgáltatások visszaszorulásával kapcsolatos helyi tapasztalatok bemutatására kerül sor három ormánsági kistelepülés falukrónikái alapján.

A VIZSGÁLAT MÓDSZERTANA

A mintába került falvak mind részt vesznek a Felzárkózó települések programban. 2022-ig a Sellyei járás tíz falujában indult el a Máltai Szeretetszolgálat által irányított integrációs munka. Tanulmányomban három település (Gilvánfa, Hirics, Téseny) falukrónikáit vizsgálom. A községek kiválasztása mellett szólt a hasonló népességszám (az 1970-es népszámlálás adatai alapján Gilvánfán 595, Hiricsben 365 – tíz évvel korábban még 510, Tésenyben pedig 518 fő élt; KSH), az önálló tanácsi lét hiánya, illetve az a tény, hogy mindhárom falu esetében előrehaladott volt az etnikai szegregáció folyamata. A falvak egyedi problémáinak megértéséhez a többi település adatai is szükségesek, ezek feldolgozása folyamatban van.

A falukrónikák írógéppel készült levéltári dokumentumai többféle elemzésre adnak lehetőséget. A munkaanyagok eltérő hosszúságúak: évenként jellemzően hét–tizenkét oldalas részletesebb eseményleltárt tartalmaznak havi bontásban (ünnepi alkalmak, népszerűsítő előadások, tanácsi ülések, az időjárás és a mezőgazdasági termelés összefüggései stb.), majd néhány oldalas összegzést közölnek a település helyzetéről (népmozgalmi adatok, infrastrukturális változások, fejlesztések stb.), illetve esetlegesen újságcikkek és fotók egészítik ki az információkat (Bezerédy, 1975). A krónikákból származó idézetek forrását minden esetben a Baranya Megyei Levéltár anyagát képező községi krónikák jelentik (Községi krónikák, é. n.).

Az egyszerű szövegelemzés módszerével vizsgáltam azt a három kulcsfontosságú témát, amely jelenleg is meghatározza az aprófalvas térségben élők mindennapjait: a helyi

szolgáltatások és intézmények helyzete, a negatív migrációs trendek és – ezzel összefüggésben – az etnikai szegregáció problematikáját. A témaköröket egyrészt a leszakadó aprófalvas térségek konfliktusaival foglalkozó szakirodalom (vö. Ladányi–Szelényi, 2004; Váradi, 2008; Virág, 2015), másrészt a falukrónikák tematikája határozta meg.

A szövegelemzés során a rövidebb, év végi összegző részek áttekintésére került sor. Az értelmezés megkönnyítése érdekében néhány esetben a kapcsolódó kronologikus részeket is bevontam a vizsgálódásba. A három témakörhöz kapcsolódó szövegrészeket táblázatban rögzítettem. Kigyűjtöttem az el- és beköltözéssel, a cigány/roma népességgel, az egyes falvakhoz kapcsolódó infrastrukturális fejlesztésekre és hiányosságokra vonatkozó megállapításokat és leíró pontokat. Az elemzés során fontos kérdés volt, hogy milyen szövegösszefüggésben, milyen helyzetben kerülnek elő a vizsgált témakörök. A kutatás legfontosabb célja az volt, hogy árnyaltan, helyi kontextusban értelmezzük a falusi tér kiüresedését, a negatív irányú migrációs trendekkel és a szegregációval kapcsolatos jelenségeket, s olyan megállapításokat fogalmazzunk meg, amelyek értelmezik a jelenlegi problémákat, illetve segítik megoldásukat. A krónikák szövege természetesen nem tekinthető tárgyilagos látletnek a késő Kádár-korszak világáról. A szövegek a krónikáírók személyes véleményét, látásmódját tükrözik, s – mivel a megyei rendelet csak kereteket adott a munkához – már a témák és események szelekciója is a szerzők választásán múlott. Ezzel együtt is fontos e dokumentumok elemzése, mivel a lokális perspektívát és a helyi hatalom szempontjait érvényesítő, a kor domináns diskurzusát megjelenítő munkaanyagokról beszélünk.

A SELLYEI JÁRÁS „FELZÁRKÓZÓ” FALVAINAK HELYZETE AZ 1970-ES, 1980-AS ÉVEK FALUKRÓNIKÁINAK TÜKRÉBEN

A térségben korábban készített interjúk anyagai (Ragadics, 2019) alapján a középkorú vagy idősebb megkérdezettek a jelenlegi nehézségek gyökereként tekintenek a termelőszövetkezetek felbomlására s – ezzel összefüggésben – a helyi falusi közösség szétesésére. Visszaemlékezéseikben a szocializmus időszaka a békés együttélés, az aktív munka, az együtt megélt ünnepek és a létbiztonság világaként jelenik meg (vö. Valuch, 2013; Majtényi, 2019). A vizsgált falvak hetvenes–nyolcvanas években íródott krónikái jelentősen árnyalják ezt a nosztalgikus képet.

MIGRÁCIÓS TRENDEK, ETNIKAI SZEGREGÁCIÓ

A Sellyei járás vizsgált településeinek közös vonása az etnikai szegregáció. A hetvenes években már előrehaladott volt a hagyományos paraszti közösségek felbomlása. Az önkiszákmányolásra épülő háztáji termelés még együttműködést generált a helyi társadalomban, a többletmunkával megszerezhető jövedelmek még hozzájárultak a falvak népességmegtartó erejéhez, de a fiatalok egyre nagyobb számban hagyták el a vidéki tereket a jobban jövedelmező ipari-kereskedelmi munkahelyek és a könnyebb, kényelmesebb városi élet reményében. Erről tanúskodnak a krónikák feljegyzései is:

„...a fiatalok a városba mennek ipart tanulni, munkát keresni, s ott is telepednek aztán le.”

Ugyanitt: „A szülők is segítik őket egy kis lakás megszerzésében, s már csak vendégként látogatnak vissza a szülőfalujukba” (Tésény, 1973).

A határhoz közeli, fejlesztésre alkalmatlannak tartott területeken a hatóságok nem engedélyezték új építési parcellák kijelölését. A krónikák szerint erre nem is volt igény, mert egyre több volt az üres ház a faluban (Hirics, 1978).

Az ötvenes évektől zajló, gyakran erőszakos telepfelszámolások során a beás cigány családokat (tanácsai intézkedések és támogatás révén) a környező kistelepülések üresen maradt házaiba költöztették. Erre szolgált példát az alábbi gilvánfai leírás (1973):

„A község déli részén található állami erdőgazdaság területén, tehát az erdőben, az úgynevezett Géza Telepen ezelőtt két éve még 15 család élt meglehetősen embertelen körülmények között. Az állami intézkedések és a községi közös tanács együttes erőfeszítése révén a telep az 1972-es évben teljesen felszámolódott, a kunyhók véglegesen eltűntek. Lakóinak egy része a Varga telepre, más része be a községbe és a Járás egyéb községeibe telepedett le.” Másutt: „A felszabadulás után Pártunk Államunk jóvoltából sikerült a fent említett »Telep«-et felszámolni.” Gilvánfán új, faluszéli telepet hoztak létre az átköltöztetés során. A krónika szerzője is elismeri, hogy az áttelepített cigány családok életkörülményei nem változtak meg jelentősen: „Az új telepen felépült házakat sem lehet egyértelműen háznak nevezni, inkább a ház és kunyhó közötti átmeneti lakások...” Két év múlva már az újabb telep felszámolásával kapcsolatban számolnak be problémákról: „Ha a telepen valamelyik családnak házat vásárolnak, azok (korábbi) lakásába már beköltözik egy újabb házaspár” (Gilvánfa, 1975).

Másutt elsősorban az eladóvá vált, alacsony komfortfokozatú, régi parasztházakba költöztek az új lakók: „Minden évben a régi, ősi tésenyi lakosok (1-2 család) elköltözik Pécsre vagy más városba. Helyébe más községekből költöznek, de főképp cigány családok” (Tésény, 1974).

„Összefoglalva megállapítható, hogy Hiricsben ez évben fejlődés nem volt. Több család elköltözött a faluból, házukat cigány családoknak vették meg. Egy házat lakhatatlanság címén lebontottak” (1979). Majd később: „...népesség szempontjából a cigány lakosságnál növekvő, a magyaroknál csökkenő, az építkezés szempontjából stagnáló képet mutat a község” (Hirics, 1981). A krónikákban különböző forráselemek utalnak a fokozódó népességcserére (például a cigány tanulók arányának növekedése az iskolában, az elköltözők és beköltözők leírása stb.).

„A 84 éves Cs. F. elköltözik Pécsre a fiához. Házában már itt az új lakó, Orsós M. és családja. Egy szoba és egy konyha a lakható terület a kis házban. A család, amely beköltözött, 12 főből tevődik össze...” (Tésény, 1978).

A vizsgált korszak végére az etnikai szegregáció Tésény és Hirics esetében jelentősen előrehaladt, Gilvánfán pedig teljessé vált.

A többségi társadalom által helyesnek tartott viselkedési normák átadása számos ismeretterjesztő előadás tárgyául szolgált a falvakban. Gilvánfa (1981): „A sellyei nőgyógyász a szülők felelősségére hívta fel a figyelmet a gyermekvállalással, neveléssel kapcsolatban, majd a fogamzásgátlás lehetőségeit ismertette...”

A cigány népesség beilleszkedésével kapcsolatban számos panasz és probléma fogalmazódik meg a krónikákban. Hiricsben (1980) a helyi kocsmát csak a cigányok látogatták, s a feljegyzések szerint „nem dolgoznak megfelelően, illetve a fizetés után kb. 1 hétig nem mennek dolgozni”. Másutt: „A cigányok nehezen illeszkednek bele a normális életformába. A hatóságoknak még dolguk van velük...” (Téseny, 1973).

Megjelennek ugyanakkor az integrációra és a békés együttélésre utaló feljegyzések is – előítéletektől nem mentesen. Több helyen egyértelmű annak elismerése, hogy az adott településen lakó cigány családok törekednek arra, hogy a többségi társadalom által elfogadott normák szerint éljenek. „Egy tapasztalat azért elég biztató: az, hogy többségben vannak azok, akik megunták a telep életét, és kulturáltabb körülmények közé vágyódnak” (Gilvánfa, 1976).

Érdekes és fontos trend mutatkozik a hetvenes évek végétől: a cigányság mobilabb, felzárkózó rétege – az elköltöző fiatalokhoz hasonlóan – elhagyja a szegregálódott településrészeket, és magasabb státuszú falvak irányába költözik. A cigány népesség társadalmi integrációjának legfontosabb faktoraként a főállásban végzett munka jelenik meg a falukrónikákban:

„Örvendetes, hogy a cigányok nagy része már dolgozik [...] nehéz dolga van a becsületes, dolgozó cigányoknak” (Téseny, 1977). „A férfitakosság munkát vállal, és megfelelő keresettel rendelkezik, bár a megkeresett pénz nem mindig szolgálja a család anyagi felemelkedését...” (Gilvánfa, 1973).

A felzárkóztatás feladatában a munkáltatóknak is komoly szerepük van: „A pécsi Bőrgyár képviselője megjelent a tanácsi kirendeltségen [...] húsz fiatal cigány lány és asszony jelentkezett nemsokára. A Bőrgyár nap mint nap munkahelyre és hazaszállítja a dolgozó nőket. Ezt igen pozitívan lehet értékelni. Más vállalat is követhetné a Bőrgyár példáját” (Gilvánfa, 1974).

Az asszimilációs hajlandóságot számos területen számonkérték a kényszerrel felszámolt erdei telepekről érkező cigány családoktól. A foglalkoztatás és a szorgalmas munkavégzés mellett fontos eleme volt az integrációnak a megfelelő lakhatás, a többségi társadalom elvárásaihoz alkalmazkodó családszerkezet (alacsonyabb gyermekszám) és a szabadidő megfelelő eltöltése is. Az elvárások gyakran ellentmondásosak, teljesíthetetlenek voltak. Az állami segítségnyújtás már nem fedezte a megvásárolható ingatlanok árát, és több családfő – a folyamatos munkaviszony hiánya miatt – nem is volt jogosult az állami támogatás igénybevételére.

A migrációs helyzet leírása a krónikákban erős egybeesést mutat Ladányi és Szelényi északkelet-magyarországi, csenyétei kutatásaival: „Az 1970-es évek közepétől azután megkezdődött az intenzív népességcsere – a parasztok egyre nagyobb számban költöztek el a faluból, s bár némelyikük inkább lebontotta a házát, mintsem hogy cigány költözőn bele, legtöbbjük azért eladta az otthonát a telepről beköltözőknek. Az 1980-as évek végére Csenyéte népessége jóformán teljesen kicserélődött” (Ladányi–Szelényi, 2004: 59).

A krónikák szövege gyakran utal a cigányság alacsonyabb termelési hajlandóságára. Kóczé Angéla szerint az államszocializmusban „...a romákkal való viszonyt is a lumpen-

proletariátussal kapcsolatos, mélyen gyökerező ellentétek és sztereotípiák határozták meg” (Kóczé, 2021). A forrásszövegekben erőteljesen jelenik meg a Kovai Cecília (2017) által érzékletesen leírt „asszimilációs rezsim”, amely szerint a „cigány” kifejezés a válalhatatlan civilizálatlanságot, az alsóbbrendűséget hordozza magában, s amely rendszerben ez a helyzet a formális bérmunka, illetve a foglalkoztatottság által haladható meg. A kilencvenes években, a teljes foglalkoztatottság megszűnésével és az alacsonyabb képzettséget kívánó munkahelyek visszaszorulásával jelentősen csökkent a cigányság foglalkoztatási mobilitásának esélye, miközben – átidomítva, a nyílt rasszizmus elhallgatása mellett – fennmaradt az asszimilációs kényszer.

HELYI INTÉZMÉNYEK, SZOLGÁLTATÁSOK

A falukrónikák rögzítésével megbízott községi tanácsok a kis falvak többségében nem működtettek önálló hivatalt, a körzetesítési trendek és összevonások eredményeként csak települési képviselőket delegálhattak a nagyobb, központi szerepkörrel felruházott községekben működő közös tanácsokba. A vizsgált időszakban Gilvánfa a magyarmecskői, Tésény a baksai, Hirics pedig a Vejtiben, majd a Vajszlón székelő közös tanács tagközségeként működött.

Postahivatalok voltak a kisebb falvak többségében, de a vizsgált időszak során számuk csökkent. *„Május 30-ával megszűnt a postahivatal, ami azt jelenti az itt élőknek, hogy nincs semmi összeköttetés a külvilággal.” „...ígéretet kaptunk egy nyilvános telefonra, de ez év végére is csak ígét maradt”* (Tésény, 1985).

A dokumentumok tanúsága szerint napi szintű orvosi ellátás csak a nagyobb településeken valósult meg. A falvak többségébe kéthetente látogatott el az orvos, ekkor került sor csecsemő-tanácsadásra is. Az ellátások egy része mobil formában valósult meg, például évente tüdőszűrő-teherautó érkezett a településekre. *„A téli hónapokban a tanácsadás elmarad, mert a rendelőt a benne lévő kis olajkályhával nem lehet megfelelően befűteni”* (Hirics, 1978).

A falvak kulcsfontosságú intézményként tekintenek a helyi általános iskolákra, melyek többsége a 19. század vége óta működött a településeken. Az ötszáz fő alatti falvak esetében a vizsgált periódus a helyi összevont tanulócsoportos kisiskolák megszűnésének időszaka. A cigány családok beköltözése lassíthatta az iskolabezárás folyamatát, például Tésény esetében: *„Ha a tőlünk nyugatra eső Gilvánfa községben lévő cigánytelepről nem költözött volna ide II cigány család, úgy még szomorúbb képet mutatna a lélekszám alakulása”* (Tésény, 1973).

Tésényben 1975-ben szűnt meg az általános iskola, Hiricsben 1982-ben, Gilvánfa alsó tagozatát pedig 1983-tól „körzetesítették be” a magyarmecskői iskolába. Gilvánfán – a magasabb gyermekszámra való tekintettel – a kilencvenes évek elején újra megnyitotta kapuit az iskola, amelyet mindössze négy évig tudott fenntartani a község.

Az iskola és az orvosi rendelő mellett a helyi boltok, kocsmák (az ÁFÉSZ által működtetett vegyes- és italboltok), gázcseretelepek a községi szolgáltatások fontos elemeiként jelennek meg – gyakran a szabadidő eltöltésének tereként is szolgálva.

Az 1980-ban kitöltött, a krónikához mellékletként csatolt megyei kérdőív alapján a kistelepülési kocsmák még komoly közösségi tényezőként jelennek meg, annak ellenére, hogy a krónikaírók szerint ezeket elsősorban a helyi társadalom alsóbb rétegei látogatták.

A helyi kiskereskedelmi egységek működése nem jelenti egyértelműen az alapvető igények maradéktalan kielégítését: „...*ezt vegyesboltunkkal kapcsolatban nem mondhatjuk el, ugyanis a legalapvetőbb szükségleti cikkek sem kaphatók. Az italbolt is sokszor zárva van, áru hiánya miatt, a presszó egyáltalán nem működik*” (Téseny, 1979).

A „FELZÁRKÓZÓ TELEPÜLÉSEK” HELYZETE A RENDSZERVÁLTOZÁST KÖVETŐ IDŐSZAKBAN (SZAKIRODALMI ÖSSZEGZÉS)

A rendszerváltozást követően, a termelőszövetkezetek és más gazdasági egységek megszűnésével fokozatosan beszűkültek a helyi munkalehetőségek, s visszaszorult az ingázás, valamint a háztáji termelés jelentősége. A szolgáltatások és intézmények leépülése felerősítette a negatív migrációs trendeket, melyek hatásaként erodálódott a társadalmi szerkezet: állandósult a képzettebb, motiváltabb népesség elvándorlása, s – az alacsony ingatlanárakkal összefüggésben – fokozódott a leszakadó népesség koncentrációja (Feischmidt, 2008; Virág, 2008; Ragadics, 2019). A térség a szociális indíttatású vándorlás célterületévé vált (Kovács K., 2005; Ladányi–Virág, 2010). A kirekesztettség és a válsághelyzet állandó tényezőként jelenik meg az itt élő családok mindennapjaiban (Boros–Bucher, 2020). A lokálisan jelentkező problémák és konfliktusok önerőből kezelhetetlenek, külső források bevonása szükséges.

A rendszerváltozást követő rövid fellendülés után a kistelepülési intézmények és szolgáltatások szempontjából a kereslet-kínálat mechanizmusainak erősebb érvényesülése, valamint a forráshiányos önkormányzatok takarékosági intézkedései váltak meghatározóvá. Ennek következtében számos falusi intézmény zárta be kapuit, és a helyi ellátás mobilszolgáltatásokkal való pótlására került sor. A fogyasztói társadalom kultúrájának térhódításával a fiatalabb népesség egyre erősebben érzékeli a fejlett városok és a kistelepülések közötti szakadékot a szolgáltatások szintjén. Ezek a szempontok tovább erősítik az elvándorlást, s visszahatásként tovább gyengítik a helyi szolgáltatások volumenét és színvonalát.

Annak ellenére, hogy jelentős a falvakat sújtó elvándorlás, a fiatal népesség egy része – a képzetlenség, motiválatlanság és diszkrimináció miatt – nem képes elhagyni a rossz munkaerőpiaci körülményekkel és a rendelkezésre álló szolgáltatások rendkívül alacsony szintjével jellemezhető, tömegközlekedéssel nehezen elérhető aprófalvakat. Ennek eredményeként a helyhez és helyzethez kötött hátrányok továbböröklődnek a leszakadó/felzárkózó településeken.

Az alacsony iskolázottsággal, a tartós munkanélküliséggel és a közfoglalkoztatottak magas arányával (Ragadics, 2020a) összekapcsolódó komoly probléma az alacsony jövedelemszint. A fenti nehézségek kiegészülnek még a lakosság magas szintű eladósodottsá-

gával, az oktatási rendszerrel kapcsolatos negatív attitűdökkel, a korai iskolaelhagyás és a tinédzserkori gyermekvállalás összekapcsolódásával, illetve a családi viszonyok rendezetlenségével és konfliktusaival (vö. Boros–Bucher, 2020; Ragadics, 2020b). Az iskola – a nagyobb lélekszámú, intézményeit őrző, mikroközpontként funkcionáló Dráva-fok kivételével – a Sellyei járás minden „felzárkózó” településén megszűnt. Az alapvető élelmiszereket a lakosság jellemzően a közeli központokban vagy a falvakat járó mobilboltokból vásárolja, s csak néhány összevont vegyes- és italbolt élte túl a 2000-es évek bezárási hullámait.

ÖSSZEGZÉS

A rendszerváltozást követő időszak mindaddig leghosszabb távra tervezett, komplex fejlesztési kezdeményezése a Felzárkózó települések program, amely a háromszáz legszegényebb magyar falu társadalmi integrációját célozza a „fogantatástól a foglalkoztatásig” (www.fete.hu).

A Sellyei járásban kiválasztott „felzárkózó” települések helyzetének változása megfelelően mutatja be a redisztributív központoktól távolabb fekvő magyarországi vidéki térségek átalakulását. A hetvenes–nyolcvanas években jelzett tendenciák folytatódtak, a problémák sok esetben mélyültek, másutt új formában, új kontextusban jelentkeztek a rendszerváltozást követő időszak társadalmi-gazdasági átalakulásai során (például a helyi szolgáltatások hiányosságai, iskola- és postabezárások a 2000-es években). Komoly problémát jelent, hogy a felgyorsuló népességcserével, a nemzedékváltással, a lokális pozíciók és munkahelyek visszaszorulásával eltűnt a leszakadó falvakból az a réteg, amely képes a tapasztalatok átadására, illetve arra, hogy a megélt múlt alapján levonja a szükséges következtetéseket a továbblépés és a helyi közösség fejlődése érdekében. A hagyományos falusi közösségek megtörnek, eltűnnek, s nem alakulnak ki helyettük tartós új közösségek. Az individualizációs folyamatok és a szegénység összekapcsolódásával a hátrányos helyzetű falvak lakóinak figyelmét a mindennapi megélhetés biztosítása köti le.

Ennek tükrében értékelődnek fel a lokális tudást rögzítő dokumentumok. A krónikák anyagában megjelenő folyamatok, nehézségek és konfliktusok – kevés kivétellel – továbbra is megoldásra várnak. Elemzésük s ezzel együtt a hátrányos helyzetet kiváltó okok lokális tényezőinek értelmezése nagy jelentőségű feladat a felzárkózó települések helyi diagnózisainak és intézkedési terveinek kidolgozása során.

A falukrónikák anyaga alapján fontos szembeülni azzal a ténnyel, hogy a „felzárkózó települések” állandó migrációs mozgásnak kitett, instabil helyi társadalmaknak

A hetvenes–nyolcvanas években jelzett tendenciák folytatódtak, a problémák sok esetben mélyültek, másutt új formában, új kontextusban jelentkeztek a rendszerváltozást követő időszak társadalmi-gazdasági átalakulásai során.

adnak otthont, amelyekben az állandóság hiánya miatt sem adottak a közösségképződés fontos feltételei. Az itt élő emberek és családok számára a lakóhely nem választás kérdése; a térben elfoglalt pozíciójuk sokkal inkább egymáshoz kapcsolódó, gyakran ellentmondásos, a politikai hatalom által generált kényszerhelyzetek eredményeként fogható fel. A többségi társadalom által támasztott igazodási követelmények jellemzően nem alkalmazkodnak az integrációs presszió által érintett csoport lehetőségeihez és speciális élethelyzetéhez. A generációkon átívelő válsághelyzet megtörését célzó felzárkóztató munka fontos elemét kell képeznie a személyes autonómia fejlesztésének és a közösségképződés elősegítésének az emberhez méltó környezet és a 21. század követelményeinek megfelelő szolgáltatások biztosítása mellett.

Ábrajegyzék

1. ábra: A Felzárkózó települések programban részt vevő falvak a Sellyei járásban. Forrás: TeIR Helyzet-Tér-Kép: <https://www.teir.hu/helyzet-ter-kep/>; Felzárkózó települések: www.fete.hu/telepulesek/

Felhasznált irodalom

- ANDRÁSFALVY BERTALAN (2013): Magyarország földjének és népének jelene, múltja és jövője, *Hitel*, 26. évfolyam, 2013/2., 4–24.
- BEZERÉDY GYŐZŐ (szerk.) (1975): *Baranyai Krónikaírás 1.*, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 7–8.
- BOROS JULIANNA (2018): A cigány/roma népesség története, gazdasági, társadalmi jellemzői Baranya megyében, in ORSÓS ANNA (szerk.): *Fókuszban az Akácliget. Egy elfeledett cigánytelep története*, Pécs, PTE BTK NTI, 23–65.
- BOROS JULIANNA – BUCHER ESZTER (2020): Szerepváltozások hátrányos helyzetű településeken élő családokban, *Esély*, 31. évfolyam, 2020/3., 3–31.
- ELEK PÉTER ET AL. (1936): *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete*, Budapest, Sylvester Rt.
- FEISCHMIDT MARGIT (2008): Menedék és depó – szociográfiai esszé egy baranyai aprófaluról, in VÁRADI MONIKA MÁRIA (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*, Budapest, Új Mandátum, 102–132.
- KISS GÉZA (1937): *Ormányság*, Budapest, Sylvester Rt.
- KISS Z. GÉZA (1991): *Ormánysági változások. Fejezetek a 18–19. századi társadalomtörténetből*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÓCZÉ ANGÉLA (2021): A romák rasszizálása és rasszista elnyomása, *Új Egyenlőség*, <https://ujegyenloseg.hu/a-romak-rasszizalasa-es-rasszista-elnyomasa/> (letöltve: 2023. 01. 27.).
- KOVÁCS KATALIN (2005): Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon, in Bognár László et al. (szerk.): *Nemzetfelfogások – falupolitikák*, Budapest, Új Mandátum – MTA SZKI, 141–152.
- KOVÁCS TERÉZ (2005): A sellyei (siklói) KSH-térség rövid leírása, in BARANYI BÉLA (szerk.): *Roma integrációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*, Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 29–52.
- KOVAI CECÍLIA (2017): *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*, Budapest, L'Harmattan.
- Községi krónikák (é. n.): Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, HU-MNL-BaML-XV.45
- KSH: <https://www.ksh.hu/nepszamlalas/> (letöltve: 2023. 01. 27.).

- LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN (2004): *A kirekesztettség változó formái*, Budapest, Napvilág.
- LADÁNYI JÁNOS – VIRÁG TÜNDE (2010): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában, in LADÁNYI JÁNOS: *Egyenlőtlenségek, redisztribúció, szociálpolitika*, Budapest, Új Mandátum, 722–748.
- MAJTÉNYI GYÖRGY (2019): *Egy forint a krumplis lángos – A Kádár-kor társadalma*, Budapest, Libri.
- RAGADICS TAMÁS (2019): *Közösségek és helyi társadalom az ormánsági kistelepüléseken*, Pécs, Institutio, 31–55.
- RAGADICS TAMÁS (2020a): Közfoglalkoztatás a kistelepüléseken – funkciók és szükségletek lokális perspektívából, *Civil Szemle*, 17. évfolyam, 2020/3., 77–92.
- RAGADICS TAMÁS (2020b): Social processes affecting families in Rural Hungary, *Family Forum*, 10. évfolyam, 2020/1., 111–126. DOI: <https://doi.org/10.25167/FF/2392>
- SAÁD JÓZSEF (2010): Határövezet, <https://telepesek.mnl.gov.hu/pdf/hatarsav.pdf> (letöltve: 2023. 01. 30.).
- VALUCH TIBOR (2013): Lehetett mit enni, volt mit venni... Az élelmiszerellátás és -fogyasztás változása Magyarországon 1956 és 1978 között, *Korunk*, 24. évfolyam, 2013/10., 41–52.
- VÁRADI MONIKA MÁRIA (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*, Budapest, Új Mandátum.
- VIRÁG TÜNDE (2008): „Ez itt a reménytelenség vidéke”. Falvak a Dráva mentén, in VÁRADI MONIKA MÁRIA (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*, Budapest, Új Mandátum, 70–101.

Hereditary Handicaps – Revenant and Revolving Conflicts in “Emerging” Settlements of Sellye District

ABSTRACT

In Hungary, rural zones characterized by minor settlements far from economic hubs, social problems have formed a deepening, unsolved crisis in the last decades. Applying local perspective and diagnose-based intervention reacted to local necessities are special features of the governmental program “Emerging Settlements” targeting the support of inhabitants of the most underdeveloped villages. This paper tries to emphasise this viewpoint not only by attracting the attention to some crucial key processes in marginalizing, “emerging” settlements of Sellye district but also by analysing some documents from the last decades of socialist period. Vanishing functions of rural territories, crisis of community life and ethnic segregation appear regularly in local summaries showing early phenomena of nowadays pressing problems.

KEYWORDS: ethnic segregation, emerging settlements, local society

RAGADICS TAMÁS | Szociológus, hittanár. Kutatásai középpontjában a hátrányos helyzetű vidéki térségek társadalmi problémái állnak.

KURUCZ ILDIKÓ

Paraszti mentalitástörédek a helyi társadalmakban

Társadalomtörténeti látkép vidéki
településekről és helyi vezetőikről

DOI: 10.56699/MT.2023.2.4

ABSZTRAKT

A társadalomnéprajzi jelenkutatás célja megragadni és értelmezni azokat a paraszti hagyományokat, hagyománytörédeket, melyek beépülnek egy-egy közösség mentalitásába, életébe. E hagyománytörédek családi keretek közötti átörökítését az egyéni gazdálkodók esetében több kutatás regisztrálta, annak ellenére, hogy konszenzus született a parasztságnak mint meghatározó társadalmi csoportnak a megszűnéséről. Úgy tűnik azonban, a paraszti értékrend törédei megragadhatók egy-egy kontinuos helyi társadalomban, azok önkormányzatiságában. Kutatásaim alapján a vizsgált települések tradicionális társadalmi rétegének vagy leszármazottainak tagjai feladatuknak érzik közösségi és közéleti feladatok ellátását, adott esetben határozott kulturális mintákat fogalmaznak meg ezzel kapcsolatban. Körükben felülreprezentáltak a hagyományosan is tisztséget betöltő, tősgyökeres módos vagy középparaszti családok tagjai, helyben maradt leszármazottai.

KULCSSZAVAK: társadalomtörténet, önkormányzat, helyi társadalom

Magyarországon a falvak önigazgatása, annak jogszabályi keretei, társadalmi háttere csak az elmúlt száz év alatt is több gyökeres átalakuláson ment keresztül. A különböző tudományterületek más-más aspektusból értelmezik a változó társadalmi keretet, mely végső soron elválaszthatatlan a történeti parasztság sorsától. A vidékkel foglalkozó társadalomtudományok szempontjából megkerülhetetlen a paraszti társadalom változásának, elmúlásának vagy megmaradt jellemzőinek értelmezése. A társadalomnéprajzi jelenkutatás szemléletéből kiindulva tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a paraszti múlthoz való kötődés miként jelenhet meg a jelenkori vidéki

települések és közösségek életében. Célom egy történelmi alulnézet, mikroperspektíva megrajzolása a rendszerváltás óta tisztséget betöltő polgármesterek és egy helyi közösség példáján, s ezzel a vidéki önkormányzatiságról alkotott kép árnyalása.

FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK

A társadalomnéprajzi jelenkutatás célja megragadni és értelmezni azokat a paraszti hagyománytörödékeket, életmód-stratégiákat, melyek beépülnek egy-egy közösség vagy társadalmi csoport mentalitásába. Az adott társadalmi kontextusokat egy komplex történeti folyamat szerves részeként értelmezi, egyszerre szinkron és diakron szemlélettel végezve vizsgálatait (Balogh 2009a: 368–369), sajátos válaszait a hagyomány viszonyrendszerébe ágyazza (Szilágyi 2009: 155). E szemlélet jegyében folytattam kutatásokat vidéki vezetők, polgármesterek körében, a rendszerváltással létrejött vidéki önkormányzatiságról. Elsősorban nem a közigazgatási, jogi, politikai keretekre helyeztem a hangsúlyt, hanem a helyi társadalmak történetére, értékrendjére, integritására, a helyi vezetők személyi jellemzőire, beágyazottságára, lokális identitására.

Elsősorban nem a közigazgatási, jogi, politikai keretekre helyeztem a hangsúlyt, hanem a helyi társadalmak történetére, értékrendjére, integritására, a helyi vezetők személyi jellemzőire, beágyazottságára, lokális identitására.

Az elemzés empirikus alapját részben a Rendszerváltás Történeti Kutatóintézet és Archívumnak a rendszerváltás vidéki vonatkozásaival, a települési önkormányzatok létrejöttével kapcsolatos, 2021-es kutatása adta, melynek keretében nyolc polgármesterrel készítettem interjút Somogy, Baranya és Bács-Kiskun megyében. Majd 2022-ben újabb terepmunkát végeztem Baranya megyében, további nyolc „rendszerváltó” polgármesterrel készítettem interjút. Helyismeretemen túl a terepválasztást indokolja az aprófalvas perifériára jellemző sajátos választási attitűd, választási hiperaktivitás. Bódi Ferenc kutatásai azt mutatják, hogy a választási aktivitás mértéke erőteljesen kötődik az egyes településtípusokhoz, a rendszerváltás után vizsgált tíz évben kirívó, 70 százalékos részvételi arány jellemezte az ország legkisebb településeit, aprófalvas térségeit az önkormányzati választásokon. A magas részvételi arány ugyanakkor alacsony versengési hajlandósággal társul, előfordul, hogy csak néhány vagy akár egy-egy érdemi jelölt indul a választásokon (Bódi, 2020).

A választási adatok alapján Baranyában nagy számban vannak a tisztségüket tartósan betöltő polgármesterek. A 297 település csaknem egyharmadának, 103 településnek volt legalább öt cikluson keresztül ugyanaz a személy a vezetője, ebből 63 településnek volt az első húsz évben kontinuus polgármestere, és a harminckét év alatt 69 településen volt mindössze két polgármester. 2021-ben még tizenöt olyan polgármester volt pozícióban, aki a rendszerváltás óta folyamatosan töltötte be a tisztségét. Tekintettel arra, hogy az interjúalanyok kiválasztásánál a polgármesterek személye volt meghatározó, a tele-

pülések rendkívül heterogének, van köztük kisváros, aprófalú, zsákfalú, agglomerációs térségben lévő település, sikeres és kevésbé prosperáló községek.

Empirikus kutatásaimat a grounded theory szellemében végeztem, mely lehetővé tette számomra a témavezérelt mintaválasztást, illetve az interjúk feldolgozása során képzett értelmezési kategóriákat. A középszintű elméletek létjogosultságát a falusi politikák, a kistelepülések helyi közéleti és hatalmi viszonyainak kutatásában Glózer Rita (2007) munkássága is megerősítette. A polgármesterek személyes elbeszéléseiből kirajzolódó mintázatok alapján értelmeztem a tradicionális értékrendhez, a paraszti hagyományokhoz való viszonyukat. Az adatgyűjtés és a feldolgozás során mindvégig szem előtt tartottam a megkérdezett helyi vezetők paraszti társadalomhoz való kötődését, illetve a helyi társadalmak kontinuitását, integritását.

A mintázatok megmutató szélesebb empiria mellett szükségét éreztem egy konkrét helyi társadalomban végzett mélyebb terepmunkának is. Ehhez a téma szempontjából ideáltípusú települést választottam a 2022-ben vizsgált baranyai falvak közül. A helyszíni kutatások során a megfigyelés, a helytörténeti és levéltári források feldolgozása mellett hat lazán strukturált interjút készítettem helyi lakosokkal, közöttük közéleti személyekkel, régi és új beköltözőkkel, valamint tősgyökeres lokálpatriótákkal.

ELMÉLETI KERETEK

Paraszti polgárosodás

A rendszerváltást követően társadalomtudományi vita alakult ki, tekintettel arra, hogy érvényes – a korábbi ideológiai kötöttségektől mentes – fogalmakat igyekeztek találni a poszt szocialista társadalmi valóság leírásához. A tapasztalatok szerint a magyar társadalom és gazdaság szerkezetének számos kontinuuus, rendies eleme tovább élt a rendszerváltás utáni években (Kotics, 2011). E kontinuitást hangsúlyozó megközelítés a polgárosodáselméletek sajátja. A témában kibontakozó diskurzust a polgárosodásról a *Replika* 1993-as, a paraszti polgárosodásról a *Századvég* 2003-as tematikus számai közölték. Számos értelmezési szempontból, olykor ellentétes aspektusból ragadták meg a szerzők a vitatott társadalmi jelenségeket, a 20. századi parasztság létezését, a szövetkezeti parasztságtól az utóparasztságon (Márkus, 1973) át a megszakított vagy felemás polgárosodás elméletén keresztül (Szelényi, 1992) egészen a paraszttalanításig (Kovács, 2003).

Általában az is vitatott, hogy mit érthetünk polgárosodáson, illetve hogy annak folyamata egyáltalán értelmezhető-e a magyar társadalom vonatkozásában (Gáspár, 1993). Kovács Teréz a paraszti gazdaság és társadalom átalakulásáról, a birtokstruktúra változásának jelentőségéről és a paraszti társadalom belső rétegzettségének következményeiről folytatott kutatásai során megállapította, hogy Magyarországon az 1945-ös földosztás a maga radikalitásával, ellentmondásaival és sajátságaival felszámolta a polgárosodásra kész polgári és paraszti középbirtokokat és ezzel a polgárosodás folyamatát is (Kovács, 2010). A földosztás következtében a földterület jelentős része a kis- és közepes

gazdákhöz került, s a mezőgazdasági termelők körében soha nem látott magasságba szökött a családi gazdálkodóként élő parasztok aránya. A szerző kiemeli, hogy a parasztság a második világháború után nagy életerővel, kedvvel és szorgalommal, a nehézségekkel szemben kitartással és lelkesedéssel látott munkához, s jórészt az ő munkájuk emelte ki a magyar mezőgazdaságot a háború okozta visszaesésből (Kovács, 2010). Az 1948-as fordulat, a kényszerkollektivizálás, a kulákküldözés azonban megszakította a folyamatot. Kovács Teréz és Balogh Balázs idézett munkái, továbbá Ö. Kovács József kutatásai rávilágítanak, hogy a teljes körű kollektivizálás nagyon rövid idő alatt és radikálisan változtatta meg a paraszti társadalom generációk közötti kapcsolatait. Tekintettel arra, hogy a földet nem lehetett továbbadni, a következő generációt eltanácsolták a faluból és a mezőgazdaságból, az iparba vagy az iskoláztatásba menekítették (Balogh, 2009b; Kovács 2010; Ö. Kovács 2012, 2015).

Paraszttalanítás

Kovács Imre vezette be a szakirodalomba a paraszttalanítás fogalmát, melynek strukturális, társadalmi és kulturális dimenzióit különbözteti meg. A *strukturális paraszttalanítás* egy változásegységjelöl, melynek keretében a vidéki társadalom és gazdaság mezőgazdaságtalanítására került sor. A történelmi parasztság mint társadalmi osztály, rend vagy csoport eltűnt, ugyanakkor a vidéki, falusi társadalom számbeli arányának és jelentőségének hanyatlása ennél jóval kisebb mértékben következett be. A *társadalmi paraszttalanítás* a kistermelés társadalmi funkciójának változására vonatkozik a szocializmus alatt és az azt követő korszakban. A paraszti termelés lényege az önellátás és a korlátozott fogyasztás mellett a javak visszaforgatása gazdálkodásba s ezzel a paraszti státusz megőrzése volt (csajanovi modell). A szocialista korszak intenzív kistermelése azonban kényszerűen a fogyasztásra és javak felhalmozására irányult, felülírva a korábbi kulturális normákat. A leghangsúlyosabb a harmadik tényező, a *kulturális tradíció-vesztés*. A fogyasztási céloknak alárendelt gazdálkodás a paraszti társadalom intézményeinek funkcióvesztésével együtt vezetett a történelmi parasztság értékeinek és hagyományainak erőzójához (Kovács, 2012).

Mentalitástörödékek

A kutatók körében konszenzus alakult ki arról, hogy a parasztság mint társadalmi réteg politikai és társadalmi értelemben Európa-szerte elvesztette meghatározó jellegét, ha az egyes országokban eltérő módon és tempóban is. Ugyanakkor a parasztságra jellemző értékrend és mentalitás elemei jelen vannak/lehetnek a társadalom egyes csoportjaiban. A rendszerváltás, a reprivatizáció és a földkézpótlás szinte provokatív lehetőséget kínált a parasztsággal foglalkozó társadalomtudományok számára, melyek a kistermelői habitusokban és üzemtípusokban tapasztalták a kontinuitást: a pluriaktivitás tartós jelenlétében, a pénzkímélő életmódra és az önellátásra való berendezkedésben, a gazdasági kockázatcsökkentés tradicionális formáiban (Kovács, 2012; Kotics, 2011; Balogh,

2009b). Kovács Teréz az újkapitalizmus egyéni gazdálkodóinak paraszti származását mutatta ki, egyfajta megszakítottságot és folytonosságot a parasztság, a szocializmus alatti kistermelők és az új kapitalizmus korának egyéni főfoglalkozású mezőgazdasági gazdái között. A gazdálkodási stratégiák és mentalitások tekintetében kiemeli a családi vonatkozásokat, a gazdag parasztság leszármazottainak magas arányát, illetve a paraszti felmenők sikerének és kudarcának a családban megőrzött mértékadó, az identitásuk és stratégiáik részévé vált emlékét (Kovács, 2006).

A föld kétségtelenül materiális alapja a paraszti identitásnak, azonban ennél többet is jelent. A vagyoni, családi, rokoni és falusi társadalmi kötelékek meghatározója, az ősökkel is összekötő örökség. A földbirtoklás, a föld tulajdonjoga és a földművelés minősége az énkép és az adott személyről alkotott külső kép legfontosabb eleme volt a paraszti világban. A szocialista fordulatot követő parasztellenes politika, az erőszakos vagyonekbevitel és téesszervezések, a gazdaelit kriminalizálása végső soron az énfelfogásoknak a terror eszközeivel való elbontását és a falusi társadalmak gyökeres átformálódását is jelentette (Ö. Kovács, 2015). Ugyanakkor a téesszbe kerültek sajátos előremeneküléséről tanúskodnak azok az egyéni és kollektív cselekvések, amelyek az adott politikai, hatalmi és gazdálkodási kereteken belül igyekeztek megőrizni valamit a korábbi létformából. Ö. Kovács József véleménye szerint a paraszti társadalom a kollektivizálás során hallatlan mértékű alkalmazkodóképességről tett tanúbizonyságot (Ö. Kovács, 2012).

Általánosan ismert és elfogadott tény a szocializmus időszakával kapcsolatban a háztájiban végzett munka, az onnan származó jövedelem és élelmiszer jelentősége a megélhetésben és a gyarapodásban. A 20. század elején berögzült szokások egy része, így például a paraszti szorgalom és önkizsákmányolás, a szocializmusban is átöröklődött. A munka, a föld és a szabadság Erdei Ferenc által megfogalmazott paraszti ideáljából a munka maradt. A családok termelőfunkciója nem szűnt meg a kollektivizálással, a falusi gondolkodásban a vagyon megszerzésének képessége, a gyarapodás továbbra is fontos érték maradt. Kovács Teréz kimutatta, hogy a családok egykori anyagi helyzete – nem kizárólagos érvénnyel, de – kihatással volt a nyolcvanas évekre, „akik 1945-ben közép- vagy gazdag parasztok voltak, azok jobb anyagi körülmények között éltek az 1980-as években is” (Kovács, 2010: 173). Valuch Tibor is megerősíti a paraszti társadalom belső tagolódásának, rétegzettségének újratermelődését a szövetkezeti korszakban (Valuch, 2005).

A Kádár-kor az „alku” keretében hagyta dolgozni az embereket, akik életkörülményeik általános javulását valójában a mentalitásuk részévé lett önkizsákmányolással teremtették meg. Bódi Ferenc Szelényi Iván gondolataira utalva fogalmazza meg, hogy „e félig megtúrt spontán fejlődés máig ható eredménye, hogy a falvak nagy része nem vált slum övezetté a szocializmus négy évtizede alatt” (Bódi, 2020: 65). A kilencvenes évektől azonban nagyon rövid idő alatt strukturálódott át a falvak társadalma. Vidékiek tömegei 1993-ban egyszerre veszítették el munkahelyüket és a háztáji intézményét is, s a közösségek minden szempontból átmeneti helyzetbe kerültek. A vidék átstrukturáló-

dásával pedig olyan, korábban ismeretlen jelenségek tűntek fel, mint a belső perifériák, a gettófalvak és a „vidéki underclass” (Kovách, 2012; Bódi, 2020).

A szakirodalom alapján a rendszerváltás idején atomizálódott, sok vonatkozásában korábbi gazdasági, közösségi, rokon és családi kapcsolataikban megrongálódott, ugyanakkor egyes paraszti normákat átmentő vidéki társadalmakat tételezek fel. Kovách Imre csak az ezredforduló vidéki társadalmáról vélekedik úgy, hogy a parasztságra jellemző adaptációs képességét, társadalmi aktivitását, érdekei felismerésének és követésének képességét elvesztette. „A közösségi kontroll túlélte gazdasági bázisának, a magántulajdonnak az eltörlését, és a vidékiek még hosszú ideig számíthattak arra, hogy a közösségi kontrollal szabályozott érték- és normavilág valamilyen védelmet, legalább az összetartozás és közös sors érzését kínálja” (Kovách, 2012: 200).

A KONTINUUS HELYI TÁRSADALOM JELENTŐSÉGE

Egyes baranyai társadalomtörténeti munkák kimutatják a helyi társadalom megmaradásának, integritásának jelentőségét egy-egy település későbbi boldogulásának, fejlődésének szempontjából. Gáspár Gabriella a nyolcvanas években Bóly és társ-községi társadalomszerkezetének történeti változásait vizsgálta az etnikai arányok, a gazdasági-kulturális és értékrendbeli specifikumok, valamint a kortárs települési pozíciók összefüggésében. Egyértelműen kimutatta, hogy a hatvanas évekig lezajlott változások – elsősorban a ki- és betelepítések – minden községben gyökeresen átalakították a helyi társadalom összetételét. Az összehasonlításokból azonban kirajzolódik, hogy a (sváb) őslakosság nagyobb mértékű elvándorlása hosszú távon is hátráltatta a helyi társadalmak regenerálódási folyamatát, illetve a fennmaradás és a fejlődés esélyei szorosan összekapcsolódnak a lakosság identitásával és a közösséghez való ragaszkodásával. Jelentősége van tehát annak, hogy a lakosoknak megmaradt-e egy tradicionális rétege, amely normáit és értékeit el tudja fogadtatni a betelepülőkkel (Gáspár, 2001). Ugyancsak Baranya megyei német falvakban kutatott Aschauer Wolfgang. Három különböző típusú és társadalomstruktúrájú német települést hasonlított össze a második világháború utáni kitelepítések hatását vizsgálva. Először is kimutatta, hogy elsősorban nem az emberek (németek) politikai cselekvései döntöttek a kitelepítésükről (bár tagadhatatlanul azok is), hanem a tulajdonuk nagysága és a gyors elszállíthatóságuk. Három falu közül a leggazdagabb parasztlakta, jól működő állattenyésztéssel és fejlett szántókultúrával rendelkező Palotabozsok németeinek kétharmadát telepítették ki, a kevésbé tehető somberekieknek csak az egyharmadát, míg a törpebirtokosok, szegényparasztlakta és napszámosok lakta Görcsönydoboka lakói közül csak néhány családot vittek el. A települések későbbi fejlődésében, sikerességében, pályájában, a betelepítettekkel való etnikai konfliktusaik minőségében a kutató a helyi társadalmak kontinuitásának, integritásának egyértelmű szerepét mutatta ki (Aschauer, 1994).

A fenti kutatások a lakosságcsereben kiemelkedően érintett baranyai sváb falvakat mutatnak be. Ragadics Tamás egy magyar településről, Tésenyről írt társadalom-

történeti elemzése azt a folyamatot követi nyomon, hogyan lesz egy átlagos uradalmi településből, majd a szocialista időszakban még kedvező körülményekkel jellemezhető faluból marginalizálódott, hasadt társadalmú, etnikai szegregációval sújtott település, elsősorban az elmúlt évtizedek gazdaság- és társadalompolitikai történéseinek, döntéseinek hatására (Ragadics, 2022).

TAPASZTALATOK A POLGÁRMESTEREKKEL KÉSZÍTETT INTERJÚK SORÁN

Az önkormányzatiság első éveiben több kutató is foglalkozott a polgármesterek, helyi vezetők személyével, társadalomstatisztikai jellemzőivel, pártpolitikai függetlenségük kérdésével. Általános tapasztalat, hogy a legtöbb településen helyben született, a közéletben addig is formális vagy informális vezető szerepet betöltő tekintélyt választottak polgármesternek. A jelöltek sikere sokkal inkább a helyben végzett munkájuktól és a lakóhelyi kapcsolataiktól függött, mintsem a politikai álláspontjuktól vagy a választási programjuktól (Borboly-Csiz, 1999; Kovács, 2012; Bódi, 2020). A volt gazdagparaszti réteg tagjai, annak leszármazottai a rendszerváltást követő évtizedben felülreprezentáltak voltak a települési önkormányzatok képviselői körében. Ez összefüggött a földkárptólással és a földvisszaigényléssel, a visszaparasztozás rendszerváltáskor csak remélt társadalmi folyamatával.

A korszakra vonatkozó, polgármesterek körében végzett 2021-es és 2022-es kutatások hasonló következtetésekkel zárultak, kiegészítve a hagyományos paraszti társadalomhoz való kapcsolódás nézőpontjával (családi minták, agrárérzékenység stb.). A megkérdezett tizenhat polgármesterből tizenhárman tősgyökeres helyi paraszti család leszármazottai, ebből két fő vált annak tagjává házasság révén. A polgármesterek fele középvagy gazdagparaszti származású, közülük tizenegy fő tud a felmenői között legalább egy, de általában több községi bíróról, esküdtekről, presbiterekről, tanácsstagokról, téveszelnökökről vagy egyéb közéleti szereplőkről. A megkérdezettek fele helyi agrárérzékenységgel bíró gazdálkodó. A reprivatizációkor visszaigényelt családi földeken gazdálkodnak, esetleg bérben műveltetik azokat, illetve többen vásároltak hozzájuk területeket. Több településen az utolsók között művelik kisparcellás, státuszszimbólumnak is beillő szőlőjüket.

A modern önkormányzatisággal létrejött szabadságot, az önálló, helyi döntéshozatal lehetőségét nagy lelkesedéssel, eufóriával élték meg, még ha feladatuk ellátásához nem is voltak megfelelő pénzügyi eszközeik, illetve eleinte tapasztalatuk sem. Minden településen megfogalmazódott a rendezett környezet igénye. Ennek megteremtésében a kilencvenes években még nagy jelentősége volt a társadalmi munkának. Elsőként jellemző módon olyan szimbolikus, a lokális identitás és a paraszti értékrend szempontjából is kiemelkedő jelentőségű szakrális építményeket és tereket hoztak rendbe, mint a temetők, a templomok, fészületek. Jellemzőek voltak az ugyancsak jelentős társadalmi munkával kivitelezett, a helyi társadalom prosperitását demonstráló presztízsépítkezések (sportcsarnokok, iskolák). A megkérdezettek felelősen, racionális döntéseket hozva

igyekeztek gazdálkodni, s hangsúlyozták, hogy a jó gazda sokszor a családból hozott szellemével vezették településüket.

A megkérdezett polgármesterek közül mindössze egy indult pártszínekben, a többiek mindvégig pártpolitikailag függetlenek voltak. Alapvetően a középutasság jellemzi őket. Vezetőként kiegyensúlyozottságra törekednek, kistérségi, képviselő-testületi és helyi társadalmi szinten egyaránt. A vidéki polgármesterek függetlensége a rendszerváltáskor, majd későbbi politikai elköteleződésük számos kutatás tárgyát képezte, melyek a nagypolitika vagy a választási struktúra oldaláról értelmezik a jelenséget. Az interjúk elemzése alapján azonban a polgármesterek narratívája, érvelése minden esetben nagyon hasonlít egymáshoz, illetve a parasztságot összefogó klasszikus civil szervezetek – agrárközösségek, gazdakörök, olvasókörök – alapszabályaiban megfogalmazott világnézeti és politikai semlegességet követelő attitűdökhöz (Szórá, 2015). A politikai jellegű elköteleződés könnyen megoszthatta volna a tagságot, a helyi közösséget, ezért az olvasó- és gazdakörök nagy része tudatosan távol tartotta tagjait a körön belüli politizálástól. A megkérdezett polgármesterek érvelésében függetlenségüket ugyancsak a megosztottság elleni törekvéseik indokolják, különösen a kis lélekszámú településeken.

Az első jelölésekkel, választásokkal és a későbbi sikerességgel kapcsolatban a narratívák alapján egy közösség által megőrzött tradicionális értékrend is megnyilvánul. Jellemzően nem saját ambícióik motiválták a megkérdezett polgármestereket arra, hogy induljanak a választásokon, a helyi közösség kereste meg és beszélte rá őket a közéleti szerepvállalásra. Csúpnán néhány esetben történt korábbi helyi vezető javaslatára a választási részvétel, alig néhány főnek volt közülük tanácsai vezetői tapasztalata.

Hozzá kell tennem, hogy a vizsgált községek társadalmának többsége – még a sváb települések esetében is – kontinuuus maradt. Egyes falvakat a kedvezőtlen gazdasági adottságaik miatt kerülték el a tömeges kitelepítések, míg másutt néhány év elteltével visszavásárolták magukat otthonaikba az eredeti közösség tagjai.

ESETTANULMÁNY: EGY SIKERES KÖZSÉG ÉS KÖZÖSSÉG

Települési adottságok

A vizsgált község Pécs húsz kilométeres vonzaskörzetében található, jó természeti adottságokkal bíró, rendezett település. A Mecsek nyugati lábánál elterülő síkságon jó minőségű mezőgazdasági termőterülettel rendelkezik. A középkor óta káptalani birtokként tartották nyilván, magyarságát mindvégig megőrizte. A földbirtokokra vonatkozó történeti adatok alapján látható a kisbirtokosok nagyobb aránya és a száz hold feletti birtokosok csekély száma, a szőlő, az erdő és a nádat adó területek hiánya. A település lélekszáma a 19. századtól körülbelül ezer fő, melyet kisebb változásokkal a 21. századra is meg tudott tartani.

A mezőgazdaság jelentősége a rendszerváltás után is megmaradt a településen, a volt termelősövetkezet utódintézményei és egyéb agrárvállalkozások a mai napig prosperál-

nak. Több társas és egyéni vállalkozás ad lehetőséget a munkaképes korúak foglalkoztatására. A rendszerváltás idején és az azt követő években számos infrastrukturális fejlesztésre került sor a településen, gáz- és vízvezeték, telefon- és helyi kábeltelevízió-hálózat, széles sávú internet-szolgáltatás érhető el. A település rendkívül rendezett, játszóterek, parkok, köztéri szobrok, kulturált közterületek jellemzik. Több szociális és egyéb intézmény, védőnői, orvosi, fogorvosi szolgálat, továbbá számos civil szervezet, sportegyesület, polgárőrség stb. működik a községben.

A helyi társadalom

A helyi lakosság magyar, a bármely más nemzetiséghez tartozók száma történeti léptékben is elenyésző. A falu népessége az évszázadok alatt kontinuos tudott maradni, a tömeges ki- és betelepítések elkerültek. A második világháború utáni társadalmi katalizmák, az 1945. évi földfoglalások, földosztások és a kulákküldözések itt is megtörténtek. A levéltári forrásokban a 18–19. századtól beazonosíthatók a legjelentősebb gazdák/jobbagyok, máig meghatározó családok nevei. Tanácstagként, virilisként, esküdtként, bíróként, malomtulajdonosként, a későbbiekben termelőszövetkezeti vezetőként vagy helyettesként, tanácstagként szerepelnek az iratokban. A közösségbe beágyazott, általában módosabb családok tagjai ma is vállalnak aktív közéleti szerepet, civil szervezeti és képviselő-testületi tagságot. Az interjúk narratívája alapján a tradicionális közösségi mintákat, a családban öröklődő feladatokat tudatosan folytatják, vállalják, sőt adják tovább gyermekeiknek a 21. században is. Fórumot jelent erre a helyi egyházközösség működtetésében való szerepvállalás, a karitatív tevékenység, a helyi bálók, ünnepek szervezésében, illetve az önkormányzat és egyéb intézmények rendezvényein való aktív részvétel. E lokálpatrióta családok tagjai közül többen gazdasági szereplőként, pedagógusként, értelmiségiként, hivatalnokként vagy önkormányzati képviselőként is tagjai a helyi elitnek.

A polgármester

A település polgármestere 1990-ben a helyi közösség támogatásával, biztatásra indult az első választásokon. Tősgyökeres gazdacsalád helyben maradt, értelmiségivé vált leszármaszottja, aki a rendszerváltás idejére elismert közösség- és kultúraszervező tevékenységet folytatott a településen. A negyvenes–ötvenes években földfoglalásokat, kulákküldözést elszenvedett egyik, ha nem a legnagyobb helyi gazdacsalád identitásában erős sarja. Felmenői közül többen is községi bírók voltak a környező településeken. Nagyapja nagygazdaléte ellenére – illetve épp azért – az első helyi termelőszövetkezet elnöke lett. A polgármester a rendszerváltás óta a település sikeres, kiterjedt kapcsolathálóval rendelkező, harminckét éve újraválasztott, pártpolitikailag független vezetője. Mindvégig társadalmi megbízású polgármesterként töltötte be tisztségét. Rokonsága, felmenői, testvérei és házassága révén is a falu elitjébe tartozik, történetileg és a jelen vonatkozásában egyaránt. A vele készült interjúk narratívája alapján a közösségért való tenni akarás a nevelte-

téséből, családi mintáiból fakad, ezek közül nagyapja gazdálkodó szelleme, sikeressége, tradicionális közösségi szemlélete meghatározó. A rendszerváltás idején az önkormányzatiságban lehetőséget látott a település és a közösség sorsának alakítására, irányítására. A családi földeket a rendszerváltás után visszaigényelte, és bérben műveltetni őket, szőlőjét maga műveli. Személyes példája alapján a családban megtartott, továbbadott, identitást és szemléletet meghatározó normák tehát nemcsak az egyéni gazdálkodóvá válás során lehetnek meghatározók, hanem a közösségért való felelősségvállalásban is.

A támogató közösség jelentősége

A polgármester részéről kezdetektől egyértelműen megfogalmazott cél a település infrastrukturális fejlesztése mellett a helyi közösség megtartása, építése, a lokális identitás őrzése és erősítése. Három évtized távlatából megfogalmazott tapasztalat a kettő egymást feltételező jellege, illetve az ezredforduló után a közösségek lassú bomlása. A helyi társadalomban mindvégig egyértelműen kitapintható egy tősgyökeres, közép- és gazdagparaszti származású családokból álló tömörülés, melynek tagjai kiemelkedő szerepet játszanak a helyi közösségi és közéletben. A levéltári forrásokban családnevek virilisként, malomtulajdonosként, esküdtként, bíróként, tanácstagként stb. jelennek meg. Jellemzően önkormányzati képviselők, civil szervezetek vezetői, közösségi és községi programok, rendezvények aktív szerepvállalói. Jellemző a körükben az agrárérzékenység. Általában középfokú végzettséggel rendelkeznek, gyermekeik jórészt felsőfokú tanulmányokat folytatnak.

A civil szervezetek döntő többsége alapítását, működését és finanszírozását tekintve erősen kötődik az önkormányzathoz, s hosszú távon sem volt képes attól független, önálló szervezetté válni. Az épített és a természeti környezet rendezése, a helyi lakosság kulturális emlékeit feltáró, tradicionális értékeket őrző programok mellett több fesztiváljellegű, nagyobb tömeget vonzó, populáris rendezvénynek is otthont ad a település, továbbá a magaskultúra, a képzőművészet, illetve alkotótáborok is helyet kapnak.

Még van a községben pap. A helyi katolikus közösség prosperitásáról árulkodik, hogy a társegyházközségi szervezetben kilenc községben feladatot ellátó plébánia egy jóval nagyobb településsel szemben tartotta meg központi szerepét. A helyi egyházszervezet világi vezetője ugyancsak tősgyökeres család tagja, aki felmenőitől vette át a társadalmi szerepet, mintát követ, és tudatosan adja tovább azt gyermekének.

A helyi társadalom és a beköltözők

Bár a községnek nincs különösebb természeti értéke vagy turisztikai vonzereje, a céltudatos fejlesztéseknek, rendezett társadalmának és faluképének köszönhetően a Pécsről kiköltözők célpontjává vált. Lakossága az 1990-es népszámlálás idején 872 fő volt, a 2000-es évekre pedig mintegy ezer főre növekedett, s ezen érték körül stabilizálódott. A nyolcvanas–kilencvenes években beköltözők az interjúk alapján integrálódni tudtak a helyi közösségbe, többen közéleti, társadalmi szerepre is vállalkoztak. A telepü-

lés északkeleti részén kialakult új lakóövezet, a „lakóparkként” emlegetett településrész újabb beköltözői azonban már kevésbé voltak képesek kapcsolódni a helyi társadalomhoz. Többen ingázó életmódot folytatnak, a város szolgáltatásait veszik igénybe, családi, baráti kapcsolataik, programjaik sem a településhez kötik őket.

Tipikus konfliktusforrás a városközeli, agglomerációvá váló, alvótelepülési funkciókat mutató községek helyi társadalmában a tősgyökeres lakosság és a beköltöző, sokszor iskolázottabb rétegek egymáshoz való viszonya. A faluról alkotott idilli kép, a rurális imázs elemeinek és a vidéki valóságnak a találkozása gyakran szül ellentéteket. A szóban forgó településen nincsenek kiélezett helyi társadalmi vagy politikai konfliktusok, de az értékrendek különbsége miatt a kapcsolódásnak, integrálódásnak vannak akadályai. A két társadalmi csoport nyilvánvalóan eltérő helyidentitása, például a volt szakrális helyekhez, az ótemetőhöz fűződő viszonya a vizsgált településen is feszültséget generál. A betelepülők növekvő száma ellenére azonban a helyi közösség meg tudta őrizni integritását.

A helyi siker

Mit érthetünk sikeren, és mitől válik sikeressé egy polgármester, egy önkormányzat vagy egy helyi társadalom? A kérdéskört több szempontból is meg lehet közelíteni, például a nagypolitika, a helyi politika, a helyi társadalom vagy a helyi lakosok személyes boldogulásának oldaláról. Bódi Ferenc kutatási eredményeinek összefoglalása alapján a sikeres helyi társadalomhoz és önkormányzathoz végső soron kell egy helyi elit által támogatott polgármester, egy kivitelezhető, racionális helyi ötlet, kistérségi/területi együttműködés, az innovációkat elfogadó helyi társadalom, továbbá sokat jelent a felsőbb politikai szférákból érkező támogatás. A sikerességben a polgármester egyértelműen kulcsfiguraként, összekötő kapocsként jelenik meg a különböző szférák, a hivatal, a helyi és a nagypolitika, illetve a helyi társadalom között, sokszor egyensúlyozva a jogi lehetőségek és a közéleti elvárások mezsgyéjén. A helyi viszonyokon túl jelentősen meghatározza egy település sikerességét, jövőjét a reputációja. Ez sok esetben a polgármester személyes kapcsolathálóját, a különböző minisztériumokban, országos szövetségekben, szakmai fórumokon és kistérségekben való ismertségét és elismertségét jelenti (Bódi, 2020).

A vizsgált település polgármesterének attitűdje, helyzete sok átfedést mutat e kutatási eredményekkel. Narratívája szerint a sikerhez mindenekelőtt dolgozni kell (a munka paraszti eszménye). Kell egy megvalósítható, reális ötlet, valamint egy támogató csapat (közösség), azaz összefogás. Saját személyére vonatkozóan a türelem, a szolgálat és a példamutatás kategóriáit nevezte meg. A megfogalmazott értékek nagy hasonlóságot mutatnak a polgárosodó parasztság értékrendjével, a 20. század eleji, a közösségi életet erősen meghatározó paraszti szervezetek normáival, vezetőválasztási szempontjaival (Márkus, 1988; Szóró, 2015). A vagyoni helyzet, az egyéni alkalmasság, a személyes képességek és kvalitások, a szociális érzékenység mellett a példamutató életmód, a közösség iránti

elkötelezettség, a tagság összefogását és eredményes együttműködését biztosító személyes presztízs fontos kritériumok voltak (Szórá 2015: 320). A vidéki társadalom e sajátos önszerveződési formái – a különböző agrártömörülések, olvasó- és gazdakörök – az 1860-as és 1950-es évek között jelentős szerepet játszottak a közösségi érzések felkeltésében, a közösségépítésben, a helyi lakosság megszervezésében, összefogásában. A legnagyobb számban a 1930-as években működtek, míg a kommunista hatalmi berendezkedés fel nem számolta őket (Szórá, 2015; Bódi, 2020).

ÖSSZEFOGLALÁS

Az esettanulmány helyszínéül választott településnek a rendszerváltás idején nem voltak különleges adottságai, természeti kincsei vagy turisztikai vonzereje, kiemelkedő mezőgazdasága. Bár a tanácsrendszer idején kisebb központnak számított, középületei, infrastruktúrája, úthálózata, közterei ugyanolyan elhanyagoltak voltak, mint más kistelepülésekéi. Úgy tűnik azonban, hogy megmaradt az integritását és identitását sok vonatkozásban őrző helyi társadalma, melynek tagjai valóban élni kívántak az önkormányzatiság adta lehetőségeikkel.

Kiemelkedésében minden kétséget kizáróan döntő szerepet játszik/játszott a lokális identitásában és elhivatottságában igen erős, saját örökségét, „emberméretű közösséget” (Bertók László) szolgáló polgármestere. Személyes identitása számos vonatkozásban tükrözi a polgárosodó parasztság értékrendjét, a jó és helyes élet paraszti ideáljait (az idősek tisztelete, a föld szeretete, szorgalom, mértékletesség, a közösség törvénye, hit, példamutató élet, egyéni kvalitások és ambíciók stb.). A település önkormányzata a demokratikus, konszenzusereső önkormányzatok kategóriájába tartozik. Saját jól felfogott érdekénél fogva törekszik a belső kohézióra, hangsúlyt helyez a belső erők megszervezésére, a helyi társadalom és közösség építésére, s ennek megfelelően hoz döntéseket (Bódi, 2020). A polgármester agilitása, ismertsége, kistérségi szerepvállalása, a megyei vagy az országos sajtóban való rendszeres megjelenése, az évtizedek alatt kialakult kapcsolat-hálója a település fejlődésének meghatározó tényezője. Elkötelezettségének és egyéni kvalitásainak jelentőségét alátámasztja a hasonló méretű, sőt kedvezőbb adottságokkal rendelkező, de hektikus helyi vezetésű szomszéd település ellenpéldája. Tény, hogy a személyes kvalitásokon alapuló helyi hatalom kockázatokkal jár. Ugyanakkor a kistelepülések szempontjából nagy baj, ha nem alkalmas vagy nem a közérdeket szolgáló személy kerül pozícióba, bármilyen csekély források felett rendelkezzen is (Glózer, 2007),

KONKLÚZIÓ

A személyes megfigyelések és az elkészült interjúk alapján kétségtelen, hogy a vizsgált község tradicionális faluközösséghez tartozó társadalmi rétegének tagjai a mai napig feladatuknak érzik közösségi és közéleti feladatok ellátását, határozott kulturális mintákat fogalmazznak meg ezzel kapcsolatban, melyeket a gyermekeiknek is igyekeznek továbbadni. Felülreprezentáltak körükben a tősgyökeres, módos vagy középparaszti családok

tagjai vagy helyben maradt leszármazottai. A helyi civil szervezetek vezetői, illetve a polgármester személye és a képviselő-testület összetétele alapján jelen településre is igaz az általános tapasztalat, mely szerint a községi önkormányzatok testülete inkább

A rendszerváltással létrejött vidéki önkormányzatiság, minden hibájával együtt, széles körben lehetőséget nyújtott a szocializmus alatt többé-kevésbé látens módon átörökített paraszti mentalitás közösségi megnyilatkozásának.

vált a helyi elit exkluzív intézményévé, s lett egy szűkebb patríciusi csoport érdekhordozója, mint a szélesebb helyi társadalom fóruma (Bódi, 2020). Azonban ez a helyi társadalom hagyományosan tisztséget betöltő tagjainak mintát követő közéleti szerepvállalását is jelenti.

A rendszerváltó polgármesterek körében készített interjúk és egy helyi közösség mélyebb megismerése nyomán úgy gondolom, a paraszti hagyománytörödékeknek az egyéni gazdálkodási és életmód-stratégiák keretében értelmezett továbbélése mellett a helyi közösségeket is érdemes vizsgálni.

A rendszerváltással létrejött vidéki önkormányzatiság, minden hibájával együtt, széles körben lehetőséget nyújtott a szocializmus alatt többé-kevésbé látens módon átörökített paraszti mentalitás közösségi megnyilatkozásának. Erre utalnak az ezredfordulóig megőrzött vidéki normákról vagy az egyéni vállalkozók gazdálkodási stratégiáiról szóló megállapítások. A paraszti polgárosodásról vagy a paraszttalanításról szóló elméletek joggal állapítják meg, hogy a parasztság elvesztette társadalmi és gazdasági jelentőségét. A családi keretek között továbbélő mentalitás- és identitáselemek meglétét azonban sokan regisztrálták a szocialista és a poszt szocialista társadalomban.

Tanulmányomban egy olyan forma keretében kíséreltem meg az identitáselemeket feltárni, melyek elvileg minden község és helyi közösség számára megadattak a rendszerváltás idején. Bódi Ferenc álláspontja szerint, bár a rendszerváltáskor létrejött önkormányzatoknak képességeiket és anyagi lehetőségeiket messze meghaladó problémákat kellett (volna) megoldaniuk, a háromezer helyi szabadságvilág menekülési utat mutatott a vidéknek abból a nyomorból, amelybe a gazdasági rendszerváltás taszította a magyarországi vidék zömét (Bódi, 2020). A helyi hatalom és a modern önkormányzatok szereplőinek politikai és gazdasági érdekek által befolyásolt harminc éve ellenére úgy tűnik, maradtak olyan életvilágok, ahol a helyi társadalmak története és struktúrája a helyi politika szerkezetét meghatározó tényező tudott maradni. Az elért települési sikerek természetesen nem pusztán a töredékeiben megmaradt tradíció vagy társadalomszerkezet érdemei, sőt. Ezek magyarázatát inkább abban a szerencsés találkozásban látom, amelyben a hagyományos és a paraszti jelzők nem pusztán a rurális imázs turizmusösztönző kategóriájaként jelennek meg, hanem szerves részei, társadalmi értelemben vett értékei maradtak egy lokális közösségnek. Úgy tűnik, hogy bár ritkán és a hagyományhoz viszonyított olvasatban, a helyi politika vonatkozásában a múlttá nem vált történelemnek lehetnek pozitív tartalmi.

Felhasznált irodalom

- ASCHAUER, WOLFGANG (1994): A magyarországi németek falvainak átalakulása a második világháború után, Baranya megye példáján, in ERDMANN GYULA (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, öngazgatás*, A Hajnal István Kör gyulai konferenciája, Gyula, Békés Megyei Levéltár, 345–356.
- BALOGH BALÁZS (2009a): A jelenkutatás előzményei, lehetőségei és távlatai, Szemlvények az MTA Néprajzi Kutatóintézetének munkáiból és terveiből, in BALI JÁNOS – TURAI TÜNDE (szerk.): *Élet/út/írások Szilágyi Miklós tiszteletére*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – ELTE BTK Néprajzi Intézet, 368–373.
- BALOGH BALÁZS (2009b): Egy férfigeneráció sorsa Tápon a tévesztéstől napjainkig, in HOPPÁL MIHÁLY – BERTA PÉTER (szerk.): *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXVI.*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 289–326.
- BORBOLY ISTVÁN – CSITE ANDRÁS (1999): A polgármester, a falu meg a közösség: hozzászólás a „független” polgármester vitához, *Tér és Társadalom*, 13. évfolyam, 1999/1–2., 109–128. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.13.1-2.515>
- BÓDI FERENC (2020): *A helyi önkormányzatok születése Magyarországon. Az önkormányzás kialakulása a modernkorban és a helyi önkormányzatok születése a rendszerváltás időszakában*, Lakitelek, Antológia.
- GÁSPÁR GABRIELLA (1993): A polgárosodás és még valami..., *Replika*, 11–12., 79–81.
- GÁSPÁR GABRIELLA (2001): *Hat falu hat sorsa. A helyi társadalom szerkezeti jellemzőinek történeti vizsgálata hat település példáján*, Pécs, Dr. Haller Média Kiadó.
- GLÓZER RITA (2007): Falusi politikák, in Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 147–159.
- KOTICS JÓZSEF (2011): Újjáéledő paraszti mentalitás? A reprivatizáció hatása a gazdálkodói stratégiákra és habitusokra, in VARGYAS GÁBOR (szerk.): *Párbeszéd a hagyományról. A néprajzi kutatás múltja és jelene. Konferencia a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék múltja és jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére*, Budapest, L’Harmattan, 67–181.
- KOVÁCH IMRE (2003): A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban, *Századvég*, 28. évfolyam 2003/2., 41–67.
- KOVÁCH IMRE (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezet- és hatalmi változásai*, Budapest, Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.
- KOVÁCS TERÉZ (2006): *Az egyéni mezőgazdálkodás és területi különbségei Magyarországon* (doktori értekezés).
- KOVÁCS TERÉZ (2010): *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*, Budapest, L’Harmattan.

- MÁRKUS ISTVÁN (1973): Az utóparasztság arcképéhez, *Szociológia*, 2. évfolyam, 1973 / 1., 56–67.
- MÁRKUS ISTVÁN (1988): Paraszti önkormányzat a magyar rendi társadalomban és a kapitalizmus kiépülése idején, in KÖLES SÁNDOR – VARGA CSABA (szerk.): *A helyi cselekvés*, Magvető, Budapest, 5–47. (AJK Füzetek 38.)
- Ö. KOVÁCS JÓZSEF (2012): *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*, Budapest, Korall.
- Ö. KOVÁCS JÓZSEF (2015): Kollektivizálás utáni identitásformák, in KESZEI ANDRÁS – BÖGRE ZSUSZANNA (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*, Budapest, L'Harmattan, 220–231.
- RAGADICS TAMÁS (2022): Változó körülmények – átalakuló hátrányok. Téseny társadalomtörténete, *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 8. évfolyam, 2022 / 1., 56–74. DOI: <https://doi.org/10.15170/AS.2022.12.01.04>
- SZELÉNYI IVÁN (1992): *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZILÁGYI MIKLÓS (2009): Bevezetés az utóparaszti hagyományok értelmezésébe, in TURAI TÜNDE (szerk.): *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció. Közéltések a néprajzi változásvizsgálathoz*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, 155–162.
- SZÓRÓ ILONA (2015): Olvasókörök, gazdakörök közösség-szervező szerepe a helyi társadalomban, in KESZEI ANDRÁS – BÖGRE ZSUSZANNA (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*, Budapest, L'Harmattan, 317–341.
- VALUCH TIBOR (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, Budapest, Osiris.

Traditional elements in rural self-government

ABSTRACT

The purpose of socio-ethnographic research is to interpret those peasant traditions that are integrated into the life of a community. The passing on of these fragments of peasant tradition within the family framework in the case of individual farmers has been registered by several researches, although consensus that was reached about the end of the peasantry as a social group. It seems, that fragments of the peasant mentality and the historical social structure can be recognised in the self-government of some local societies, too. Based on my research, the members or descendants of the traditional local society of the observed settlements feel it is their tasks to play community and public life roles. They articulate their family patterns and cultural traditions. The members of deep-rooted wealthy or middle peasant families, who traditionally held positions, are overrepresented among them.

KEYWORDS: Keywords: social history, local government, local society

KURUCZ ILDIKÓ | A Pécsi Tudományegyetemen végzett művelődési menedzser és néprajz szakon, illetve táncpedagógusként a Magyar Táncművészeti Főiskolán. Sokáig tanárként dolgozott, majd a Nemzeti Művelődési Intézet munkatársa lett. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskolájának doktorjelölt hallgatója.

F. LASSÚ ZSUZSA – HAJDU KRISZTINA

Lépésről lépésre

A családkísérés mint a Jelenlét eszköze

DOI: 10.56699/MT.2023.2.5

ABSZTRAKT

A tanulmány a Felzárkózó települések programba bevont – jelenleg száztizenhét településen élő –, kisgyermeket nevelő családok mindennapi szociális kíséréséről, a családmentorok munkájáról szól. Arról a bizalomra épülő, komplex bio-pszicho-szociális folyamatról, amellyel segíthetjük az ide születő gyermekek egészséges fejlődéséhez szükséges feltételek biztosítását, a családok, helyi közösségek lehetőségeinek, erőforrásainak figyelembevételével. A következőkben a családmentorok tevékenységének áttekintésén keresztül mutatjuk be ezt az új, innovatív, szociális segítői munkakört, amelynek képviselői alapvetően a kisgyermekes családok otthonaiban, hétköznapi életük szerves részeként vannak jelen, így kiegészítő szerepet töltenek be az ellátórendszerek, intézményes ellátások mellett.

KULCSSZAVAK: Felzárkózó települések, Jelenlét-szemlélet, családmentor, családkísérés, kora gyermekkori beavatkozások

Erővidített tanulmány háttérét a családmentorok és az őket támogató kora gyermekkori szakértők körében 2022 nyarán végzett, az eddigi munkájukról, tapasztalataikról szóló online kérdőíves felmérés eredményei, a Fókuszban a gyermek elnevezésű program munkatársaival folytatott egyéni és fókuszcsoportos beszélgetések, interjúk és a projektet kísérő mérések eredményei alkotják. Köszönjük a segítséget a kitöltőknek és a feldolgozásban részt vevőknek is. Külön köszönet Teller Nórának és Koltai Lucának az adattisztításért és a gyorselemzésért.

A FELZÁRKÓZÓ TELEPÜLÉSEK PROGRAM ÉS A FÓKUSZBAN A GYERMEK PROJEKT

A Fókuszban a gyermek projekt célja a Felzárkózó települések (a továbbiakban: FETE) hosszú távú programjának megalapozásáról szóló 1404/2019. (VII. 5.) kormányhatá-

rozatban (Magyarország Kormánya, 2019) meghatározott és kijelölt háromszáz leghátrányosabb helyzetű településen élő gyermekek esélyeinek növelése, életkörülményeinek javítása, a szegénység gyermekekre mért hatásainak mérséklése, amelyet helyben elérhető, intenzív, komplex szociális munkával, családkíséréssel és a projekt keretében megvalósuló tevékenységek szakmai-módszertani támogatásával biztosít. A programot a Magyar Máltai Szeretetszolgálat jelenleg húsz szervezetből álló konzorciummal való-sítja meg.

A projekt integráns része a FETE-programnak. Utóbbiban rendszerezett, folyamatos szociális munka és közösségfejlesztés zajlik, többek között oktatási, egészségügyi, munkaerőpiaci, helyi gazdaságfejlesztési, lakhatási, adósságrendezési, felelős állattartási, dropprevenciós, áldozatsegítési, bűnmegelőzési, valamint integrációt segítő programelemekkel.

Annak érdekében, hogy a programba eddig bevont száztizenhét településen a 0–3 éves gyermekek számára biztosítsák az egészséges és kiegyensúlyozott fejlődést, a családdal, a lakókörnyezettel, a teljes közösséggel foglalkozni kell, valamint a helyi szakembereket és szolgáltatásokat is meg kell erősíteni. A program fejlesztései és kapcsolódó tevékenységei – a kora gyermekkori fejlődést középpontba helyezve – a leghátrányosabb helyzetű településeken élő közösségek egészére vonatkoznak.

A program keretét a Jelenlét-szemlélet adja, mely a szociális segítség hatékony mód-szere. A projekt szakmai alapjait, módszertani eszköztudását a *Kapcsoknyv – A Jelenlét program építőkövei* című kiadvány (MMSZ, 2022) tartalmazza. A Jelenlét elsődleges célcsoportja az adott település, szegregátum vagy telep teljes lakossága. Célja, hogy társadalmilag atomizálódott helyeken élő közösséget hozzon létre (Kiss et al., 2013), komplex, közösségi rehabilitációs folyamatot indítson el és működtessen a településeken, állandó segítő jelenlét biztosításával. Az adott telep egyik könnyen megközelíthető házában alakítják ki a program fizikai bázisát, az úgynevezett Jelenlét Pontot, amely többfunkciós közösségi tér. A programelemeket a településeken végzett szükségletfelmérések – a települési diagnózis – alapján valósítják meg, specifikusan az egyes települések igényei szerint.

AZ ELSŐ EZER NAP – „EGY GYERMEKET SE VESZÍTÜNK SZEM ELŐL”

Az első három életév az egész életünkre kiható időszak. A kora gyermekkori szakaszban alapvetően fontos az elsődleges gondozó és a gyermek kapcsolatának intenzitása, minősége (Duncan et al., 2019). A kora gyermekkori nevelés gazdasági és társadalmi haszna, az ebbe fektetett erőforrások megtérülése a legmagasabb, mivel ekkor alapozódnak meg a kognitív, érzelmi és társas készségek, kompetenciák, amelyek megteremtik a későbbi hatékony tanulás alapját, ami összefügg a munkaerőpiaci elhelyezkedéssel, a párkapcsolati-családi működésmóddal, azaz a társadalomban betöltött szereppel, az egyéni sikeresség, boldogulás lehetőségével (Heckman–Klenow, 1997). Különösen nagy a jelentősége ezeknek a hátrányosabb helyzetű gyermekek esetében (Lannert, 2015).

A kora gyermekkori fejlődés támogatásának fontosságát neurológiai kutatások is bizonyítják. A fejlődés neurokonstruktív megközelítése (Karmiloff-Smith, 2009; Mareschal et al., 2007; magyarul lásd Egyed, 2011) Jean Piaget konstruktivista látásmódjához hasonlóan a tapasztalat alakító erejét hangsúlyozza az idegrendszer fejlődésében. Az agy rugalmassága (plaszticitása) teszi lehetővé, hogy a támogató fejlődési környezet kisebb-nagyobb nehézségek ellenére is elősegítse az elég jó idegrendszeri fejlődést, működést. Hátrányos helyzetben zajló nevelés, az ideálistól eltérő fejlődési környezet esetén azonban meg kell támogatni az agyi plaszticitást. Ilyenkor célzott fejlesztés, támogatás szükséges, hogy a gyermek „elég jól” fejlődhessen.

A legkorábbi támogatás a prenatális, méhen belüli fejlődés során szükséges. A kora gyermekkori intervencióban ezért kap kiemelt szerepet a védőnői munka és az ehhez kapcsolódó családsegítés. Az emberi tőkének a prenatális ellátásba való befektetésével kapcsolatosan a nemzetközi szakértők is kiemelik, hogy „ha a befektetés már a születés előtt kezdődik, akkor annak megtérülési rátája magasabb, mint a születés után megkezdett beavatkozásoké” (Doyle et al., 2009, idézi Kereki, 2015: 57). Az időben elvégzett szűrővizsgálatok fontossága mellett a várandós anyák kísérése, támogatása a magzati fejlődést segítheti. A várandósság során érzett szorongás – sokszor más rizikótényezőkkel együttesen – összefüggést mutat az újszülöttre káros szülészeti kimenetekkel (koraszülés, kis születési súly) és a későbbi fejlődési nehézségekkel (szoptatási nehézségek, növekedési elmaradás stb.) (Andersson et al., 2004; Grigoriadis et al., 2018, 2019). Horváth és Karácsony (2022) várandósok szorongásának és társas támogatottságának összefüggését vizsgálva azt találta, hogy a család és a barátok mellett a várandósgondozási team és kiemelten a védőnő a szorongást csökkentő tényezőként működhet.

A megszületett gyermek fejlődésének, ezen belül is kiemelten idegrendszeri érésének a támogatása a korai intervenció és így a Jelenlét program másik kiemelt területe. Az agy megfelelő fejlődéséhez elsősorban biztonságra van szüksége a csecsemőnek és

A gyermek és az anya biztonságos kötődése, a kora gyermekkori biztonságos környezet megteremtése a korai intervenciók beavatkozások kiemelt célja.

a kisgyermeknek. A veszélyes, bizonytalan környezet, a gondozó kiszámíthatatlan válaszkészsége, az elhanyagolás és főleg a bántalmazás a csecsemő agyában és testében megemeli a stresszhormonok szintjét, ami rövid és hosszú távon is növeli a stresszel összefüggő pszichopatológiai problémák kialakulásának esélyét (Graham et al., 1999), rontja az immunrendszer védőhatását, és ezáltal fokozza a betegségek kockázatát a teljes élethossz alatt (lásd

az ártalmas gyermekkori életesemények kutatásának eredményeit: Felitti et al., 1998). A gyermek és az anya biztonságos kötődése, a kora gyermekkori biztonságos környezet megteremtése ezért a korai intervenciók beavatkozások kiemelt célja kell hogy legyen.

Az érés támogatása emellett természetesen a megfelelő mértékben ingergazdag környezet elősegítését is jelenti a fejlődés minden területén – a mozgás, a kognitív funkciók,

a beszéd, az én- és a társas fejlődés terén egyaránt. A koraszülöttként, kis születési súllyal vagy fejlődési rendellenességgel, fogyatékossgal családba érkező gyermekek támogatása a korai stimulációs programok legfontosabb területe. Annak ellenére, hogy ezen a téren Magyarország jelentős erőfeszítéseket tesz, nem ismertek a korai fejlesztés hatékonyságát vizsgáló országos reprezentatív kutatások. Az Amerikai Egyesült Államok legismertebb programjait vizsgálva Bonnier (2008) áttekintette a rizikócsökkentésre kidolgozott korai stimulációs programokat, és azt találta, hogy azok a programok voltak hatékonyak, amelyek az anyát és a csecsemőt egyaránt célozták, s a prenatális, perinatális és posztnatális időszakra is kiterjedtek. Az USA-ban az 1960-as években több ilyen program is indult (például Head Start, Abecedarian, Perry Preschool), amelyek a hátrányos szocioökonómiai hátterű, valamilyen fejlődési rizikóval született, kognitív vagy viselkedési problémával élő kisgyermekre (illetve szüleikre) irányultak a gyermekek egy meghatározott életkorában (Kereki, 2022). A programok hatékonyságát a hosszú távú hatásokban – például az iskolai lemorzsolódás, a kriminalizáció, a tinédzserterheség arányainak csökkentésében – figyelhetjük meg (Heckman–Masterov, 2007; Karoly et al., 2005; Majnemer, 1998). Magyarországon ugyan kidolgoztak egy korai intervenciós gyermekút-algoritmust (Kereki et al., 2014), a működtetéséhez a mai napig hiányoznak a feltételek. Ezt a hiányosságot is igyekezik pótolni a Jelenlét program.

A Jelenlét módszertanán alapuló programok által szem előtt tartott „fogantatástól a foglalkoztatásig” elv szerint a családok kísérése már a várandós, leendő édesanya tudatos felkészítésével megkezdődik (a saját és a magzat egészségvédelme, készülés a szülői szerepre), a megszületett gyermek fejlődésének nyomon követésével, szükség esetén támogatásával folytatódik, és a felnőtté válásig tart.

A kora gyermekkori fejlesztési programok hatásmechanizmusa összetett. Korábbi magyarországi értékelések (T-Tudok, 2015; Hétfá, 2016) is kiemelték, hogy a segítő beavatkozások mérhető eredményei a gyermekek, a testvéreik, a szüleik, az intézmények és a szülők kapcsolata, a családon belüli feladatmegosztás, napirend, valamint a szülői attitűdök szintjén is érvényesülhetnek. A Fókuszban a gyermek projekt kora gyermekkori hatásmechanizmusát a *következő ábra* mutatja be.

1. ábra: A projekt kora gyermekkori hatásmechanizmusa

Tevékenység	Output	Eredmény	Kulcsfontosságú
A családok mentorálása	A csecsemőgondozási feltételek javulása A kisgyermekes családok számára szükséges ellátások elérése A gyermekvállaláshoz kapcsolódó hétköznapi anyagi krízishelyzetek visszaszorítása	Biztonságos gyermeknevelési környezet Egészségesebb kora gyermekkori fejlődés és gyermekágyas időszak	A veszélyeztetett gyermekek számának csökkenése A családok szegénységének csökkenése A családok instabilitásának csökkenése
A szülői kompetenciák és ismeretek megerősítése	A szülői kompetenciák, elsősegélynyújtási és otthonápolási ismeretek bővítése A hétköznapi életvezetési technikák bővülése	A gyermek életkori sajátosságainak megfelelő ingerek túlsúlya Az érzelmi biztonság fejlődése Egészségesebb otthoni környezet A tudatos szülői nevelési módok, készségek, attitűdök fejlődése	A gyermekek kognitív és nem kognitív készségeinek fejlődése A gyermekek egészségének javulása
Az egészséges fejlődés segítése	Az egészséges élelmiszerekhez és táplálékkiegészítőkhöz való hozzáférés javulása A higiénés feltételek javítása	Egészségesebben táplálkozó várandósok és kismamák Egészségesebb otthoni környezet	Csökken a veszélyeztetett terhességek száma
A korai mozgásfejlődés támogatása, az idegrendszeri érés elősegítése	A mozgásfejlődést és az idegrendszeri érés támogató eszközök elérhetősége és az ezeken a foglalkozásokon való részvétel javul	Kevesebb mozgás- és idegrendszeri fejlettségi lemaradást mutatnak a gyermekek	Hatékonyabb részvétel a későbbi/iskolai fejlesztésekben Jobb iskolai teljesítmény Kompetenciák, készségek fejlődése, csökken az iskolai lemorzsolódás
A védőnő• program	A védőnők eszközellátottságának javulása A védőnők szakmai tevékenységekre fordított idejének bővülése a családok életében	A védőnők szűrési és prevenciós tevékenységének bővülése A védőnők segítő tevékenységének bővülése, gyakoribb elérés	Egészségesebb várandósok A korai terhességek, a terhességmegszakítások és a veszélyeztetett terhességek csökkenése A korán diagnosztizálható fejlesztési szükségletek kielégítése javul

Forrás: Hétfa, 2022

A családokkal való együttműködés kulcsszereplői a *családmentorok*, akiknek a munkáját a programelem szakmai koordinációjáért felelős témavezető mellett régióként egy-egy országos koragyermekkor-szakértő és tizennyolc regionális szakember hangolja össze. Jelen tanulmányban a családmentorokkal készült kutatásunk eredményeit foglaljuk össze röviden.

A CSALÁDMENTOROKKAL VÉGZETT KÉRDŐÍVES KUTATÁS

A kutatás célja az volt, hogy megismerjük a programban működő családmentorok tapasztalatait a program első két évéről, különös tekintettel a családmentori támogatás kihívásaira és sikereire. A kutatást 2022-ben folytattuk kvantitatív és részben kvalitatív módszerrel. A kérdőíveket online kapták meg a résztvevők a program témavezetőjétől. A kiküldött 209 kérdőívből 196 kitöltött kérdőív érkezett vissza (93%), ami magas válaszadási arányt jelent.

A MINTA BEMUTATÁSA

A vizsgálatban részt vevő családmentorok egy-két kivétellel nők, ami jól reprezentálja a szociális szakma elnőiesedését. Életkoruk 19 és 63 év között mozog, az átlagéletkor 36,15 év. A minta kicsivel több mint negyede (29,4%) 30 év alatti, a válaszadók többsége (38,4%) 31 és 40 év közötti, a 40 és 55 év közöttiek aránya 28,9 százalék. Az 55 évnél idősebb munkavállalók aránya elenyésző, 3,1 százalék (6 fő).

A kérdőívben arra is rákérdeztünk, hogy hány gyermeke van a családmentoroknak. A 196 válaszadó közül 45-nek nincs gyermeke. Ez a válaszadók 22,9 százaléka. Egy gyermeke 43 főnek (21,9%), két gyermeke 62 családmentornak van (31,6%). Nagycsaládban él, vagyis három vagy több gyermeket nevel 46 fő (24%).

A válaszadók iskolai végzettsége is változatos, a nyolc általánostól a felsőfokúig terjed, többségüknek (47,4%) az érettségi a legmagasabb befejezett végzettsége, ennél jóval kevesebbnek van felsőfokú diplomája (14,3%) vagy felsőoktatási szakképesítése (12,8%), és viszonylag sok válaszadó csak az általános iskolát végezte el (24,5%). Közülük a többség (70%) és a többi végzettségi csoportból is sokan terveznek továbbtanulni, vagy már jelenleg is tanulnak. Az összes válaszadó 66,3 százaléka jelezte a továbbtanulási szándékát. Mivel a családmentorok a helyi közösségek tagjaiból kerülnek ki, a velük szemben támasztott legfontosabb szempont nem a végzettség, hanem a helyismeret, az elfogadottság, a segítő- és kommunikációs készség.

A vizsgálatban részt vevő családmentorok a FETE által gondozott 117 településből 117-et fedtek le, összesen 6389 0–3 éves korú kisgyermeket és családjukat, valamint 1823 várandóst kísérve az elmúlt két évben. A családmentorok számát a településeken élő 0–3 éves gyermekek számának és a helyi sajátosságoknak (születések száma, krízishelyzetben lévő családok aránya stb.) a figyelembevételével határozták meg.

A CSALÁDMENTORI FELADATOK, TEVÉKENYSÉGEK

A családmentorok a Jelenlét-szemlélettel összhangban a helyi közösség tagjaként vesznek részt a családok mindennapjaiban. Feladataik sokrétűek (2. ábra), amelyekre a száz-húsz órás alapozó képzésük során és rendszeres továbbképzéseken készülnek fel.

2. ábra: A családmentor feladatai (saját szerkesztés)

1	2	3	4
Komplex szociális kísérés Probléma- és erőforrás-térképezés; a családi diagnózis felállítása; a családkísérés lépéseinek tervezése	Információmélyítés és tudásátadás	A védőnők munkájának segítése, a Védőnő+ program A várandósok és a 0–3 éves korú gyermeket nevelő családoknál a várandósság, a szülés, gyermekágy és az első ezer nap	A korai mozgás- és beszédfejlődés, idegrendszeri érés segítése
Kapcsolódás, bizalomépítés Nyitott, elfogadó attitűd, türelem, együttműködés, közös helyzetek, tevékenységek	Szülői szerepre felkészítés	Védőnői segítői feladatok ellátása	Alapvető gyermekgondozási eszközök elérhetőségének biztosítása
Rendszeres családlátogatás, a gyermek fejlődésének, ellátásának nyomon követése	Segítség- és információnyújtás Ügyintézés segítése, szakemberekhez irányítás és eljuttatás	Háztartás, higiénia és egészséges életmód alapok Közös főzések, mosás, varrás, takarítás, játékkészítés stb.	Az egészséges fejlődéshez szükséges környezeti és tárgyi feltételek elérésének biztosítása
Krizishelyzetek megelőzése és kezelése Jelenlét, prevenció	Szolgáltatásokhoz juttatás A program beavatkozási területeinek megismerése, elérése pl. adósságrendezés, lakhatási beavatkozások, kiskertprogram, szűrések stb.	Elsősegélynyújtás, ápolási alapok	A programban folyó adománygyűjtés és -kezelés bonyolítása
A gyermekvédelmi jelzőrendszer része Együttműködések kialakítása, fenntartása, kapcsolattartás a helyi intézményekkel, szakemberekkel	Programokba bevonás Baba-mama foglalkozások, Ringató, mozgásindító, mesélő anyukák stb.	Adománygyűjtés és -kezelés Kifejezetten szociális segítségbe ágyazva	A projekt keretében elérhető szolgáltatások, tevékenységek tervezése, szervezése, kivitelezése

A családmentorok munkája a komplex szociális kísérést, az információmélyítést és tudásátadást (egyéni és kiscsoportos formában), a védőnők munkájának támogatását, a korai mozgásfejlődés, idegrendszeri érés segítését és a krízishelyzetek megelőzését, kísérését foglalja magában a projekt megvalósíthatósági tanulmányának megfelelően (MMSZ, 2019). Ezekre leginkább családlátogatások alkalmával kerül sor, a támogatott családok otthonában, valamint a Jelenlét Pontokon.

A családmentorok érkezése, kapcsolatfelvétel a családokkal: a bizalom kiépítése

A családokkal való együttműködéshez a nagyfokú bizalmuk szükséges, amelynek hiánya vagy lassú kiépülése gyakori gátja a családmentorok munkájának. A kérdőív erre vonatkozó nyitott kérdésére adott válaszok jelenleg feldolgozás alatt állnak, de illusztrációként idézetekkel mutatjuk be a válaszok sokszínűségét. A megkérdezett családmentorok 30 százaléka egyáltalán nem tapasztalt nehézséget a családokkal való kapcsolat kialakítása során, többnyire azért, mert a helyi közösség tagjaként addig is bizalmi viszonyt ápoltak a támogatott családokkal. 70 százalékuk azonban többféle nehézségbe ütközött, vagy ütközik jelenleg is. Legfontosabb problémaként a bizalom hiányát nevezik meg, amely megakadályozza a családlátogatás megvalósítását. Erről így mesél az egyik családmentor:

„Voltak családok, akik a munkám kezdetekor nem voltak nyitottak, és nem kívántak együttműködni. Utóbb rájöttem, hogy idő kellett nekik, mert újdonság volt a településen a Fagy-program, nem ismerték, idegenkedtek tőle. Később ezek a családok is csatlakoztak, volt, aki üzent, volt, aki megkeresett. Tehát mára már a településen élő, 0–3 éves gyermeket nevelő összes családdal van együttműködésem. Bevonásuk egy-egy programba kicsit nehezebben ment. A családlátogatások könnyen elkezdődtek, látogatásról látogatásra, egyre szívesebben láttak, és folyamatosan nyíltak meg, de amikor programra kellett feljönni, tehát mikor nekik kellett tenni valamit, az már nehezebb volt. Jelenleg van egy család, aki nem hajlandó feljönni, ő az otthonában igényli a fejlesztést és segítőbeszélgetést is. Ezt igyekszem jól kezelni, fejlesztő kolléga is és én is kimegyünk hozzá, és egyéni foglalkozást kapnak. A családoknál fontos volt figyelni arra is, hogy milyen az ő kapcsolatuk. Időbe telt, de fontos volt tudni azt is, hogy ők hogy vannak egymással. Volt család, aki azért nem akart együttműködni, mert egy másik már együttműködik.”

A mélyszegénységben élő közösségeket gyakran fokozottan jellemzi a bizalmatlanság, amelyet az elszigeteltség, a „kívülről” tapasztalt előítéletesség, de akár a településen korábban futó programok kapcsán érzett csalódottság is okozhat. Ezenkívül akadály lehet a tanult tehetetlenség is, amely a súlyos nélkülözésben élő emberekre nemegyszer jellemző.

A családmentorok munkája a várandósok, valamint a 0–3 éves gyermeket nevelő családok komplex szociális kísérését, az információmélyítést és tudásátadást (egyéni és kiscsoportos formában), a védőnők munkájának támogatását, a korai mozgásfejlődés, idegrendszeri érés segítését és a krízishelyzetek megelőzését, kezelését foglalja magában, amelynek gerincét a Jelenlét Ponton rendszeresen elérhető közösségi alkalmak mellett a családok otthonaiban zajló látogatás adja.

A bizalom kiépítése – különösen a kívülről érkezők számára – sokszor nem egyszerű feladat. A munkatársak kiválasztásánál lényeges szempont a személyük elfogadottsága a közösség által, azonban nem mindig sikerül a helyi közösség által ismert személyt találni a feladatra, s egy kívülről jövőnek nehezebb elnyernie a helyiek bizalmát: *„Mivel én nem vagyok helybeli, így teljesen idegen, ismeretlen voltam számukra, és ezzel voltak nehézségeim. Nehezebb volt elnyernem a bizalmukat.”* Egyes családmentorok beszámoltak arról, hogy voltak olyan családok, amelyek kezdetben az „átveréstől”, „elárulástól” félték, voltak, akik szégyellték a lakhatási körülményeiket, s az is előfordul, hogy férfiak a túlzott féltékenység, kapcsolatféltés miatt távol tartják a párjukat. Ugyanakkor az is gyakran előfordult, hogy egy kezdetben bizalmatlan családtag később a csoport vagy a közösségi alkalom kulcsszereplőjévé vált.

A bizalom kiépítésének alapja a folyamatos jelenlét, annak megtapasztalása, hogy mindig, minden helyzetben ott a segítség, az, akire számítani lehet. Ennek beépüléséhez a családoknál időre van szükség. Az idő és a pozitív tapasztalatok a bizalom és a nyitottság légkörét eredményezik.

A „Mely tényezők segítenek a családokkal való kapcsolat kialakításában?” kérdésre a következő válaszokat kaptuk: fokozatosság, óvatosság, figyelem, reagálni az egyéni eltérésekre, mindenkivel a saját kommunikációs „szintjén” beszélni, a hierarchia mellőzése, melléjük ülni, megbízhatóság, szavahihetőség, minőségi idő.

A családmentor általában utcai találkozások során kezd ismerkedni a családokkal, ezután elmondja, hogy miben tud a segítségükre lenni. Ha a család élni kíván a lehetőséggel, megkezdődik a közös munka. A kapcsolódás leggyakoribb formája a személyes találkozás, amelyre elsősorban családlátogatások alkalmával kerül sor, de sétálva, udvaron, játszótéren is gyakran találkoznak, és a Jelenlét Pontokon is rendszeresen töltenek együtt időt. A telefonos kapcsolattartás, üzenetküldés inkább csak krízishelyzetben jellemző. A családmentorok leggyakrabban az anyákkal dolgoznak közvetlenül, de időről időre más családtagok – apák, nagyszülők, testvérek, nagymamák – is részt vesznek a tevékenységekben.

Nagyon fontos, hogy mindig kellő nyitottsággal és türelemmel közeledjen a családmentor. Meg kell ismernie a család helyzetét, struktúráját, működését, a belső mozgatórugókat. Felméri, hogy min akarnak változtatni, mi az, amiben segítséget kérnek. A segítségnyújtás elsősorban nem tárgyi támogatást jelent, erre csak a szociális munka kíséretjeként kerülhet sor. A család körülményeit és lehetőségeit ismerve kell megmutatniuk, megtanítaniuk azokat a dolgokat, amelyek elvezethetnek a megoldáshoz. Közösen megélt helyzeteken, élményeken, az együttléten keresztül, mintaadással segítik a családokat a mindennapok során az otthonukban, a közösségi tereken, utcán, boltban stb. találkozáskor.

A CSALÁDLÁTOGATÁS SZEREPE A CSALÁDMENTORI MUNKÁBAN

A családlátogatásnak fokozott jelentősége van a családmentori tevékenységben, és lényegileg tér el annak megszokott intézményes formáitól (3. ábra).

3. ábra: A családmentori családlátogatás jellemzői (saját szerkesztés)

A családlátogatás	
RENDSZERES	Célja a család hétköznapi környezetében történő tudásátadás, mintaadás, képessé tétele.
Gyakoriságát, tartalmát, időtartamát a család mindenkori szükségletei határozzák meg.	BIZALMI KAPCSOLATRA ÉPÜL
Nem hatósági jellegű.	Fontos a gyermekgondozás körülményeinek optimalizálása, az ebben való segítségnyújtás.
Önkéntes a családok számára, visszautasítása nem jár szankcióval.	A családmentor intenzív jelenléte lehetővé teszi a család életében bekövetkező változások, krízishelyzetek időben történő felismerését.

A mentori tevékenység legfontosabb eleme a várandósok, valamint a 0–3 éves gyermeket nevelő családok komplex szociális kísérése, amelynek gerincét a Jelenlét Ponton rendszeresen elérhető közösségi alkalmak mellett az otthonukban zajló látogatás adja. Így ír erről egy családmentor: „*Otthon sokkal őszintébbek, jobban beengednek az életükbe, örömeikbe, nehézségeikbe. Sokszor úgy érzem, szeretnek házigazdák lenni, és megtiszteltetés jelent nekik, ha sok időt töltek náluk.*”

A látogatások gyakoriságát és időtartamát alapvetően a családok élethelyzete határozza meg. „*Hogy meddig és miért tartózkodunk éppen egy családnál, azt mindig a helyzet adja, soha nincsen két egyforma nap egy családmentor életében*” – meséli. A kutatás eredményei szerint a családmentorok naponta átlagosan négy órát töltenek családlátogatással. A látogatások gyakorisága a családok szükségletei alapján változik. A mentorok hetente egyszer látogatják a családok többségét (átlagban 8,7 családot), ennél ritkábban, nyomkövető jelleggel átlagban 5,5 családot látogatnak. A krízisben lévő családoknak heti többszöri vagy napi rendszerességű látogatásra van szükségük, ez átlagosan szerencsére ritkább, de településenként nagy változatosságot mutat. A kérdőív eredményei alapján a gyakorinak számító látogatások hátterében a nehéz anyagi helyzet mellett egyéb krízisek állhatnak, például a családban előforduló függőségek vagy bántalmazás.

A CSALÁDMENTOROK SZEREPE A KRÍZISEK MEGELŐZÉSÉBEN, KEZELÉSÉBEN

A felzárkózó településeken sok stresszfaktor van jelen, melyek összeadódhatnak: lakhatási problémák, egészségi állapot, aluliskolázottság, rendezetlen tulajdonviszonyok, eladósodás, gyermekszegénység, rágcslók és kóbor kutyák, szennyezett ivóvíz, a csatornázás hiánya, a drog- és alkoholproblémák kiugróan magas száma stb. Ezek mind olyan tényezők, amelyek magukban hordozzák a krízisállapot lehetőségét, és ezenfelül kiugró, eseti sürgősségi helyzetek kiváltó okai lehetnek, amelyek azonnali, gyors beavatkozást igényelnek.

A folyamatos jelenlét segít az akut krízishelyzetek megoldásában, illetve megelőzésében, hiszen ha a „veszélyt” a családmentorok időben észlelik, azonnali külső segítséget kérnek, a nagyobb krízishelyzetek elkerülhetővé válnak (4. ábra). Nem egy esetben életmentő a családmentorok tevékenysége. „Sajnos az általam látogatott családok nagy része napról napra él, szinte krízisben élnek a mindennapjaikat” – említi egyikük.

Fontos, hogy a családmentorok a szociális ellátás többi szereplője által is ismert és elismert résztvevői legyenek a megelőzésnek és a kríziskezelésnek, tisztában legyenek az eszközeikkel és a kompetenciahatáraikkal. Erre a családmentori képzés, valamint a folyamatos szakmai műhelyek során is nagy hangsúlyt fektet a program.

4. ábra: Jellemző krízishelyzetek (saját szerkesztés)

A családok kísérése során jelentkező legjellemzőbb krízishelyzetek	
Lakhatási krízis életveszély-elhárítás, megelőzés	Téli krízis fűtés, meleg ruházat, takarók stb.
Élelmészeti krízis alapvető élelmiszerek biztosítása	Közegészségügyi krízis járványok, fertőzések stb.
Gyógyszerkrízis szükséges, orvos által felírt gyógyszerek kiváltása	Egészségügyi krízis betegségek, alapvető higiénias feltételek hiánya
Mentális krízisek mentális sérülékenység, betegségek, érintettség, bullying stb.	Veszélyeztetés, családon belüli abúzus fizikai és lelki visszaélések, bántalmazás stb.
Eladósodás krízise közüzemi tartozások, kikötések, uzsora, szívességek stb.	Függőségi krízisek drog-, alkohol-, játékszenvedély stb.

A krízishelyzetek észlelését követően a családmentor haladéktalanul bekapcsolja az érintett kollégákat a folyamatba, és a jelzőrendszert használva lépnek tovább a válsághelyzet megoldásában. A rendelkezésre álló általános kríziskereten túl iratpótlásra, gyógyszerkiváltásra, szakellátás igénybevételére és a kismamák kórház közeli elszállásolására a program külön keretet biztosít, az életveszély-elhárítási pénzalap pedig a lakha-

tási krízisek megoldására jött létre. E krízis kezelő folyamatok elindítói sokszor a családmentorok, így szerepük kulcsfontosságú a krízisintervencióban.

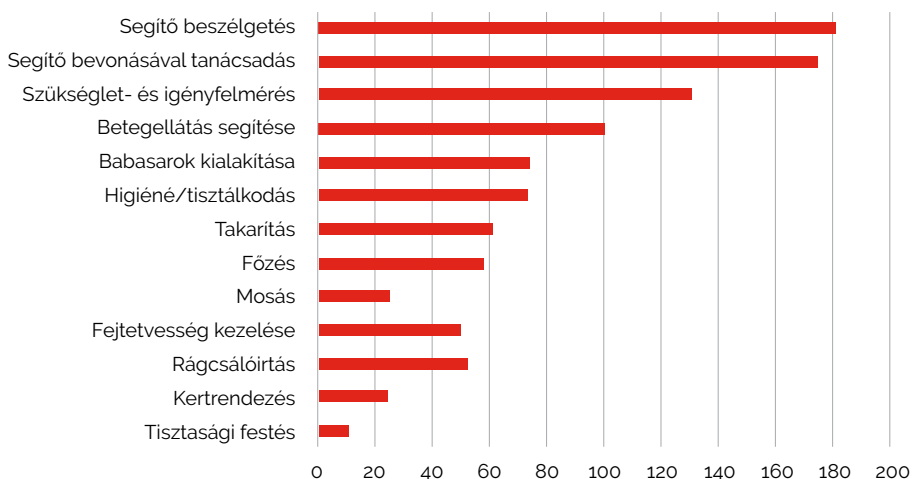
A családmentorok leggyakoribb tevékenysége a segítőbeszélgetés, melynek során sok témát érintenek: személyi és környezeti higiéné, például tisztálkodás, fogápolás, mosás, takarítás, az udvar rendezése; prevenció, egészségmegőrzés: például az orvosi vizsgálatok, szűrések célja, betegség esetén a megfelelő kezelés módja – ebbe legtöbbször a védőnőt is bevonják –, valamint a pandémia alatt például regisztráció az oltásra, védekezés az infekció ellen és a családok teljes körű segítése betegség esetén. A beszélgetések gyakran terelődnek a megélhetési, anyagi problémák, a lakóépület gondjai, a kertgondozás és a termesztés felé; ilyenkor a mentorok segítenek a családokat becsatornázni a lakhatási, adósságkezelési, személyzeti szűrési és kiskert- stb. programokba. A gyermeknevelés terén a védőoltások és státuszvizsgálatok fontossága, a balesetveszélyek és az önállósodás, a dackorszak kezelése, a szobatisztaságra nevelés és a hozzátáplálási tanácsok a leggyakoribb témák.

Külön kiemelendő a beszéd- és a mozgásfejlődés. A szülői mesélés bevezetése a család mindennapjaiba, az együtt éneklés, mondókázás, a közös játék prioritásként kezelése szintén támogatásra szorul az érintett családoknál. Így írnak erről a családmentorok: *„A családoknál szoktam játszani a gyerekekkel, sokszor az anyukát is meg kell tanítani, mert ő sem tudja, hogyan kell csinálni.”* *„Mesélni együtt szoktunk, viszek mesekönyvet, de ha gondot okoz neki az olvasás, akkor fejből vagy a képek alapján is szoktunk mondani alátat a gyerekeknek.”*

A családmentorok feladata a mozgásfejlesztők által javasolt otthoni torna, illetve az életkornak megfelelő mozgásminták elsajátítása érdekében tanácsolt feladatok gyakoroltatása is. Sokszor hívják fel az anyák figyelmét a fejlődést gátló, károsító eszközök használatának veszélyeire, azok mellőzésére (például babakomp, televízió és telefon). Így mesélnék erről: *„Több családnál kértem, hogy a csecsemőt ne mindig fogják ölben, tegyék hasra a szőnyegre napi rendszerességgel.”*

Az egyénnel, illetve a családtagokkal való együtt cselekvésnek kulcsfontosságú szerepe van a képessé tétel szempontjából (5. ábra). A tevékenységek (kezdetben) közös végzése lehetőség arra is, hogy a családmentor és az anya kapcsolódjanak, ezáltal pedig erősödjön a bizalom. A családlátogatások során a családok otthonában közösen végzett gyakori aktivitások: takarítás, főzés, az udvar rendbetétele, festés, kertészkedés, időpontkérés, bevásárlás, babasarok kialakítása, lomtalanítás, közös játék a gyermekkel, mesélés, tornáztatás, fürdetés, etetés, tisztába tétel stb.

5. ábra: A családokkal közösen végzett gyakori tevékenységek (n =184) (saját szerkesztés)

CSOPORTFOGLALKOZÁSOK

A családmentorok által végzett ügyintézés-, mosás-, fürdés-, tanulássegítés stb. mellett a közösségi és csoportfoglalkozások is a Jelenlét Ponton valósulnak meg, átlagosan hente három alkalommal. Ezekhez a tevékenységekhez itt találhatóak a helyben használható vagy kölcsönözhető eszközök (például légzésfigyelő, orrszívó porszívó, mellszívó készülék).

A csoportokkal végzett szociális, illetve segítőmunka hasonlít egy klubfoglalkozásra, beszélgetőkörre. A módszer előnye, hogy a családmentori kompetenciahatárok átlépése nélkül alkalmazható, és kiegészíthető a terepen szükséges bármely tartalommal; célravezető lehetőség az élményalapú tanuláshoz, szocializációhoz, a személyiség- és közösségfejlesztéshez.

A csoportfoglalkozások a következő témák, tevékenységek köré szerveződnek: közös játék, csecsemőgondozás, közös főzés, varrás, takarítás, háztartásvezetés, a mozgásfejlődés támogatása, személyi higiénia, mesélő anyukák, szülői csoport, várandósság (felkészülés a szülésre, szoptatás, vizsgálatok), egészségügyi ellátási alapismeretek, ringató, mozgáskotta, babamasszázs, kézművesség, különböző szakemberek által tartott klubok (védőnő, dietetikus, gyógypedagógus, mentőtiszt stb.). Van, aki elsősegélynyújtási, óvodai/bölcsődei felkészítő, higiéniai vagy szépségápolással kapcsolatos csoportokat tart.

A női körök ereje, az együtt töltött minőségi idő vezetett e foglalkozások népszerűségéhez és sikeréhez. Ezeknek az alkalmaknak a preventív hatása felbecsülhetetlen értékű.

KÖZÖSSÉGI PROGRAMOK, ÜNNEPEK

Az ünnepek, a helyi élet közösségi eseményeinek megélése nagyon fontos hozzáadott értéket teremthet, a Jelenlét Pontokon zajló szociális munkát erősítheti, színesítheti. Fontos, hogy ezek az események a szélesebb közösséget szólítsák meg. Ezeket az alkalmakat a családmentorok a Jelenlét Ponton dolgozó munkatársakkal közösen szervezik, szem előtt tartva a helyiek igényeit, szokásait. A közösségi események valamennyi korosztályt célozzák, és lehetőséget nyújtanak a generációk közötti kapcsolódásra is. A településen élők számára sokszor ezek jelentik az egyetlen lehetőséget a kikapcsolódásra, az élményszerzésre, így fontos feszültségoldó és kultúrákövetítő szerepük van.

A CSALÁDMENTOR TOVÁBBI TEVÉKENYSÉGEI

Mint már említettük, a családmentorok feladatai közé tartozik a különböző hivatalos ügyintézekben való segítségnyújtás is. Ez leggyakrabban az egészségügyi ellátás segítését, védőnőhöz kísérést, időpontfoglalást, segély ügyintézését jelenti, de emellett a családmentoroknak több mint a fele segített már iratpótlásban, közműügyintézésben vagy munkavállaláshoz kapcsolódó ügyekben. A Jelenlét Pontok mosási, fürdési szolgáltatásainak igénybevétele is az alpműködéshez tartozik.

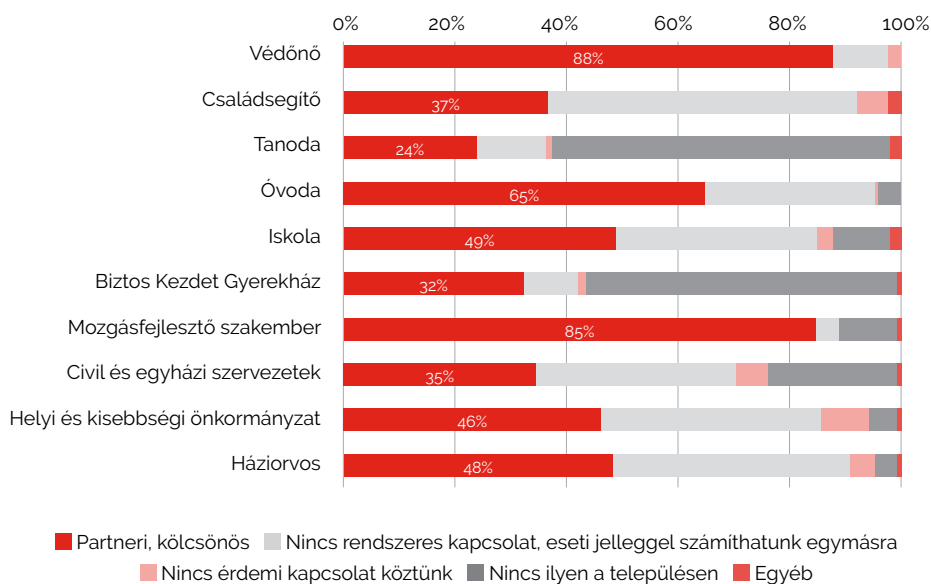
Ezek az ügyintézek is a professzionális segítőmunka alapelveinek érvényesítése mellett zajlanak (például képessé tétel, az ügyfél bevonása az ügyintézés lépéseibe). A cél az, hogy az ilyen ügyek intézésében előbb-utóbb maga az ügyfél tudjon eljárni.

A családmentoroknak a családokhoz való állandó kapcsolódásuk miatt rendkívül fontos szerepük van abban, hogy fény derüljön a család azon szükségleteire, nehézségeire, amelyek megoldásához további szereplők, szakemberek bevonására van szükség. A mentorok kötik össze a családokat a projekten belüli többi programelem (például lakhatás, adósságkezelés, mozgó játszótér, szemészeti szűrés) vagy más, külső szolgáltatások képviselőivel.

A családmentorok sokrétű munkájának hatékony végzéséhez elengedhetetlen megfelelő számú szakember bevonása, a szakmai, módszertani, együttműködési és operatív feladatok összehangolása. A hátrányos helyzetű családok gondozásában, a gyermekeket veszélyeztető helyzetek kialakulásának megelőzésében, megszüntetésében, az ágazatközi (oktatási, egészségügyi, gyermekjóléti stb.) együttműködés megszervezésében is kitüntetett szerepe van a családmentornak. A vizsgálat keretében erre az együttműködésre is rákérdeztünk (6. ábra). Az eredmények szerint a legjobb (kölsönös, partneri) viszonya a védőnővel (88%) és a mozgásfejlesztő szakemberekkel (85%) van a családmentoroknak, ezt követi az óvoda (65%) és a házi orvos (48%). Sajnálatosan nincs rendszeres kapcsolat az iskolák többségével és az illetékes családsegítő szolgálattal. A védőnőkkel való együttműködés az első ezer nap szempontjából kiemelten fontos, ezért örömteli eredménynek számít, hogy a kutatásban részt vevő családmentoroknak majdnem a fele (49,5%) ment már együtt családlátogatásra a védőnővel, és 86 százalékuk gondolja úgy, hogy kapcsolatuk nem igényel különösebb fejlesztést, vagyis elégedett vele. Ez azonban nem

mondható el a családsegítő szolgálat munkatársairól, akikkel a válaszadók többségének nincs rendszeres kapcsolata: a családmentoroknak csak 33 százaléka találkozik velük heti rendszerességgel, annak ellenére, hogy a rájuk bízott családok mind nehézségekkel küzdenek. Ahogyan az egyik családmentor írta: „Nem tekint minket partnernek, tőlünk kér információkat a családokról, de ő nem tájékoztat.” Szerencsére pozitív történetek is vannak: „...volt egy olyan eset, ahol kétséges volt, hogy a picit hazahozhatják-e, azt a feltételt kapta a család, hogy ha egy plusz hálószoobát kifestenek, és be tudják rendezni, akkor jöhet haza a kicsi. Az anyuka jelzett nekem, én pedig egyből felvettem a kapcsolatot az esetmenedzserükkel. És végül az én ösztönzéseimre a család meg tudta oldani önerőből a tisztasági festést és a fertőtlenítést, aminek a családsegítő is nagyon örült.”

6. ábra: A családmentorok együttműködései

Forrás: Hétfá, 2022

A jó együttműködésről így beszél az egyik családmentor: „A problémák kezelése nálunk jól működik. Jó az együttműködés a két családmentor, a szociális munkás kollégák, a tanoda dolgozói, a gyermekjólétiek, az óvoda és a védőnők között is. Jó az információáramlás, és közösen próbáljuk megoldani a nehézségeket, mindenki segít, amit tud.”

A CSALÁDMENTOROK MUNKÁJÁNAK TOVÁBBI HÁROM SPECIÁLIS TERÜLETE

Mivel az alábbi témák szakmailag külön-külön is átfogóak, a velük kapcsolatos tapasztalatainkat önálló írások keretében összegezzük a közeljövőben. Jelen tanulmányban – terjedelmi korlátok miatt – csak felsorolással jelezzük fontosságukat:

- a) A várandósok figyelemmel kísérése
- b) Az idegrendszeri érés segítése
- c) Gyermekvédelmi feladatok

EDDIGI EREDMÉNYEK, JÖVŐKÉP

Az eltelt huszonegy hónap alatt a családmentorok tevékenységére épülő szolgáltatási rendszer a legtöbb helyen kiépült és megerősödött. Az elért ügyfelek, illetve a tevékenységek száma is jól mutatja ezt (7. ábra).

7. ábra: A családmentorok tevékenységének mutatói (saját szerkesztés)

Tevékenységek, elérések nyilvántartása, 2021-2022			
Együttműködési megállapodás	13 225 db	Ügyfelek elérése	11 820 fő
0-3 éves gyermekek elérése	6 389 fő (97%)	Tevékenységek száma	151 441
Családok elérése	5 524 család	Csoportos tevékenységek	3 506

A tapasztalatok alapján elmondható, hogy a családmentorok megkerülhetetlen szereplői lettek a családkísérés folyamatának. A kimeneti mérés elemzése szerint (Hétfa, 2022) a családmentorok olyan többletértékekkel járulhatnak hozzá a családok és a 0-3 éves kisgyermek fejlődéséhez, a problémák felismeréséhez és a megoldások megtalálásához, amilyenekre korábban nem volt példa.

A várandósok kezdeti bizalmatlanságát felváltotta az érdeklődés, a szolgáltatások szükségességének és rendszerességének megértése és elfogadása. A családmentorok aktív közreműködésének köszönhetően a kora gyermekkori szakértők egyre több 0-3 éves kisgyermek állapotfelmérését végezheték el, ellátva a családokat tanácsokkal, rendszeres foglalkozásokat biztosítva, és megteremtve a gyakorlás lehetőségét.

Az eltelt időszak azt is igazolta, hogy a várandósok, a szülők és gyermekeik sok olyan tartalmas, direkt és indirekt módon a tanulás lehetőségét magában hordozó közösségi programon vesznek részt, amelyre korábban nem volt lehetőségük. E mögött a családok részéről megjelenő igényre válaszoló szolgáltatási kínálat kialakítása áll.

Fontos fejlesztési irány – és már el is indultunk ezen az úton – a szolgáltatások és a figyelem kiterjesztése a családban nevelkedő többi gyermekre is, mivel a látókörünkbe kerülők nagy része többgyermekes család. A feladat komplexitásából adódóan nagy hangsúlyt kell helyezni a szociális munka elmélyítésére, a kompetenciahatárok pontos

lefektetésére, a szakmai képzésekre, a belső szupervíziós támogatásra, az esetmegbeszélésekre, az önismereti képzésekre és a családmentorokat támogató, szakmai-módszertani megerősítést biztosító team közreműködésére. „A fejlődés még kis lépésekben, de már mérhető, az elindulás, a szándék, az ottlét már önmagában eredmény. A családmentorok munkájának társadalmi hasznossága, hiánypótló volta miatt minden eszközzel támogatni szükséges ezeket a már elindult, pozitív folyamatokat” (Hétfa, 2022: 14).

Ábrajegyzék

1. ábra: A kora gyermekkori beavatkozások hatásmechanizmusa. Forrás: Hétfá Kutató és Elemző Központ (2022).
2. ábra: A családmentor feladatai. Saját szerkesztés.
3. ábra: A családmentori családlátogatás jellemzői. Saját szerkesztés.
4. ábra: Jellemző krízishelyzetek. Saját szerkesztés.
5. ábra: A családokkal közösen végzett gyakori tevékenységek. Saját szerkesztés.
6. ábra: A családmentorok együttműködései. Forrás: MMSZ családmentor kérdőív adatai alapján, Hétfá Kutató és Elemző Központ (2022).
7. ábra: A családmentorok tevékenységének mutatói. Saját szerkesztés – a projekt tevékenység-nyilvántartó rendszere alapján (TENYI, 2022).

Felhasznált irodalom

- ANDERSSON, LISELOTT – POROMAA-SUNDSTRÖM, INGER – WULFF, MARIANNE – ASTRÖM, MONICA – BIXO, MARIE (2004): Implications of antenatal depression and anxiety for obstetric outcome, *Obstetrics & Gynecology*, 104. évfolyam, 2004/3., 467–476. DOI: <https://doi.org/10.1097/01.AOG.0000135277.04565.e9>
- BONNIER, CHRISTINE (2008): Evaluation of early stimulation programs for enhancing brain development, *Acta Paediatrica*, 97. évfolyam, 2008/7., 853–858. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2008.00834.x>
- DOYLE, ORLA – HARMON, COLM P. – HECKMAN, JAMES J. – TREMBLAY, RICHARD E. (2009): Investing in early human development. Timing and economic efficiency, *Economics and Human Biology*, 7. évfolyam, 2009/1., 1–6. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2009.01.002>
- DUNCAN, ROBERT J. – SCHMITT, SARA A. – VANDELL, DEBORAH LOWE (2019): Additive and synergistic relations of early mother–child and caregiver–child interactions for predicting later achievement, *Developmental Psychology*, 55. évfolyam, 2019/12., 2522–2533. DOI: <https://doi.org/10.1037/dev0000824>
- EGYED KATALIN (2011): Az evolúció ajándéka: az agyi plaszticitás és a rugalmas fejlődés, in DANIS ILDIKÓ – FARKAS MÁRIA – HERCZOG MÁRIA – SZILVÁSI LÉNA (szerk.): *A gének-től a társadalomig – A kora gyermekkori fejlődés színterei*, Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 166–204.
- FELITTI, VINCENT J. – ANDA, ROBERT F. – NORDENBERG, DALE – WILLIAMSON, DAVID F. – SPITZ, ALISON M. – EDWARDS, VALERIE, KOSS, MARY P. – MARKS, JAMES S. (1998): Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study, *Ameri-*

- can Journal of Preventive Medicine*, 14. évfolyam, 1998/4., 245–258. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/S0749-3797(98)00017-8)
- GRAHAM, YOLANDA P. – HEIM, CHRISTINE – GOODMAN, SHERRYL H. – MILLER, ANDREW H. – NEMEROFF, CHARLES B. (1999): The effects of neonatal stress on brain development. Implications for psychopathology, *Development and Psychopathology*, 11. évfolyam, 1999/3., 545–565. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579499002205>
- GRIGORIADIS, SOPHIE – GRAVES, LISA – PEER, MIKI – MAMISASHVILI, LANA – TOMLINSON, GEORGE – VIGOD, SIMONE N. ET AL. (2018): Maternal anxiety during pregnancy and the association with adverse perinatal outcomes: systematic review and meta-analysis, *The Journal of Clinical Psychiatry*, 79. évfolyam, 2018/5., 813. DOI: <https://doi.org/10.4088/JCP.17r12011>
- GRIGORIADIS, SOPHIE – GRAVES, LISA – PEER, MIKI – MAMISASHVILI, LANA – TOMLINSON, GEORGE – VIGOD, SIMONE N. ET AL. (2019): A systematic review and meta-analysis of the effects of antenatal anxiety on postpartum outcomes, *Archives of Women's Mental Health*, 22. évfolyam, 2019/5., 543–556. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00737-018-0930-2>
- HECKMAN, JAMES J. – KLENOW, PETER J. (1997): *Human Capital Policy*, University of Chicago – Mimeo.
- HECKMAN, JAMES J. – MASTEROV, DIMITRIY V. (2007): *The Productivity Argument for Investing in Young Children*, Working Paper 13016, Cambridge, MA, National Bureau of Economic Research. DOI: <https://doi.org/10.3386/w13016>
- HÉTFŐ KUTATÓINTÉZET ÉS ELEMZŐ KÖZPONT (2022): Családmentor-kérdőívek feldolgozása (munkaváltozat), Budapest.
- HORVÁTH LUCA – KARÁCSONY ILONA (2022): Az antenatális szorongás háttértényezőinek vizsgálata a II. és III. trimeszterben lévő gravidák körében, *Aranypajzs*, 1. évfolyam, 2022/2., 24–36. DOI: <https://doi.org/10.56077/AP.2022.2.2>
- KARMILOFF-SMITH, ANNETTE (2009): Nativism versus neuroconstructivism. Rethinking the study of developmental disorders, *Developmental Psychology*, 45. évfolyam, 2009/1., 56–63. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0014506>
- KAROLY, LYNN A. – KILBURN, M. REBECCA – CANNON, JILL S. (2005): *Early Childhood Interventions. Proven Results, Future Promise*, Santa Monica – Arlington – Pittsburgh, RAND Corp. DOI: <https://doi.org/10.7249/MG341>
- KEREKI JUDIT (2015): A kora gyermekkori intervenció rendszere – utak és kapcsolódások, *Gyermeknevelés*, 3. évfolyam, 2015/2., 55–76. DOI: <https://doi.org/10.31074/gyntf.2015.2.55.76>
- KEREKI JUDIT (2022): A kora gyermekkori intervenció elmélete és gyakorlata I. Néhány elméleti és módszertani összefüggés, *Párbeszéd*, 9. évfolyam, 2022/2., <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/download/12216/10812> (letöltve: 2022. 12. 05.).
- KEREKI JUDIT – BAUER VIKTOR – GYARMATHYNÉ DOMA GABRIELLA – KUJALEK ÉVA – NÁDOR CSABA – NYULI KRISZTINA – SCHULTHEISZ JUDIT – SOMODI ANDREA – ÚJHELYI

- JÁNOS – VAMOS ÉVA (2014): *Gyermekút – Jogsabályok, gyakorlat, lehetséges modell. TÁMOP-6.1.4 Kora gyermekkori (0–7 év) program*, Budapest, Országos Tisztifőorvosi Hivatal.
- KISS DÁVID – LANTOS SZILÁRD – MAROZSÁN CSILLA – NÉMETH NÁNDOR (2013): „Jelenlét” – a roma integrációt szolgáló fejlesztések megalapozása, szociális munka kirekesztett közösségekben, szegregátumokban, Budapest, MMSZ.
- LANNERT JUDIT (2015): A kora gyermekkori fejlesztéshez való hozzájárulás esélyei a hátrányos helyzetű térségekben, *MTA TK Gyerekesély Műhelytanulmányok*, 2015/4., Budapest, MTA TK.
- MAGYARORSZÁG KORMÁNYA (2019): 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozat a „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának megalapozásáról, <https://njt.hu/jogsabaly/2019-1404-30-22> (letöltve: 2022. 08. 30.).
- MAJNEMER, ANNETTE (1998): Benefits of early intervention for children with developmental disabilities, *Seminars in Pediatric Neurology*, 5. évfolyam, 1998/1., 62–69. DOI: [https://doi.org/10.1016/S1071-9091\(98\)80020-X](https://doi.org/10.1016/S1071-9091(98)80020-X)
- MARESCHAL, DENIS – JOHNSON, MARK H. – SIROIS, SYLVAIN – SPRATLING, MICHAEL W. – THOMAS, MICHAEL S. C. – WESTERMANN, GERT (szerk.) (2007): *Neuroconstructivism. Volume One*, Oxford, Oxford University Press, NY.
- MMSZ (2019): *Megvalósíthatósági tanulmány az Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program „Fókuszban a gyermek” című pályázati felhívásához* (2019), Budapest, MMSZ, <https://fokuszbanagyermek.hu/dokumentumtar> (letöltve: 2022. 10. 07.).
- MMSZ (2022): *Kapcsoskönyv. A Jelenlét Program építőkövei*, Budapest, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, https://fete.hu/wp-content/uploads/2022/05/Kapcsos_vegleges_oldalpar.pdf (letöltve: 2022. 11. 15.).
- TENYI (2022): *Tevékenység-nyilvántartó rendszer*, MMSZ saját fejlesztés.
- T-TUDOK (2015): *Biztos Kezdet Program monitorozása és értékelése a TÁMOP 5.2.1.-12/1 Gyerekesély program országos kiterjesztésének szakmai módszertani megalapozása és a program kísérése című kiemelt program keretében*, Vezetői összefoglaló, https://www.t-tudok.hu/files/2/vezetoi_osszefoglalo_vegleges.pdf (letöltve: 2022. 11. 05.).

Step by step – The family mentoring, a tool of Presence methodology

ABSTRACT

The study is about the daily social support and the work provided by family mentors within the Emerging Settlements Programme, involving families with small children, currently living in 117 settlements. It is about the complex bio-psycho-social process built on trust, by which we can help ensure the conditions necessary for the healthy development of children born there, taking into account the possibilities and resources of families and local communities. We present a new, innovative social support role through an overview of the activities provided by family mentors. They are essentially working in the homes of families raising small children, as an integral part of their daily lives, thus playing a complementary role to the existing care systems, in addition to available institutional care.

KEYWORDS: Emerging Settlements, Presence programme, family mentor, family support, early childhood interventions

F. LASSÚ ZSUZSA | Pszichológus, egyetemi docens, az ELTE TÓK oktatója. Kutatási területe a kora gyermekkori mentális jóllét, a reziliencia, a családi mentális sérülékenység és a szexuális abúzus megelőzése. Magánpraxisában többek között alkoholbeteg szülők felnőtt gyermekeinek támogatásával, traumafeldolgozással foglalkozik.

HAJDU KRISZTINA | Gyermek- és ifjúsági klinikai és mentálhigiénés szakpszichológus. A Felzárkózó települések program gyermekeket érintő beavatkozásait vezeti. Részt vett a Fókuszban a gyermek projekt megtervezésében, és kíséri a kora gyermekkort támogató első ezer nap, a prevenció, valamint az oktatási és integrációt segítő programelemek megvalósítását a projektbe bevont településeken.

LANTOS SZILÁRD

A Felzárkózó települések program a Jelenlét programokban

DOI: 10.56699/MT.2023.2.6

ABSZTRAKT

Az írás vázlatosan bemutatja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat társadalmi felzárkózás területén végzett munkáját, annak 1991-től datálódó fontosabb fejezeteit. A Jelenlét program definíciójaként megfogalmazza a program szemléletét, valamint a történetéből levezetve a módszertani kosarát. A Jelenlét-szemlélet kiterjesztéseként bemutatja a Kirekesztett Közösségek Támogatási Programját, a Gyerekesély Programot, valamint a Tiszabó és Tiszabura fejlesztését célzó programcsomagot. Röviden ismerteti a Felzárkózó települések program indulását, a benne részt vevő települések kiválasztásának módszertanát, majd részletesebben kifejtve a program eszköztárát – azaz a program egyes szakterületeit.

KULCSSZAVAK: jelenlét, társadalmi felzárkózás, settlement, Felzárkózó települések program

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat 2004-ben egy eseti segélyhívás kapcsán jutott el a monori szegénytelepre, és ugyanebben az évben indított el – szintén eseti, spontán reakcióként – egy olyan hajléktalanügyi programot, amelynek nyomán megszületett a Befogadó Falu Program Tarnabodon. Néhány évvel később egy egykori bányászkolóniában kezdte meg segítő működését a pécsi csoport – ekkor született meg a „Jelenlét” elnevezés is –, a következő állomás pedig a veszprémi „pokoli torony” erodálódott épülete és lakóközössége volt.

A Szeretetszolgálat spontán, segítő szándékkal érkezett a helyszínre, ahogyan története során mindig is a valamilyen szempontból fenyegetett helyzetben lévő csoportok segítségének elve vezérelte. A Jelenlét program nagyon sokáig nem kapott szervezeti, kormányzati támogatást: mindig is a küldetés volt a lényeg, és a Máltai Szeretetszolgálat szempontjából a mai napig a küldetés jelenti a lényegét.

A Szeretetszolgálat 1991-es szerepvállalása a zuglói Szatmár utcában – egy lakóközösség, a lakók megmentése –, bár nem nevezzük annak, tulajdonképpen a legelső, korai Jelenlét program volt. Az azóta eltelt évtizedek során, a 2004-es programindulások, majd az országosan többszáznyi program megvalósításából fakadó tereptapasztalat révén a Jelenlét program építőkövei, módszertani elemei olyan országos programmá álltak össze, amely azonos alapelvek mentén, de mindig az adott kontextusba ágyazva reagál egy adott közösség problémáira.

ÖSSZEÁLLNAK AZ ÉPÍTŐKÖVEK

Monor

A gyermekeket megrázó lakókocsi-bérlakásoktól, a teljesen illegális, tömeges lakásépítményektől indulva a szociális bérlakások létrehozásáig a lépcsőzetes költöztetés elve mentén tudtunk sok családnak eggyel jobb lakhatást biztosítani, és szintén a lehetetlen lakhatási körülményekre adott válaszként a Jelenlét programok közül Monoron valósult meg először – a szó szoros értelmében is – építő egyetemi partnerség (a BME Építészmérnöki Karával).

A monori program, illetve a monori tanoda két igen fontos közösségfejlesztő kezdeményezést indított el. A tanodai munkát kiegészítve Monoron kezdődtek el a rendszeres, szervezett sportfoglalkozások, s napjainkra ennek nyomán emelhetjük a sportot országos programmá. Szintén a monori Jelenlét program a bölcsője a magyarországi szimfónia programoknak, Monorról indult el a Máltai Szimfónia Program – amely szintén országos hálózattal, a sportfoglalkozásokkal együtt a teljes Jelenlét program egyik leginkább felmutatható programelemévé vált. Közösségi tevékenységeivel a monori tanoda érte el először, hogy a telepen megszűntek az iskolai bukások.

Tarnabod

A kezdetben hajléktalan családokat segítő programnak köszönhetően a Heves megyei kistérségre költöző családok révén jött létre először sorsközösség a segítő szervezet és – a falugyűlés döntése alapján – a település lakossága között, ami napi szinten közösen megtapasztalt gondná tette a hétköznapi megoldhatatlan és reménytelen helyzeteket.

A lakhatási programelemet szociális bérlakások építéséig továbbfejlesztve, folyamatos újratervezések mentén, téglánként építkezve rajzolódott ki a születéstől a foglalkoztatásig terjedő fejlesztés íve (Biztos Kezdet gyerekházzal, tanodával, a településen indított üzemmél). A tarnabodói program volt az első helyszíne annak, hogy a születéstől induló fejlesztési ívbe a települési óvoda és általános iskola is bekapcsolódhatott, majd annak zászlóshajója lett – miután a Magyar Máltai Szeretetszolgálat országos szinten első alkalommal itt vállalta el közoktatási intézmények (óvoda és általános iskola) fenntartói feladatait.

Az iskola bővítése és számos pedagógiai innováció megvalósulása mellett Tarnabodon található az ország talán leginkább (ki)használt MLSZ-építésű foci pályája, s a mál-

ai foglalkoztatási programokat továbbfejlesztve ide érkezett meg először olyan „külső” vállalkozó, aki a teljes településre hatással van: általános iskolás gyerekeket is oktató kutatólabort működtet, a Szeretetszolgálattal együttműködve megmentette a bezárásra ítélt boltot, és a mintagazdaság létrehozásán túl reálisan tűzhetjük ki „a minden négyzetméter legyen megművelve” jelmondat megvalósításának célját.

Veszprém

A „pokoli torony”, e tízemeletes panelépület a fizikailag és közösségileg végletekig leromlott nagyvárosi „gettó” állapotából indulva, éveken át tartó, folyamatos konfliktuskezelést végző, mindig újabb fejlesztéseket indító, kezdeményező szociális munkával mára rendezett épületté vált. Közösségi tér jött létre az egyik emeletén, a rendezett állapotot fenntartó portaszolgálat indult, és a kitartó szociális munkának köszönhetően a családokkal közösen sikerült kitakarítani az épület lépcsőházait, a liftaknában a negyedik emelet magasságáig álló szemetet, s következetes szigorral sikerült megakadályozni a szeméthegyek újratermelődését.

Cél volt az alapvető közszolgáltatások biztosítása, ennek keretében indulhatott újra a sok lakó közlekedését biztosító egyik lift, hosszú küzdelemmel rendeződött a társasház működése, visszakötötték az épületbe a gázzolgáltatást, az országban elsőként itt szereltek fel tömegesen előre fizetős villanyórákat, s a tető szigetelésével együtt új csatornarendszer készült.

Az épületben szociális bérlakásokat alakítottak ki, ennek nyomán 2016-ban a várossal közös szociális lakásügynökség indult. A város és a Szeretetszolgálat tulajdonában álló VESZOL Nonprofit Kft. kezeli a város bérlakásait és a Szeretetszolgálat tulajdonában lévő veszprémi lakásokat – az ingatlangazdálkodás szigorú és a szociális munka támogató funkcióját egy szervezetben, egyensúlyban tartva.

Pécs, György-telep

„Ez egy informális világ, túl van azon a formális rendszeren, amit a város és annak társadalmi, politikai és államigazgatási rendszerei el tudnak érni” – nyilatkozta egy interjúban a város főépítésze (Apró, 2014).

2007 áprilisában, egy nagyjából húsz négyzetméteres lakásban, a György-telep legalján indult el a Szeretetszolgálat programja, s innen származik az elnevezése is: Jelenlét program. Munkatársaink aktív résztvevőként dolgoztak, ahogy ők maguk fogalmaztak: „Megéljük a célterületen a célcsoport tagjai között a mindennapjaikat, így a szakadék az érintettek és a segítő szakmában dolgozók között (azaz miköztünk) folyamatosan szűkül. Egy nyelvet beszélünk, együtt csúszkálunk a sárban egy-egy eső után, így a bizalom kialakításához szükséges feltételek a jelenlétünkéből fakadóan adatnak meg számunkra. Nem döntünk helyettük, nem mondjuk meg, hogy mit kell/kéne tenniük, hanem a lakók teljes bevonásával segítünk dönteni, cselekedni. Ebben látjuk a hosszú távú, célravezető, fenntartható szociális munka alapjait” (Csonkáné et al., 2011).

A program indulásakor kis alapterületű, vízvételi lehetőség nélküli volt bányászlakásokban laktak a családok, szinte kivétel nélkül jogcím nélkül – a házak bontásra vártak, a családok pedig jellemzően kilakoltatásra. Lépésről lépésre sikerült rendezni a családok helyzetét, jogállását, közben más irányba fordítani a város gondolkozását, majd a várossal és a Khetanipe Egyesülettel konzorciumban, uniós források bevonásával megújítani a szűkebben értelmezett telepet és aztán több lépcsőben a Hősök tere felé eső részt is.

A program indulásakor még nem tudhattuk, hova futhat ki ez a munka, de elmondható, hogy kevesebb mint tizenöt év alatt a tömeges kilakoltatás rémétől – a várossal közösen, az országban egyedülként – eljuthattunk oda, hogy a teljes telep és környezete fel lett újítva, és napjainkra már csak kísérő szociális munkára van itt szükség.

Tatabánya

Tatabánya bontásra váró Mésztelep városrészében a 2012/13-ban indult Jelenlét program a családokkal kialakított bizalmi kapcsolatra építve, a tömegessé váló áramlopások visszaszorítására a megyei jogú város, az áramszolgáltató és a Máltai Szeretetszolgálat összefogását tudta elérni. Az évi százmilliós kárt okozó illegális áramvételezések „szerzett jogának” visszaszorítása a Jelenlét program indulása előtt elképzelhetetlen volt, az eredményeket pedig jól példázza az E.on beszámolója:

„A komplex rehabilitációs program legfontosabb eleme a jelenlét, hogy a máltai munkatársak napi segítséget tudjanak nyújtani a telepen élő embereknek. A több év összehangolt, sokrétű munkája, a több százmillió forintos műszaki beruházás és szociális munka eddigi eredményei:

- Az áramlopások megszüntetése: a hálózati veszteség 2016 elejére 2%-ra esett vissza (a 2014 elején regisztrált 86%-ról).
- A hátralékok sikeres ledolgozása: a lakók vállalták, hogy a programba belépve minden előre fizetős órafeltöltésük 25%-ával (illetve bizonyos értékhatár felett 50%-ával) a korábbi tartozást törlesztik, ugyanakkor bármilyen visszaélés komoly szankciókat von maga után. [...]
- Sikeres szemléletformálás: az életkörülmények változásával a Mésztelep lakóinak a jövőhöz való hozzáállása is változott, a háztartások felelősen és tudatosan gazdálkodnak az energiával” (villanylap.hu).

Miskolc

Miskolcon a számozott utcákban tapasztalható kiélezett helyzetben a már zajló kilakoltatásokat sikerült fékezni, majd megállítani, a családok helyzetét konszolidálni, és a még megmaradt épületekben a várossal közösen olyan szociális lakásügynökségi modellt elindítani, amely a helyi szociális munkára építve, „távolabbról jövő”, szigorú ingatlangazdálkodási szempontokkal kiegészülve volt képes rendezni a telep elhíresült állapotát. A város tulajdonában álló lakásokra vonatkozó hosszú távú közösségi bérleti szerződések alapján a máltai tulajdonú Befogadás Nonprofit Kft. látja el a lakásügynökségi feladatokat.

A négyezer helyrajzi számon elterülő külterületi Lyukóvölgyben egy ki nem használt közösségi házban sikerült komplex közösségi munkát felépíteni: itt a gyerekház és a tanoda, a közösségi mosoda és fürdő adja az alapot, s az uniós „TOP” program finanszírozásában a városi családsegítő szolgálattal közösen végezhetjük a családokat érintő szociális munkát. A Jelenlét programba először itt kapcsolódott be a védőnői munkát segítő családmentor-hálózat.

Miskolccal kapcsolatban folytathatjuk a sort az avasi és a tetemvári programokkal, a példaként említett helyszíneket pedig számos további településsel: például Gyulajjal, Tarnasadányal, Erkkal, Kadarkúttal és Gyöngyössel. Valamennyi említett Jelenlét programról külön tanulmányt kellene készítenünk, de a felsorolt példák jól mutatják, hogy a különböző telepeken végzett beavatkozások révén miképpen bővült a program kisebb-nagyobb módszertani fogásokkal, és hogyan alakult a szemlélete és működés módja.

JELENLÉT

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat a Jelenlét programokkal – ahogyan a társadalmi ügyeket érintő többi szerepvállalásával is – azt az egészségügyben meggyökerezett, ott természetesnek tartott, viszont szociális téren a közvélekedésből sokszor fájoan hiányzó szemléletet igyekszik meggyökereztetni, amely nem az „áldozatot” teszi felelőssé azért a helyzetért, amibe került, hanem képviselője ettől függetlenül nyújt segítő kezet. Ahogy egy autóbaleset elszenvédőjétől sem kérdezzük meg, mielőtt elsősegélynyújtásban részesítenénk, hogy ő volt-e a vétkes fél. A társadalom peremére szorulókat ebben a megközelítésben „az élet ütötte el”, és ugyanúgy elsősegélynyújtásra, illetve – hosszabb távon – rehabilitációra szorulnak. Ilyen értelemben a Jelenlét a „szeretet rehabilitálása”, célja, hogy visszaadja az emberi méltóságot, az emberi élet lehetőségét a kirekesztett közösségekben élőknek.

A Jelenlét szakítani igyekszik a hagyományos szociális munka „ellátó és ellátott”, avagy „kliens és gondozó” hierarchizált viszonyával, és a családok mellé állva kölcsönös bizalomra és tiszteletra épülő kapcsolat kialakítására törekszik. Nagyon fontos, hogy már a kezdeti szakaszában megkezdődjön ez a kapcsolatépítés a munkatárs(ak) és a telepen élők között. A kulcsszó a kölcsönösség: a terepen dolgozók szemlélete mellett legalább ilyen fontos, hogy a telepen élők is be- és elfogadják a segíteni szándékozó szakembert, és bizalommal forduljanak hozzá.

A szegények nem közösségünkön „kívüli” emberek, hanem embertestvéreink, akiknek a szenvedéseiben osztoznunk kell, hogy enyhítsük szükségüket és kirekesztettségüket, hogy visszaadjuk elvesztett méltóságukat, és biztosítsuk a számukra szükséges társadalmi integrációt. Továbbá a jótékonyság egy adakozót és egy befogadót feltételez, míg a kölcsönös megosztás bizalmat és testvériséget szül. Az alamizsnázkodás alkalmi, a kölcsönös megosztás, az együttműködés viszont tartós.

Ahogy tíz évvel ezelőtt és napjainkban egyformán, immár a Felzárkózó települések program módszertani megalapozásában foglaltunk:

„A Máltai Szeretetszolgálat által fejlesztett szegregátumokban élőkhez hasonlóan valamennyi, egy-egy utcát, egy városrészt vagy akár egy teljes települést kitevő szegregátumban élő embernek, családnak és természetesen a szegregátumokba születő és ott felnövekvő valamennyi gyereknek szinte ugyanazokkal a leküzdhetetlen nehézségekkel kell szembenéznie. A romákra és már gyakran a szegényekre is irányuló, teljes társadalmi csoportokat ellehetetlenítő előítéletek mellett jellemző a túlélést és a fejlődést segítő szolgáltatások elérésének korlátozottsága, a gyér közlekedés, a szociális és az alapvető egészségügyi ellátások és a más településeken, településrészekben megszokott infrastruktúra hiánya. Gyakori a gyermekkori fejlesztések elmaradása, az egyedülként választható rossz, szegregált iskola, amiből fakadnak az iskolai kudarcok, a lemorzsolódás, az alacsony iskolai végzettség, a munkanélküliség. Ha van is elérhető távolságban munka, akkor sem tudná ki elvállalni. A telepeken általában az elégtelen étkezésből és lakhatási viszonyokból vagy szenvedélybetegségekből fakadó leromlott egészségi állapot. Megjelenik az egyre több családot utolérő bűnözés, az erőszak, az uzsora, a legnehezebb helyzetű területeken a prostitúció, az emberkereskedelem, s általánossá válik a hatóságok által is leginkább tehetetlenül szemlélt törvényen kívüli létezés.

Mindezek általános szegénységet, reménytelenséget, a jövőkép hiányából fakadó »itt és most« működést eredményeznek. A telepiekről általában lemondott már a külvilág, ahogy ők maguk sem hisznek abban, hogy eséllyel indulnak az életben. Hatékony fejlesztések egyébként sem történnek, az EU-s források máshol hasznosulnak, itt már az EU-s pénz sem segít. A probléma ugyanakkor velünk, az országainkban él, időnként a felszínre tör, esetleg politikailag felkapják, s szép csendben eszkalálódik.

A Jelenlét-módszer arra alkalmas, hogy nyitott, kezdeményező, folyamatos segítő jelenlétre és bizalomra épülő szociális munkára alapozva olyan kirekesztett, mélyszegénységben élő társadalmi csoportok is hozzájussanak különféle közösségi-szociális, majd erre épülve egyéb, pl. oktatási, egészségügyi stb. szolgáltatásokhoz, amelyek esetében ez hosszú idő óta nem valósult meg, és sem a hazai közigazgatás, sem az EU-s fejlesztéspolitika nem volt képes ezt a kirekesztettséget oldani” (Kiss et al., 2013: 3).

Egy-egy Jelenlét program indulásakor diagnózist készítünk, amely feltárja a helyi sajátosságokat, viszonyokat, azt a problémahalmazt és a távolról nem látható erőforrásokat, amelyekkel az adott település rendelkezik. Megpróbáljuk megérteni a helyi mozgatórugókat, hogy a településen észlelhető társadalmi-közösségi problémák, a szegregált életviszonyok mi mindenből erednek. Feltérképezzük a még fellelhető, rejtett erőforrásokat, és ezek alapján kezdünk dolgozni szociális munkásokkal és szociális szakemberekkel. Nem lehet több évre előre megtervezve, felülről vezérelve megvalósítani e programot. Elengedhetetlen, hogy alulról építkezve, a helybeliekkel együtt gondolkozva, a helyi diagnózisra épülő, türelmes, egyik kockát a másikra rakó fejlesztési szemlélettel működjünk.

A helyben lakók bizalmára épülő, folyamatos jelenléteket valósítunk meg, de egyúttal a helybelieket fogadó, őket „szolgáló” intézményekkel, döntéshozókkal is bizalomra épülő, aktív, a korábbi, szolgáltatáshiányos helyzethez képest az intézmények számára is „szélessávú” helyi elérést biztosító együttműködést, közös munkát alakítunk ki.

Olyan embereket keresünk a programokba, akik természetes módon tudnak kapcsolódni a helyben lakókhöz, kellő bizalmat képesek építeni, jól mozognak ebben a közegben, fel tudják mérni a helyzet milyenségét, és kellően elhivatottak ahhoz, hogy kitaróak legyünk abban, hogy változtatni tudjunk. Munkatársaink munkáját egyetemisták, önkéntesek és egyre inkább a helyben lakó érintettek is segítik. A diagnózisok mentén – nem ágazatilag elkülönített, hanem egységes, „egybegyűrt”, komplex – szolgáltatásainkkal a helyi közösség igényeire, szükségleteire keresünk válaszokat.

Jelenlétünkkel, kezdeményezéseinkkel alakítjuk a helyi közállapotokat, rengeteget tanítunk és tanulunk, nagyon sokat adunk a családoknak és kapunk a családoktól, széles körű, napi munkakapcsolatok révén alakítjuk a települést körbevevő intézményrendszert, a fejlesztések leghatékonyabb fogásait keresve, folyamatos iterációval »oda-vissza« alakítjuk az országos intézményeket és programokat is, mert mindeközben természetesen alakul maga a program, helyi szinten és országosan is: „A közösségi munka a története során fokozatosan olyan, a társadalmi integrációt elősegítő tevékenységgé vált, amely hatékonyan képes fokozni a társadalom kezdeményező és cselekvőképességét, segíteni a társadalmi intézményrendszer átalakulási és újraalakulási folyamatait, összehozni a társadalom különböző szereplőit, partnerségi kapcsolatokat kiépíteni térségi és társadalmi szinten, s mindezzel képes fokozni a társadalom demokratikus önszerveződését” (Csongor et al., 2003).

Egy-egy Jelenlét program indulásakor diagnózist készítünk, amely feltárja a helyi sajátosságokat, viszonyokat, azt a problémahalmazt és a távolról nem látható erőforrásokat, amelyekkel az adott település rendelkezik. Megpróbáljuk megérteni a helyi mozgatórugókat, hogy a településen észlelhető társadalmi-közösségi problémák, a szegregált életviszonyok mi mindenből erednek. Feltérképezzük a még fellelhető, rejtett erőforrásokat, és ezek alapján kezdünk dolgozni szociális munkásokkal és szociális szakemberekkel.

A JELENLÉT-SZEMLÉLET MEGJELENÉSE ÁTFOGÓ TÁMOGATÁSI PROGRAMOKBAN

A Terepszemléletű Támogatás Kirekesztett Közösségekben című program (2010–2011) lehetővé tette a támogatott projektek számára a rendszeres, kölcsönös helyszíni tapasztalatcserét, a szükségleteknek megfelelő folyamatos újratervezést, pénzügyi és szakmai döntéseit pedig nem egy távoli hatóság adminisztratív eljárásán alapuló igénye jelentette, hanem a részt vevő szervezetek és a támogató képviselőiből álló akkori településcsoport, az irányítótestület hozta meg őket.

A program lehetővé tette a komplex (az egyes operatív programok speciális céljaitól független) tervezést, a valós idejű döntéshozatal pedig biztosította a folyamatos alkalmazkodást – hogy a közösségi-szociális munkában nehezen értelmezhető módon ne há-

rom-öt évre előre tervezett indikátorok és a kapcsolódó költségsorok határozzák meg a megvalósítást, hanem a településeken jelentkező napi szükségletek. A folyamatos kisléptékű döntéshozatalnak köszönhetően biztosított volt a szervezetek pénzügyi likviditása, nem a pályázatírók ügyességén múlt egy-egy döntés elfogadása, az ellenőrzés pedig az irányítótestület szakmai szempontjain alapult.

Közreműködő szervezetként a Tutor Alapítvány által összefogott, az OSI Szükség-alapja által finanszírozott programban a közös munka révén a monori Tabán Integrációs Program, az ózdi „Cseppben a tenger” Alkotásközpontú Integrációs Modell, a sajkócai gimnázium és asszonygyülekezet, valamint a veszprémi Vertikális Közösségrehabilitáció programok tanulhattak egymástól, majd a második évre Gyulaj, Pécs, Bátortereny és Told programjai csatlakoztak.

A kormányzati ciklusokon átívelő Gyerekesély programban a Szeretetszolgálat feladata az utóbbi évtizedben és most is az, hogy térségi szemlélettel, helyben kísérje végig a járási projektek előkészítését és megvalósítását. A nehéz körülmények között dolgozó, túlterhelt, nemritkán magukra hagyott és kiégett szakemberek, valamint a rászoruló családok és gyerekek életében egyaránt jelen vannak – s ha szükséges, a kulcsszereplőkkel, döntéshozókkal keresnek kapcsolatot.

A Gyerekesély program keretein belül indult el a Mozgó Játszóter program, amely a szervezett játékok révén a gyerekek számára nyújtott élményeken túl a települési diagnózis felállításához, a helyiekkel való kapcsolatfelvételhez és a terepismeret elmélyítéséhez is fontos eszköz.

A Gyerekesély programhoz kapcsolódva 2017 végén indult el a Végtelen lehetőség program az akkori öt legnehezebb helyzetű járásban, a Bodroghözben, valamint a Baktalórántházi, a Gönci, a Kunhegyesi és a Sellyei járásban – megteremtve a nagy karitatív szervezetek közös munkáját a társadalmi felzárkózás területén. A Végtelen lehetőség program – a Gyerekesély program kistérségi szintű megközelítését megtartva, a Jelenlét program módszertanára alapozva – kifejezetten a célzott települési programindítást támogatta.

Az öt járásban speciális módszertanok kidolgozására kerülhetett sor, így például a középiskolai lemorzsolódás megakadályozását szolgáló középiskolai mentorálásra, családsegítő szolgáltatásokkal való együttműködésre vagy célzott munkaerőpiaci szolgáltatások bevezetésére.

2016-ban kormányzati kezdeményezésre indult el a tiszabői és tiszaburai Jelenlét program – ez volt az első alkalom, amikor a kormányzat, felismerve a helyzet tarthatatlanságát, felkérte a Magyar Máltai Szeretetszolgálatot, hogy tervezze meg és indítsa el a két település komplex felzárkózási programját.

Az említett településeken sikerült kiemelkedően jóra formálni az együttműködést az önkormányzatokkal, és már a program kezdetétől igen jelentős támogatottságot és összefogást tapasztaltunk a helyi, a kistérségi, a megyei és az országos hatóságok részéről. A „fogantatástól a foglalkoztatásig” ív mentén működtetjük a Védőnő+ programot, a Biztos Kezdet gyerekházakat és a tanodákat. Az iskolák bővítése mellett megújult az

óvodai és az iskolai pedagógiai munka, bölcsődék épülnek. Tiszabón közös erővel megtartottuk a bezárásra ítélt gyógyszertárat, mindkét településen számos családnak tudtunk segíteni a lakhatási nehézségeikben, egyre több telket vonunk be a kiskertprogramba, és elkezdtük a felhagyott, üresen álló területek egybeszántását. Mindkét településen a helyi foglalkoztatást lehetővé tevő, a munkavállalókat piaci bérért alkalmazó kisüzemek indultak. Emellett Tiszabón a volt művelődési ház épületében elkészült a közkonyha, mely a közétkeztetés feladatainak ellátásával integrátori szerepben képes nagy mennyiségben fogadni a helyben megtermelt zöldséget-gyümölcsöt.

Az első szociális napelempark is Tiszabón kezdhette meg működését. A település belterületén található park áramtermeléséből származó bevételből úgy kaphatott energiátámogatást egy pályázaton kiválasztott hatvan család, hogy előre fizetős órákat szereltünk fel náluk, ha kellett, visszakötöttük az áramszolgáltatást, biztonságos áramvételi pontot alakítottunk ki, s a téli időszakra elektromos fűtőtesteket kölcsönzünk nekik.

JELENLÉT AZ ORSZÁG

HÁROMSZÁZ LEGNEHEZEBB HELYZETŰ TELEPÜLÉSÉN

Szakértők becslése szerint több mint kétmillió szegény van Magyarországon, és közel egymillióan élnek súlyos anyagi nélkülözésben, mélyszegénységben vagy nyomorban. A szegénység meghatározásánál elsősorban az anyagi körülményeket vesszük alapul, de legalább ennyire fontos a társadalomból, a társadalom vérkeringéséből, a különböző szolgáltatásokból való kirekesztettség, amely végül nemcsak az egyének vagy a családok életében, hanem már egyes településrészek vagy egész települések – s azok intézményei – szintjén vezet reménytelenséghez, kilátástalan állapothoz. Amartya Sen Nobel-díjas közgazdász a szegénységet a képességek kibontakoztatásának lehetőségétől való megfosztottságként, egyfajta „szabadsághiányként” határozza meg: a mélyszegénység, a nyomor olyan mindent átszövő általános állapot, amely már a születés pillanatától meghatározza az érintettek lehetőségeit, teljes életpályáját, s amelyből – az OECD kutatása szerint Magyarországon – akár hét generáció munkájába kerülhet a kitörés (OECD, 2018).

A szegénység jellemzői között találjuk az alacsony iskolázottságot, a rossz, jellemzően szegregált iskolai karriert, az alacsony foglalkoztatottsági rátát, a kedvezőtlen egészségi állapotot, az átlagnál rövidebb születéskor várható élettartamot, a leromlott lakhatási körülményeket és sok esetben a foglalkoztatási és más központoktól mért földrajzi távolságot.

A Gyerekesély program és más projektek során az országot járva egyre több településen lehattunk tanúí ezeknek a körülményeknek, és fokozatosan kirajzolódott az a száz-kétszáz-háromszáz település, ahol a problémák olyan mértékű sűrűsödését láthatunk, amely a társadalmi folyamatok megfordítása érdekében azonnali és minél koncentráltabb beavatkozás után kiáltott.

A Felzárkózó települések program tervezésekor olyan indikátorrendszer született, amely lehetővé tette a települések célzott, a fenti jellemzőkre figyelő kiválasztását. A háromszáz legnehezebb helyzetű település meghatározását egy összetett, kompozit indikátor alapján végezte el a KSH. Figyelembe vették többek között a fiatalok arányát, a születési arányszámot, a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesítettek arányát és az általános iskolát el nem végzettek arányát, az egy főre jutó adóköteles jövedelem szintjét, a tartós álláskereső arányát, mindezek mellett pedig a komfort nélküli és szükséglakások mértékét.

A Felzárkózó települések program 2019-ben indulhatott el. Az első évben harmincegy, 2020-ban harminchat, 2021-ben pedig ötvenegy település csatlakozhatott, majd 2023-tól évente újabb nagyjából hatvan-hatvan település léphet be a programba.

- A program módszertani alapja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által kidolgozott Jelenlét program, annak szemlélete s az elmúlt évek, évtizedek során kimunkált komplex módszertani kosár.
- A Jelenlét programok a közösségek egészét célozzák, bázisuk az egyéni esetkezelés, tanácsadás, ügyintézés mellett a közösségi munkának is otthont biztosító közösségi tér, a Jelenlét Pont. Ahogy a Jelenlét program építőköveit összefoglaló *Kapcsoskönyv* fogalmaz: „A programok alapja a Jelenlét Pont. Ez a szociális munka, a kapcsolatépítés bázisa. Itt adjuk át és kapjuk az információkat, ez a szociális munka és családsegítés »irodája«. Minden Jelenlét Pont rendelkezik higiénés blokkal. A kríziskezelésen belül eseti, azonnali személyes segítségnyújtást kínál, innen indulnak el, szerveződnek a közösség számára nyújtott szolgáltatások, és amennyiben a mérete engedi, akkor rendezvényhelyszínként, közösségi térként is szolgál. A Jelenlét Pont adhat helyet továbbá a készenléti raktárnak, közösségi mosodának és fürdőnek, valamint a közösségi konyhának” (MMSZ, 2022: II. 1).
- A Jelenlét programok alapja a települési diagnózisok felállítása: ennek legfontosabb forrása a mind több családot elérő intenzív szociális munka, de minden településen reprezentatív lakossági kérdőívezést is végzünk, és külön intézményi kérdőívekkel keressük meg a jegyzőt, a védőnőt, a családsegítő és gyerekjóléti szolgálatot, ha van a településen, akkor a bölcsődét, a gyerekházat és a tanodát is, minden esetben a településen élő gyerekeket fogadó óvodát és általános iskolát, az elérhető középiskolát, a pedagógiai szakszolgálatot, valamint a kormányhivatal foglalkoztatási osztályát. A diagnózis alapján a konkrét településre szabott cselekvési terv készül, melyet évről évre újratervezünk a Jelenlét Pont munkatársaival és a program regionális koordinációjával.
- A Felzárkózó települések program egyik legfontosabb működési és döntéshozatali sajátosságát a szakmai irányítótestületként működő településcsoportok rendszere jelenti: az egy-egy településcsoportoz tartozó hét-tíz település havi találkozásán megvitatják a szakmai előrehaladást, és döntenek a kapcsolódó szakmai és pénzügyi kérdésekről. Célunk, hogy a településekhez minél közelebb szülessenek

meg az egyes fejlesztésekről szóló döntések, legyen szó akár valamely településen egy-egy család szintjén lévő feladatokról, akár valamely projekt települési vonatkozású teendőiről.

BEAVATKOZÁSI ESZKÖZTÁR – SZAKTERÜLETEK

Cél, hogy a közösségi tér, a Jelenlét Pont biztosította közösségi munka és az egyénekre, családokra irányuló kríziskezelés, ügyintézés, esetmunka mellett a program keretein belül a szociális munkának olyan „eszköztára” jöjjön létre, amely az életkorok mentén haladva, a fogantatástól kezdődően kíséri végig a megszülető gyermekeket egészen a munkába állásig, kiegészítve e tevékenységeket olyan életkortól független körülmények javításával, mint a közterületek állapota, a lakhatási feltételek, az energiaellátottság, a közbiztonság vagy az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés. Ez a speciális „eszköztár”, a szociális munka e támaszai jelentik azokat a beavatkozási pontokat, melyek a Felzárkózó települések program különböző projektekből finanszírozott szakterületei.

Az egyes szakterületek együttműködésének elsődleges szintje a budapesti egységes szakmai koordináció, ezt követi a szakterületi munka regionális szintű összefogása és irányítása, illetve harmadiként – mégis az egyik legfontosabb működési szabályként –, hogy települési szinten a szakterületi munka a településcsoportok döntései alkotta keretben a Jelenlét Pontokon végzett szociális munka alá van rendelve. A programon belül nem kerülhet sor fejlesztésre egy adott településen úgy, hogy ne volna szervesen beágyazva a településen zajló szociális-közösségi munkába, a Jelenlét Pont munkájába: ennek a működésmódnak rendeljük alá a projektmegvalósítás és a Felzárkózó települések program egészének szakmai és pénzügyi döntéshozatali rendszerét.

Mind a települési szintű szociális-közösségi munkában, mind a szakterületek munkájában alapvető elvárásként jelenik meg, hogy vagy a gyerekek, családok, háztartások teljes körű elérésére törekedjünk, vagy indokolt esetben kifejezetten azokra a családokra figyeljünk, ahol a legnagyobb szükség van a segítségre.

Cél, hogy a közösségi tér, a Jelenlét Pont biztosította közösségi munka és az egyénekre, családokra irányuló kríziskezelés, ügyintézés, esetmunka mellett a program keretein belül a szociális munkának olyan „eszköztára” jöjjön létre, amely az életkorok mentén haladva, a fogantatástól kezdődően kíséri végig a megszülető gyermekeket egészen a munkába állásig, kiegészítve e tevékenységeket olyan életkortól független körülmények javításával, mint a közterületek állapota, a lakhatási feltételek, az energiaellátottság, a közbiztonság vagy az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés.

KORA GYERMEKKOR

A későbbi életévekbe való befektetés szempontjából a legfontosabb a fogantatástól a születésig eltelő életszakasz, a világra jövetel körülményei, illetve a születést követő első ezer nap időszaka. Számos tárgyi segítség mellett talán a leglényegesebb feladatunk pótolni a gyermek fogantatására, a szexuális élet legalapvetőbb kérdéseire, a magzati korban való fejlődésre, a születésre vagy épp a már megszületett gyermek igényeire vonatkozó hiányzó ismereteket.

Kora gyermekkorban a program legfontosabb partnerei a településeken dolgozó védőnők. Velük kapcsolatban a következőkre kerül sor:

- Pótoljuk az esetleg hiányzó diagnosztikai eszközeiket, illetve az előírtakon kívül is biztosítunk eszközöket.
- Ha indokolt, a program biztosítja a védőnők közlekedésének megoldását személyautó beszerzésével – de speciális esetekben akár kerékpárral vagy robozóval.
- Védőnői segítőkét alkalmazunk, családkísérést valósítunk meg harminc-negyven gyermekenként egy-egy családmentor alkalmazásával.
- A helyben dolgozó szakemberek jelzése alapján további szakemberek, szociális munkások, kora gyermekkori szakértők, mozgásterapeuták vagy INPP-, TSMT-, Dévény-torna-szakértő kapcsolódik be a településen a fejlesztő munkába.
- A Jelenlét Pontokon és a gyerekek otthonaiban játszósarkot alakítunk ki.
- Konkrét adományokkal is segítünk: szükség szerint magzatvédővitamin- és kisgyermek számára összeállított vitamincsomagokkal, a Jelenlét Pontokon elérhető gyógyászati segédeszközökkel és vény nélkül kapható egészségügyi termékekkel.
- A program településein megszülető gyermekek számára babacsomagot biztosítunk, kiegészítő nagytestvércsomaggal, illetve kismamacsomaggal.
- Segítjük a szakellátásba való eljutást, akár a kismamák és az édesanyák kórház-közeli szállásának biztosításával.
- A Jelenlét Pontokon erre a célra szervezett témanapokon elsősegélynyújtási, újraélesztési és ápolási alapokat oktattunk, az otthoni elsősegélynyújtáshoz pedig alapsomagot biztosítunk.

AZ ÓVODÁBAN ÉS ISKOLÁBAN TÖLTÖTT ÉLETSZAKASZ

A településeken zajló szociális-közösségi munka keretein belül a program kifejezetten törekszik az óvodákkal és iskolákkal való szoros együttműködésre. Célunk, hogy lehetőség szerint minden gyermek eljusson a szakmaszerzésig, és minél többen jelentkezzenek érettségit adó középiskolába. A helyi diagnózison alapuló oktatási beavatkozásainak során a pedagógusoknak nyújtott közvetlen közösségi-módszertani segítség biztosításával a Jelenlét program megvalósító partnereivé tesszük az óvodákat és iskolákat, amit településre, intézményre szabott, az óvodai és iskolai szakaszok közötti átmenetek és az iskolai beválás támogatását segítő kis projektek indításával egészítünk ki.

A mind több település óvodáját és iskoláját támogató munka mellett a lemorzsolódás és a szegregáció csökkentése érdekében új intézményes ellátási formák létrehozását és már működő intézményi modellek megújítását is célul tűzzük ki:

- újabb tanodák indítása, emellett kifejezetten középiskolásokat fogadó kamasztanodák létrehozása;
- az elkallódás megelőzése érdekében térségi központokban, nagyobb településeken tanuloházak, ifjúsági irodák létrehozása;
- a tanulókat támogató patrónusrendszer kialakítása;
- mintaiskolák működtetése különösen nehéz helyzetű települések vagy településbocrok esetében;
- az iskolarendszerből lemorzsolódott tizenhat és huszonöt év közötti fiatalokat fogadó műhelyiskolák indítása;
- tematikus középiskolai kollégiumok kialakítása.

FOGLALKOZTATÁS

A szociális segítségen túl fontos, hogy falvaink valóban perspektívát nyújtsanak a családjainknak – ehhez a helyi és térségi gazdaságot kell megerősíteni, és újra bekapcsolni oda a családokat.

Ugyan sokan vállalnak „hetelős” budapesti vagy akár még nyugatabbra lévő munkát, hajnalonta számosan felszállnak a valamilyen szalagmunkát kínáló munkásjáratra, mégis rengetegen kimaradnak még ezekből a lehetőségekből is, s akár „sokadik generációs munkanélküliként” otthon maradnak.

Célunk, hogy a munkanélküliség és a piaci foglalkoztatás közötti bármely lépcsőfokon álló személynek lehetőséget kínáljunk a továbblépésre:

- lakossági kertprogrammal, mintakertek létrehozásával;
- műveletlen területek, elhanyagolt régi házhelyek egybeszántásával, ismételt művelésbe vonásával;
- a csak helyben foglalkoztatható felnőtteknek értékteremtő közmunkával;
- kisléptékű foglalkoztatási műhelyekkel, egy-egy jól meghatározott termék esetén piaci értékesítéssel;
- integrátori szerepet vállalva, helyi termékek értékesítési láncának kialakításával;
- munkaerőpiaci szolgáltatásokkal, a munkahelyig kísérő szociális munkával, célzott képzések szervezésével;
- térségi szintű innovatív foglalkoztatási programok indításával.

KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉS

Mint már említettem, a Jelenlét programok működésének alapja a közösségi munka, a Jelenlét Pontok nyitott közösségi térként szolgálnak. Roma alkotókat hívunk meg, színházi és más kulturális alkalmakat szervezünk, a közösségi foglalkozások révén pedig példaképeket állíthatunk a közösség elé.

A közösségi munka egyik fontos eleme a korábban már említett Mozgó Játsszóter program, amely a közösség, illetve a közösséggel foglalkozó intézmények és munkatársaik megismerését, a velük való bizalomépítést s ezen keresztül a fejlesztési szükségletek feltárását segíti.

Minden településen szervezünk sportfoglalkozásokat, sok esetben szakedzők bevonásával, épített műfüves vagy rekortán sportpályákon. A szabálykövetést, kitartást fejlesztő, közösségi és sportélményt adó foci- – vagy teqball-, kosárlabda- és küzdősport- – foglalkozások a legelesettebb családok gyermekei előtt is nyitva állnak. A teljes Felzárkózó települések program leginkább kiemelkedő eseményei a térségi, régiós vagy országos bajnokságok, kupák.

A Máltai Szimfónia Program célja, hogy csoportos zenetanítással közösséget, zenekart építsünk, s ezzel érvünk el fejlődést a gyerekek finommotorikus és szociális készségeiben, személyiségében. Nagyzenekar kialakításával, országos fellépésekkel, más zenekarokkal együtt az integráció legjobb példáját tudjuk felmutatni.

SPECIÁLIS PREVENCIÓ ÉS EGÉSZSÉGÜGY

A szegregátumok világában a szerhasználat és a káros szenvedélyek különösen nehézzé teszik a családok mindennapjait, ezért külön figyelmet szentelünk a bűnmegelőzési tevékenységnek, a családon belüli erőszak visszaszorításának, az áldozatvédelemnek. A Jelenlét Pontok és az oktatási intézmények programjaihoz szervesen kapcsolódva drogprevenációs tevékenységet szervezünk, az érintett kismamáknak dohányzásról leszoktató foglalkozásokat tartunk. A rendőrséggel együttműködve bűnmegelőzési kampányokat, témnapokat tartunk, elérhetővé tesszük az áldozatsegítő szolgáltatásokat, védett házat létesítünk.

Az egészség megőrzését szolgáló tanítás már a gyerekházakban elkezdődik, de a fűtési szokások megváltoztatásán keresztül egészen a konkrét gyógyszerfogyasztás átgondolásáig terjed. Az egészségtudatosság növelését szűrőprogramokkal segítjük, különösen a gyerekeket célzó, szemüveget is biztosító szemészeti szűrésekkel. A felzárkózó települések harmadában betöltetlen a háziorvosi praxis, ezért a hiányok hatásának enyhítésére telemedicinás szolgáltatás indítását szervezzük.

LAKHATÁS, ENERGIASZEGÉNYSÉG

A háromszáz településen a lakások mintegy negyede komfort nélküli vagy szükséglakás, de a statisztikákon túl, a településeken járva is láthatók a rossz állapotú, romos házak, a zsúfoltság, szembeötlik a közterületek rossz állapota, télen pedig az egészségtelen fűtés. „A nyomor a legkézzelfoghatóbban a lakhatási körülményekben érhető tetten” (MMSZ, 2022: IX. 1). A lakhatási beavatkozások legfőbb célja az ingatlanok állapotának megerősítése, illetve gyermeket nevelő családok esetében legalább egy biztonságos, fűtött szoba kialakítása. A következő tevékenységeket végezzük ezen a téren:

- a közterületi helyzet rendezése: szemétszedés, rágcsáló- és rovarirtó program, felelős állattartás program;
- települési szintű lakhatási kérdések: a tömegközlekedés és az élelmiszer-ellátás javítása;
- az épületek tulajdonviszonyainak rendezése, kerítésépítés, a gondozatlan területek művelésbe vonása;
- tetőkommandó működtetése a kríziskezelés és a még megmenthető épületek javítása érdekében;
- rácsatlakozás a közművekre (prioritást élvez a biztonságos áramvételi pont kialakításának előkészítése);
- adósságkezelési szolgáltatás;
- Csok – támogatás az otthonteremtési támogatások felvételéhez;
- szociálisbérlet-állomány kialakítása, a településkép javítása (ezerhat száz használt ingatlan felújítása és négyszáz lakóház megépítése);
- országos hatókörű szociális lakásügynökség működtetése;
- energiatámogatási alap létrehozása: megújuló energia használata országosan negyvenöt napelempark létrehozásával.

ZÁRSZÓ

Valamivel több mint háromezrezer ember él azon a háromszáz településen, ahol – a már idézett pécsi főépítész szavai szerint – „a hagyományos intézményrendszer sokszor már nem tud változást elérni”. Egyszerre erkölcsi kötelességünk és szikár önérték, hogy segítsünk: különösen a gyermekeket érintő szegénységre tekintettel meg kell találnunk a Jelenlét komplex beavatkozásrendszerével a kilábalás útját, s végső soron az ország termelékenységének javítása érdekében vissza kell vezetnünk az érintett településeken élő embereket és családokat a társadalom szövetébe.

Ahogy a Felzárkózó települések program értékelésért felelős vezetője, Németh Nándor fogalmazott egy interjúban, melyet a Civil Rádió készített vele: „Ez egy folyamatos iteráció, kapcsolatépítés, nagyon-nagyon sok jó szándék. A mi részünkről erős hit, a Jóistenbe vetett hit és az egymásba vetett hit és bizalom. E nélkül nem megy. Nálunk ezek az alapkövek a mai napig működtetik a rendszert.

Mi örülünk, hogy felismerte a kormányzat azt, hogy ez a munka hatásos, hogy tudunk válaszokat adni nagyon nehéz kérdésekre. Hogy tudunk segíteni a társadalmi szereplőknek abban, hogy ez a közeg egy picit oldódjon...”

Felhasznált irodalom

- APRÓ ANNAMÁRIA (2014): Nem lehet élve eltemetődni a telepen, *Index.hu*, 2014. január 2., https://index.hu/belfold/2014/01/02/nem_lehet_elve_eltemetodni_a_telepen/ (letöltve: 2023. 04. 03.).
- BERNÁT ANIKÓ (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon, *Társadalmi Riport*, 13. évfolyam, 2014/1., 246–264., <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b333.pdf> (letöltve: 2023. 04. 03.).
- CSONGOR ANNA – DARVAS ÁGNES – VERCSEGI ILONA (2003): *Közösségi és civil tanulmányok. Szakirányú továbbképzési szak létesítési és indítási kérelem*, Budapest, ELTE TáTK, Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék.
- CSONKÁNÉ UTASI KATALIN – DUSA ÁGNES – FEHÉR ANGÉLA (2011): A város peremén: Györgytelep, *Civil Szemle*, 8. évfolyam, 2011/3., 97–113.
- FEHÉR ANGÉLA – MAROZSÁN CSILLA – PATTERMANN KINGA (szerk.) (2011): *Jelenlét – módszertanmesék a telepi munkáról*, Budapest, Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- KISS DÁVID (2011): *Cigánytelep nyolctól négyig – Dávid naplója*, Budapest, Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- KISS DÁVID – LANTOS SZILÁRD – MAROZSÁN CSILLA – NÉMETH NÁNDOR (2013): „Jelenlét” – a roma integrációt szolgáló fejlesztések megalapozása, szociális munka kirekesztett közösségekben, szegregátumokban, 2013, <http://jelenlet.maltai.hu/wp-content/uploads/2015/05/Jelenl%C3%A9t-tanulm%C3%A1ny.pdf> (letöltve: 2023. 02. 02.).
- LUKÁCSY GYÖRGY (2021): „Rosszul segíteni bűn.” Beszélgetés Vecsei Miklóssal, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alelnökével, *A Szív*, 107. évfolyam, 2021/12., 18–22.
- MAROZSÁN CSILLA – LANTOS SZILÁRD (2010): A fejlesztéspolitika új ösvénye. Tudósítás egy, a kirekesztett közösségek támogatását célzó programról, *Kapocs*, 9. évfolyam, 2010/4., 32–38.
- MOLNÁR-BÁNFY KATA (2022): Mínusz egyről a kettőre. Vecsei Miklós miniszterelnöki biztossal Tarnabodra látogattunk, *Képmás*, 2022. február 16., <https://kepmas.hu/hu/minusz-egyrol-kettore-vecsei-miklos-miniszterelnoki-biztossal-tarnabodra-latogattunk> (letöltve: 2023. 04. 03.).
- MMSZ (2022): *Kapcsoskönyv. A Jelenlét program építőkövei*, Budapest, Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- NÉMETH NÁNDOR (2023): A Felzárkózó Települések program cél- és keretrendszere, *Kapocs*, 22. évfolyam, 2023/1., 17–26.
- OECD (2018): *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*, Paris, OECD Publishing, <https://www.oecd.org/social/broken-elevator-how-to-promote-social-mobility-9789264301085-en.htm> (letöltve: 2023. 04. 03.).
- VILLANYLAP.HU: <https://www.villanylap.hu/hirek/4037-program-az-aramlopas-visszaszoritasaert> (letöltve: 2023. 02. 02.).

Developing Settlements Program within Presence

ABSTRACT

The paper outlines the work of the Hungarian Charity Service of the Order of Malta in the field of social inclusion, with the main chapters dating from 1991. It defines the approach of the Presence programme and its methodology, which is derived from its history. As an extension of the Presence approach, the Support Programme for Excluded Communities, the Child Benefit Programme and the package of programmes for the development of Tiszabő and Tiszabura are also described. The launching of the Developing Settlements Program, the methodology for the selection of municipalities and the programme's instruments – its specific areas of intervention – are briefly described.

KEYWORDS: presence, social inclusion, settlement, developing settlements

LANTOS SZILÁRD | A piaristáknál érettségizett, majd gépészmérnöki – műszaki tanári diplomát szerzett. Szociális munkás diplomát már sokéves önkéntes és közösségfejlesztő munka után, tízéves józsefvárosi segítőtevékenysége alatt szerzett. A máltai Jelenlét programok vezetője.

BOROS JULIANNA – BUCHER ESZTER

„Jelen vagyunk, segítünk!”

A felzárkózó települések helyzete és
segítőtevékenységek Baranya megyében

DOI: 10.56699/MT.2023.2.7

ABSZTRAKT

A tanulmányban a felzárkózó településeken zajló kutatási eredmények és a segítőtevékenység, a Jelenlét program keretein belül végzett szociális munka és közösségfejlesztés mindennapi gyakorlatának bemutatására törekszünk tíz Baranya megyei település tükrében. Az írás célja, hogy ismeretekkel szolgáljon a felzárkózó településeken megvalósuló szakmai tevékenységekről, illetve információt nyújtson e települések társadalmáról, gazdaságáról, a családokban zajló értékváltozásokról. A tanulmány fókuszában a Sellyei járás négy felzárkózó településén 2019 tavasza óta zajló kutatás eddigi eredményei állnak. A vizsgálat a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő hátrányos helyzetű, gyermekes háztartásokra és tagjaikra, a családi szerepekre, értékekre, konfliktusokra, valamint ezek összefüggéseiben a kulturális dimenziókra koncentrál. Jelen tanulmány érdekességét az adja, hogy a szerzők szakmai munkatársakként részt vesznek a Felzárkózó települések programban, így kutatói és megvalósítói szemszögből is bemutatják gyakorlati tapasztalataikat.

KULCSSZAVAK: felzárkózó települések, Jelenlét program, szociális munka, jó példák, társadalmi innovációk

A magyar kormány 2019 tavaszán újabb romastratégia előkészítését kezdte meg (a korábbi: Nemzeti Társadalmi és Felzárkózási Roma Stratégia 2011–2020). Kinevezték Vecsei Miklóst, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alelnökét a diagnózisalapú felzárkózási romastratégia előkészítésének és végrehajtásának koordinálásáért felelős miniszterelnöki biztosnak. A stratégia keretét a Felzárkózó települések program adja, melynek célja, hogy a 105/2015. (IV. 23.) kormányrendeletben meghatározott településkörből a Központi Statisztikai Hivatal által készített legalacsonyabb komplex mutató alapján kiválasztott, mintegy háromszáz településen – szakaszos bevonásukkal – hosz-

szű távú fejlesztési programot indítson. A korábbi és a tervezett romastratégia közös pontja, hogy a szegénység problémáját és a „cigánykérdés” megoldását egy programban fogalmazza meg. A cél a szegénységben és társadalmi kirekesztettségben élők arányának csökkentése, különös tekintettel a roma népességre (Boros–Bucher, 2019; Boros, 2022).

A Felzárkózó települések elnevezéssel a kormány egy hosszú távú program bevezetését rendelte el 1404/2019. (VII. 5.) számú határozatában. E célzott program fókuszba az érintett településeken élő lakosság helyzetének javítása különböző szolgáltatások biztosításával. A programot összesen háromszáz településre tervezték, de nem egyszerre indult el valamennyiben, hanem évente bizonyos számú településen kezdték meg a munkát a megvalósító szervezetek. 2019-ben 31, 2020-ban 36, 2021-ben 51 települést vontak be a programba, ez három év alatt országosan összesen 118 települést jelent. Időközben további 182 települést is kijelöltek (1057/2021. [II. 19.] Korm. határozat), melyből 2023-ban újabb hatvan település belépése várható a programba. A Felzárkózó települések program szakmai irányítását a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület (a továbbiakban: MMSZ) végzi: a szervezet módszertani támogatást nyújt a program megvalósítóinak, hiszen az a cél, hogy minden településen szakmai módszertan (komplex és diagnózisalapú szemlélet) alkalmazásával, kiemelten jelenléthalapú módszerrel kerüljön sor a fejlesztésekre.

Az MMSZ, amely a Felzárkózó települések program teljes koordinációjáért is felel, a programban részt vevő szervezetekkel együttműködve valósítja meg a szakmai célokat. A Felzárkózó települések újszerűsége, komplexitásra törekvése leginkább két dologban mutatkozik meg: egyrészt a célcsoport korosztályi besorolásánál nem egy meghatározott korcsoportot, hanem az egyént és a családot helyezik a fókuszba, vagyis a „fogantatástól a foglalkoztatásig” szemlélettel hangsúlyozzák az egyén születéstől a munkaerőpiacig tartó támogatását, kiemelt figyelmet fordítva a gyermekekre. Másrészt, mielőtt bármilyen tevékenységet szerveznének, úgynevezett települési szintű diagnózist készítenek, mely az egyik feltétele is a Jelenlét programnak. Ennek során lakossági és intézményi kérdőívek felvétele, a családokkal interjúk és segítőtbeszélgetések zajlanak, a részt vevő megfigyelés módszerével térképezik fel a társadalmi problémákat, mérik fel a szükségleteket. A diagnózis alapján cselekvési terv készül, melyben meghatározzák a komplex beavatkozási területet, tevékenységeket és az időtartamot. A települési diagnózis célja, hogy feltárja azokat a problémákat, melyek a szegénység okaira mutatnak rá, továbbá akadályozzák a település fejlődését, a helyi lakosság helyzetének megváltozását, javulását. A megvalósító szervezetek munkatársainak feladata, hogy a települési diagnózishoz szükséges felmérést elvégezzék, az eredmények alapján elkészítsék a település programját, melyben az MMSZ által meghatározott komplex, szakterületi (oktatás, foglalkoztatás, lakhatás, egészségügy, szociális) fejlesztési irányokat mutató cselekvési terv található. Az elképzelés szerint a cselekvési tervben már a konkrét és szükséges beavatkozási területek is szerepelnek, kiemelten a családi és közösségi szintű tevékenységek egymásra épülő rendszere, a megvalósítás-

ban együttműködő partnerek feladatai, illetve a szolgáltatások, feladatok, fejlesztések, tevékenységek időterve. A cél, hogy e cselekvési terv az érintettek bevonásával elkészüljön, és a dokumentum létrejöttének segítségével támogassák és fejlesszék a településeket. Az elért eredmények és a felmerülő kihívások tükrében évente szükség van az adott terv felülvizsgálatára, módosítására (MMSZ, 2022: 10).

A Felzárkózó települések program keretében minden településen létrehoznak úgynevezett Jelenlét Pontokat, melyek alapvetően mindenki számára nyitott térként, házként

„A Jelenlét Pontok által elért közösségek az évek során várhatóan jobban képesek lesznek önállóan szembenézni a kihívásokkal, és kezelni saját problémáikat.”

működnek, s egyfajta integrált közösségi és szolgáltatási feladatot látnak el. „Jelenlét Pontok kerülnek kialakításra, melyek helyet adnak különböző közösségfejlesztő tevékenységeknek, mint a helyi lakosság aktivizálása, életminőségének javítása, képessé tétele, információ nyújtása, különböző emberek, csoportok és közösségek közötti kommunikáció segítése, képzés, oktatás, szakemberek bevonásával” (MMSZ, 2021: 3). A Jelenlét Pontokat az adott megvalósító szervezet az MMSZ-szel együtt és a kiadott módszertan szerint

működteti, szociális és segítő szakembereket foglalkoztatva. „A Jelenlét Pontok által elért közösségek az évek során várhatóan jobban képesek lesznek önállóan szembenézni a kihívásokkal, és kezelni saját problémáikat” (MMSZ, 2021: 3).

A felzárkózási programba bevont településeken működtetett Jelenlét Pontok komplex segítségnyújtásra vállalkoznak, feladatuk a kiadott irányelvek és módszertan szerint széles körű. Az MMSZ által kiadott szakmai irányelvek szerint a programokkal kapcsolatban 8–14 kiemelt tevékenységi, fejlesztési területet határoztak meg, többek között a következőket: jelenlét biztosítása az adott településen; Jelenlét Pont és kapcsolódó szolgáltatások működtetése a településen különböző cél- és korcsoportoknak (magzati és kora gyermekkor, óvodás- és iskoláskor); a foglalkoztatás és a helyi gazdaságfejlesztés segítése; az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés támogatása; segítségnyújtás lakhatási nehézségekben; bérlakásprogram; közösségfejlesztés; közbiztonság; a felelős állattartás elősegítése; szakemberek felkészítése (képzések); partnerség kialakítása felsőfokú intézményekkel; a nyilvánosság biztosítása. A felsorolt tevékenységekhez az MMSZ módszertani támogatást nyújt, s régiós szinten koordinálja és nyomon követi a megvalósulást. A tervezés komplexitását mutatja, hogy a Felzárkózó települések program előkészítése hazai és uniós források, megvalósuló fejlesztési programok összehangolásával és figyelembevételével zajlott, hiszen az elképzelés szerint a szinergia kialakítása, a források összehangolása is fontos szempont (MMSZ, 2021: 3).

A tanulmányban a felzárkózó településeken zajló segítőtevékenység, a Jelenlét program keretében nyújtott szociális szolgáltatások, a segítőmunka és a közösségfejlesztés egy-egy példaértékű gyakorlatának bemutatására törekszünk tíz felzárkózó Baranya megyei település tükrében.

Hazánkban kevés olyan kutatás van, amely a szegénység megélésének következményeit a családi szerepek és értékek tekintetében vizsgálja. Koncz (2002) megállapítása szerint a szegénység megélése nem egyforma a családokon belül. Czibere (2011, 2012) rámutat azokra az okokra, amelyek miatt a mélyszegénységben élő nők és férfiak a családon belül másként élik meg a szegénységet. Kroska (2007) a családokban zajló változásokról ír, amelyeket meghatároz a nemi és szülői szerepek makroszintű átalakulása, attól függően, hogy a társadalom hogyan gondolkodik e szerepekről, a kötelezettségekről, jogokról. A társadalom alapegységét jelentő családok értékváltsággal/változással küzdenek, csakúgy, mint az egész társadalom. Azt is mondhatjuk, hogy a társadalomban lezajló változások elsőként a családon belül jelennek meg.

A tanulmány fókuszában a Sellyei járás négy felzárkózó településén 2019 tavasza óta zajló kutatás eddigi eredményei állnak. 2019-ben 58 gyermekes (0–17 éves gyereket nevelő) háztartásban vettük fel a családi/háztartási kérdőívet. Ez a négy vizsgált település (Kisszentmárton, Lúzsok, Téseny, Drávaiványi) összes háztartásának egyharmadát teszi ki. A kutatás 2019-es eredményei a kérdőíves adatfelvételen és kvalitatív módszereken alapulnak: tíz félig strukturált és egy fókuszcsoportos interjú készült, az utóbbi hat édesanyával. A fókuszcsoportha Drávaiványiban került sor, a résztvevőket a kutatás vezetői a kérdőíves adatfelvétel alapján kérték fel az interjúra. (A szempontok a következők voltak: életkor, a gyermekek életkora, foglalkozás, iskolai végzettség, etnikai hovatartozás). A Covid-időszak alatt a kutatás többször és hosszabb időszakra szünetelt, majd 2021 tavaszán és 2022 őszén folytattuk (az eredmények feldolgozása folyamatban) a PTE BTK Szociológia, illetve a PTE BTK Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék hallgatóinak részvételével. A vizsgálat a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő hátrányos helyzetű gyermekes háztartásokra és tagjaikra, a családi szerepekre, az értékekre, konfliktusokra, illetve ezek összefüggéseiben a kulturális dimenziókra koncentrált.

HELYZETKÉP

Az általunk vizsgált tíz település Jelenlét Pontjai közül három a Szigetvári, hét pedig a Sellyei járás területén található. A települések egyrészt tipikus (többségében ormánsági) aprófalvak (a népességszám és a gazdasági mutatók szempontjából), másrészt a szegregálódó, hasadt társadalmú, illetve gettósodó kistelepülések mintapéldái (Kovács T., 2005). A Sellyei járás falvainak átlagos lakosság száma 258 fő (1. táblázat). Százötven, illetve annál kevesebb lakosa van két településnek, 151–250, illetve 251–300 lakosa pedig három-háromnak. Két település lakónépessége haladja meg a háromszáz főt. A tíz település közül egyben működik még iskola és óvoda, tehát kilenc faluban nem található köznevelési intézmény. Három településen van szegregátum. A falvak térségi viszonylatban a közepes-kisebb népességcsökkenéssel jellemezhető települések közé tartoznak. Négy kistelepülés öregedési indexe jelentősen alacsonyabb az országos és a járási átlagnál. Míg a Dél-Dunántúlon 147 hatvan éven felüli jut száz tizennégy év alatti gyermeke, addig a vizsgált települések mindegyikén jóval magasabb a gyermekkorúak idősebb kor-

csoportokhoz viszonyított aránya. Van olyan ormánsági kistelepülés, ahol a gyermekkorúak háromszor annyian vannak, mint az idősek. A településeken az átlagos háztartátszám 50–75, több mint egyharmadukban gyermeket nevelő család él, és magas a 0–3 éves korú gyermeket nevelő családok száma.

1. táblázat: A kutatásban szereplő települések főbb statisztikai adatai (2021)

Település	Lakó-népesség (fő)	A 0–14 évesek aránya az állandó népességből (%)	A 65–x évesek aránya az állandó népességből (%)	Természetes szaporodás, fogyás (ezrelék)	Belföldi vándorlási egyenleg, ezer lakosra (ezrelék)	A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesítettek havi átlagos száma
Drávaiványi	146	22,6	13,2	-6,8	-27	109,3
Kisszentmárton	232	18,2	9,5	8,7	0	67
Lúzsok	201	24,1	5,3	-9,8	-14,7	91,3
Piskó	235	21,3	8,3	21,6	13	82,6
Somogyapáti	471	19	18,2	21,4	0	60,6
Somogyhatvan	340	20,4	16,5	-14,7	11,8	76,7
Sósvertike	150	17,3	9,3	6,8	27,1	103,2
Patapoklosi	269	17,6	13,1	-7,2	-32,4	71,1
Téseny	274	21	12,1	3,6	-21,8	59
Vejti	145	12,7	23,3	6,3	-6,9	104

Forrás: TEIR adatbázis, települési tablók, eredmények

A vizsgált települések lakóinak fele élettársi viszonyban él, negyven százalékuk házaságban. A kapcsolatokat nagyfokú instabilitás jellemzi. A közös gyermekek nem jelentenek visszatartó erőt a válással szemben, több kapcsolatban mozaikcsaládként nevelik együtt a gyerekeket. A vállalt gyermekek száma magas, három-négy átlagosnak mondható, de hat-hét sem ritka a családban, ugyanakkor általánosan kijelenthető, hogy a gyermekvállalási arány csökkenő tendenciát mutat. Jellemző a szülők, nagyszülők korai halála, többségük a hatvanéves kort sem éri el. A generációk együttélése, mely inkább kényszerhelyzet, mint választott életforma, konfliktusokat eredményez. A felnőtt fiatal és középkorú lakosság egészségi állapota rossz, az embereket gyakran már egészen fiatal korban diagnosztizált betegségek jellemzik, melyek a rossz lakáskörülmények és életminőség mellett a nehéz fizikai munka következményei is. A családok felében különböző addikciókkal kapcsolatos problémák is jelen vannak.

A kutatási eredmények arra is rámutatnak, hogy a nők és férfiak tradicionális szerepet töltenek be családjaikban. A férfiak a hagyományos „kenyérkeresők”, akik többnyire betanított és segédmunkát, de kizárólag fizikai munkát végeznek, főként a mezőgazdaságban, az építőiparban és erdészetekben. A nők többsége otthon van, gyermeket nevel, minden háztartási feladatot egyedül lát el (mosás, főzés, tűzifabehordás, gyerekek

és idősek gondozása). A családok negyedében a férfiak alkalomszerűen bekapcsolódnak a gyerekek nevelésébe. A nők felének van munkahelye (hetven százalékuk közfoglalkoztatott), de csak húsz százalék érzi úgy, hogy a férje mellett ő is családfenntartó. A társadalom a férfaktól továbbra is elvárja a hagyományos (a család anyagi biztonságát megteremtő) családfenntartói szerep betöltését, azonban a család megélhetését nem tudják biztosítani. Azok a férfiak, akik bekapcsolódnak a gyereknevelésbe, ezt nem elsősorban az interakciók, hanem a fizikai gondozás terén teszik (és csak az egészen kiskorúak esetében). A gyermekek gondozásába, nevelésébe bekapcsolódó apák családjában a nők dolgoznak, a férfinak vagy a nőnek szakmunkásvégzettsége van, általában magasabban képzetebbek, mint a környezetük.

A hátrányos helyzetű, alacsony iskolai végzettségű csoportokban a korai gyermekvállalás számának növekedése előfordul, gyakorisága még nem számottevő, de látható a változás. Míg a társadalom jelentős része halogatja a gyermekvállalást, és a nők egyre későbbi életkorban vállalják első gyermeküket, addig a vizsgált falvakban ez épp fordítva történik. Az interjúalanyok említettek olyan családtagokat, akik tizennégy, illetve tizenöt évesen hozták világra első gyermeküket. Az országos átlaghoz képest mintánkban magasabb az átlagos gyermekszám. A vizsgálat idején a 20–25 éves korcsoportba tartozó nőknek átlagosan két gyermekük volt, és továbbiakat is terveztek még (két-három gyermeket). Néhány esetben előfordul késői terhesség (negyvenéves kor felett), amely nagyobb meglepetést és riadalmat okoz, mint a fiatalkori állapotosság (Boros–Bucher, 2019).

A befolyásoló tényezők (alacsony iskolai végzettség, munkanélküliség, rossz lakhatási körülmények stb.) hatással vannak az életvezetési stratégiákra, a jövőképre, az életesélyekre, melyeket napjainkban tovább nehezítenek az alacsony képzettséghez kapcsolódó folyamatok (korai iskolaelhagyás, lemorzsolódás, a tankötelezettségi kor változása). A korai gyermekvállalás az iskolát korán elhagyó fiataloknál jellemző; az okok és az összefüggések elsősorban az iskolai kudarcokban, a település és a családok társadalmi-gazdasági helyzetében keresendők. A gyermeket vállaló fiatalok (esetlegesen fiatalok) nem alkotnak külön háztartást, erre anyagi lehetőségük sincs, ezért szüleikkel élnek együtt. A korai gyermekvállalásra nem jellemző a tudatos családtervezés, de a megszülető gyermeket támogató környezet várja. A többgenerációs családmódelben élő nők élete a háztartási munka mellett a gyerekek körül forog. A gyermekek gondozása, nevelése jelent biztos támpontot az életükben, egyfajta visszaigazolása annak, hogy valamiben sikeresek. Az interjúk során a megkérdezettek többen megfogalmazták, hogy a gyermekkel értelmet nyert az életük, és amitől eleinte tartottak, abban sikeressé váltak.

A magyar társadalom tradicionális attitűdje szerint a gyermek gondozása és nevelése a nő feladata, és a vizsgált településeken ez még inkább jellemző. Az interjúkban a nők életük kiteljesedését úgy fogalmazták meg, hogy akkor léteznek, ha anyává válnak. Jövőképük és munkaerőpiaci integrációjuk többnyire a közfoglalkoztatásra épül. Úgy gondolják, hogy amíg tíz év alatti a gyermekük, addig nincs választásuk, otthon maradnak, mert helyben kevés a munkalehetőség, a más településre való munkába já-

rásuknak pedig nincsenek meg a feltételei (a képzettségüknek megfelelő munkahely, az igényeiket figyelembe vevő infrastruktúra, közlekedés, gyermekszolgáltatások). A munkavállaláshoz kötődő gátakat többek között a gyerekek óvodába, iskolába indításával és hazavitelével (nincs helyben óvoda, iskola) és az egyéb otthoni teendők ellátásával kapcsolatos félelmek jelentik. Számukra a rugalmas és biztonságos munkahely egyelőre szinte elképzelhetetlen, a távmunkához pedig nem állnak rendelkezésre a feltételek. A jövőre vonatkozó elképzeléseikből hiányoznak az alternatívák, lehetőségek.

Az elmúlt évtizedek óta a Sellyei járásban a demográfiai mutatók alapján erőteljes társadalmi és etnikai homogenizáció zajlik, mely erős összefüggést mutat a munkaerőhiány és a megélhetési problémákkal. A járás lakosságának munkaerőpiaci hátrányai, az alacsony foglalkoztatottsági arányok nem kizárólag a munkahelyek hiányából erednek, mindehhez hozzájárul a népesség alacsony iskolai végzettsége, szakképtelensége és a rossz közlekedési viszonyok. A cigány népesség társadalmi és gazdasági helyzete erős összefüggést mutat területi hátrányaikkal, a lakóhelyük szerepével, funkcióival mindkét járásban. A településeken végzett kérdőíves vizsgálatok szerint a válaszadók az ott élő romák arányát több mint ötven százalékra becsülik, néhány település esetében 70-80 százalék fölé (Boros–Bucher, 2019: 16–17).

A Sellyei járásban végzett 2019-es kutatásunk (Boros–Bucher, 2019) alapján a roma népesség szegregációjával összefüggésben látható, hogy a többi településhez képest a lakosságon belül magasabb a fiatalok aránya, továbbá felülreprezentált a hátrányos helyzetű, alacsony végzettségű, rossz munkaerőpiaci helyzetű népesség. Az idősebb népesség nem megfelelő egészségi állapot és magas halandósági mutatók jellemzik.

A térségre jellemző negatív migrációs trendek fokozottan jelentkeznek az általunk vizsgált településeken. A képzetlenebb, aktív munkaerőpiaci státuszú lakosság elvándorlása mellett megjelenik a hátrányos helyzetű népesség beköltözése. A térség ingatlanpiacán jelen lévő lehetőségekhez képest ezeken a településeken alacsonyabbak az ingatlanárak, és az üresen maradt lakóházak az előnytelen munkaerőpiaci feltételek mellett is vonzóerőt jelentenek a leszakadó csoportok számára. Fontos megjegyezni, hogy az elmúlt évtizedekben az ingatlanok amortizációja jelentős, ennek következtében egyre hangsúlyosabban jelennek meg lakhatási körülményekből fakadó krízisek és nehézségek a mindennapokban. Mindezekkel párhuzamosan egyre ritkább az eladásra kínált ingatlan a lakhatásra alkalmas épületek között. Az alacsonyabb népességszám miatt egy-egy család költözése is statisztikailag kimutatható változást jelent, ugyanakkor tíz év viszonylatában (a 2009 és 2018 közötti adatokat összesítve) egyértelmű, hogy az elvándorlás meghaladja a térségi átlagot (*1. táblázat*). A települések infrastrukturális ellátottsága hasonló a térség más aprófalvaiéhoz, és valamennyi szolgáltatáshiányos. A gazdasági aktivitás alacsony, és magas a legfeljebb nyolc osztályt végzett regisztrált munkanélküliek aránya. A helyi gazdaságot mezőgazdasági kisvállalkozások jellemzik, amelyek gépesítettségük miatt csak alkalmi foglalkoztatást biztosítanak a helyiek számára. A kereskedelmi egységek – néhány kivétellel – mozgóboltként működnek.

Az utóbbi években kismértékben csökkent a közfoglalkoztatásban részt vevők száma, elsősorban a munkaképes, motivált férfiak kilépésével. A környékbeli városok (főként Pécs) erősödő építőipara és egy térségi húsfeldolgozó (Mohács) nagyobb számban alkalmaz alacsonyán képzett segéd- és betanított munkásokat (Ragadics, 2019), de így is leginkább a közfoglalkoztatás biztosítja a megélhetést, ezenkívül az alkalmi és a mezőgazdasági idénymunkák jelentenek bevételt a családok számára. Háztáji gazdálkodás, állattartás csak néhány településre jellemző, a kiskertek száma jelentősen csökkent, az idősebb generációval eltűnt a földművelés, kertészkedés tudománya.

A munka hiányából eredő hátrányok meghatározzák a megélhetési esélyeket, a nyílt munkaerőpiacon szinte alig kerül sor legális (bejelentett) munkavállalásra. A 2010-es évektől a közfoglalkoztatási programokba elsősorban az alacsony iskolai végzettségűek kerültek be. Az évek előrehaladtával a szegénység tartós állapottá válik, melynek következtében csökkennek a munkaerőpiaci reintegráció esélyei. A megélhetési problémák mindennaposak, a közüzemi tartozások halmozódása, a hitelspirál egyre nagyobb problémát jelent. A megélhetési stratégiákat tekintve az idényjellegű munka, a feketegazdaságban való munkavállalás rövid időre segít ugyan a fizikai szükségletek biztosításában, de mindez csak időleges, bizonytalan megoldás, amely hosszú távon még hátrányosabb helyzetet teremt; például súlyosak a biztosítási jogviszony hiányából adódó problémák (Boros, 2011).

A járás egyetlen középfokú közoktatási intézménye egy mezőgazdasági szakiskola, mely a központi településen, Sellyén található. Az interjúk tanúsága szerint (Boros–Bucher, 2019) a diákok továbbtanulásuk esetén leginkább a közlekedési lehetőségek, a kortársak és a tanáraik javaslatai alapján választanak intézményt, és ezek a döntések gyakran ellentétesek egyéni aspirációikkal, aminek következménye az iskolai lemorzsolódás. Az alap- és középfokú oktatási intézményekben komoly nehézségeket okoz a térségi szinten csökkenő gyereklétszám. A járási átlaghoz képest felülreprezentáltak a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek a járási köznevelési intézményekben (OH, 2019).

MODELLÉRTÉKŰ KEZDEMÉNYEZÉSEK, PROGRAMOK

Jelenlét Pontok a Jelenlét programban a felzárkózó településeken

A települések helyzetképe alapján, a felvázolt gazdasági, társadalmi problémákra reagálva a Katolikus Karitásztól fenntartott és működtetett Jelenlét Pontok a segítőtevékenység mellett számos foglalkozást és programot indítottak az elmúlt években. A jelenleg működő szolgáltatások, melyeket a települések diagnózisalapú cselekvési tervei alapján valósítanak meg, a teljesség igénye nélkül a következők: nyitott közösségi tér, infópont, tanoda jellegű foglalkozás, gyermekjátzóklub, női klub, baba-mama foglalkozás, korai mozgásfejlesztő, tudatos háztartás, meseterápiás foglalkozás, családi napok, fejlesztő foglalkozások, logopédiai szolgáltatás, mozgásfejlesztés, zenei foglalkozás, gyógytorna, higiénés pont, lakossági fórum, szakmai műhely a térség szakmai, oktatási

intézményeivel, munkáltatóival, esetmegbeszélő, krízishelyzetek felmérése, kezelése és megoldása, adósságrendezési szolgáltatás, munkaerőpiaci támogatás. A Jelenlét Pontok komplex szolgáltatást nyújtanak, azonnali segítséget jelentenek a településen felmerülő problémák esetén. A következőkben bemutatunk néhányat a felsorolt szolgáltatások és programok közül.

Női klub

A női klub mint foglalkozás a településen élő sokgyerekes anyukákat célozza meg, akik vagy még nem dolgoztak az elsődleges munkaerőpiacon, vagy hosszú ideje távol maradtak tőle. A terepkutatás során kapott adatok sok tekintetben ezen csoportot mutatják a leghátrányosabb helyzetűnek a vizsgált településeken. Hagyományos szerepfelosztású családszerkezetben élnek, nem rendelkeznek önálló keresettel, alacsony az iskolai végzettségük, instabil párkapcsolatban élnek, több kisgyermeket nevelnek. A hátrányok megélése és többéves otthonlét után nem egyszerűen munkát kell találniuk, hanem meg kell erősödniük szellemileg, lelkileg, fel kell készülniük a nehézségekre, amelyek dolgozó anyaként várnak rájuk (Bucher, 2021). A foglalkozások ezeket a témákat járják körül kiscsoportos formában, irányított beszélgetések során. A program önismereti kérdésekkel kezdődik, majd a családot, a nőiességet és a gyerekeket érintő segítőszerű beszélgetéssel folytatódik. 2022 óta a munkaszocializációt munkaerőpiaci mentor segíti. Feladatai között szerepel a motiváció felkeltése és növelése, a pénzügyi tudatosság, a munkavállalási, tanulási képességek, készségek felmérése és fejlesztése, a munkaerőpiaci információk bővítése, a pályorientáció, az álláskeresési tanácsadás, a jelentkezési folyamat támogatása, a munkakezdés feltételeinek biztosítása, az utógondozás, illetve nyomon követés. A női klub és a munkaszocializációs program kiegészíti egymást; alapjuk a bizalmi kapcsolat, amelyet a női klub ad meg, erre lehet a munkaerőpiaci szolgáltatásokat, foglalkoztatási jövőképet építeni.

A gyermekek hátrányainak kompenzálását célzó komplex fejlesztési program egyes elemei

A vizsgált járások köznevelési intézményeiben az elmúlt években egyre több olyan probléma megjelent, melyek a társadalmi nehézségek, a demográfiai és gazdasági változások következtében hatással vannak az oktatási és nevelési feladatokra. A kapcsolat és az együttműködés a szülőkkel a Covid-járvány időszaka alatt nehezítetté és formálissá vált, ez a tanulók tanulmányi eredményeiben, előrehaladásában is megmutatkozott. Kiemelt probléma, hogy egyre több gyermek kezdi meg az óvodát megkésett mozgás- és beszédfejlődéssel, melyek az iskoláskorra olyan hátránnyá nőnek, amely hosszú távon az életesélyeikre és életlehetőségeikre van hatással. A Jelenlét Pontok munkatársai a köznevelési intézményekkel együttműködve elsősorban a hátrányok kompenzálására, csökkentésére törekednek, lehetőség szerint abban az időszakban, amikor a leghatékonyabban lehet célt érni a fejlesztésekkel, vagyis 0–3 éves korban. Komplex fejlesztő szol-

gáltatásokat biztosítanak a felzárkózó településeken élő gyermekek, tanulók számára, kiegészítve az állami fejlesztő szolgáltatásokat, a halmozott formában megjelenő hátrányok kompenzálására törekedve.

Mozgásfejlesztés: A program célja, hogy a 0–3 éves korosztályt a biztos kezdet szel-lemében, az első ezer napban segítjük mozgásfejlesztési szolgáltatásokkal, továbbá a kisgyermekeket nevelő szülőket olyan fejlesztési mozgássorok gyakorlására készítjük fel, melyek elősegíthetik a gyermek hatékonyabb fejlődését, és emellett erősítik a gyermek-szülő kapcsolatot. Az óvodában a mozgásfejlesztés, továbbá a beszéd- és a szókincs-fejlődés érdekében fejlesztő szolgáltatásokat biztosítunk a program során. E fejlesztési folyamatban külső szakmai szolgáltatások, szakemberek (gyógypedagógus, fejlesztőpedagógus, mozgásterapeuta stb.) bevonására kerül sor, hogy a leghatékonyabban tudjuk segíteni a hátrányok kompenzálását.

Meseterápiás foglalkozások: Ezek az alkalmak hetente-kéthetente zajlanak 0–3 éves, illetve óvodás- és iskoláskorú gyermekek számára a Jelenlét Pontokon. A mesehallgatás megalapozása érdekében a legkisebbek részére anya-baba csoportot is szerveztünk, melynek célja az anya-gyermek kötődés erősítése a fejlesztő mondókákon, énekeken keresztül. Ezek mint a mese „kistestvérei” támogatják a gyerekek fejlődését, hogy óvodáskorba érve megérkezhessenek a mesék világába. A rendszeres meseterápiás foglalkozások segítségével sikerül a gyerekek képzeletét mozgásban tartani, megszerettetni velük a meséket, és a mesei világképből minél többet átadni nekik. Legyen céljuk, amelyért érdemes útnak indulni, legyen bátorságuk az útnak induláshoz, s ha kudarcot vallanak, legyen elég kitartásuk újrakezdeni; merjenek szembeszállni az ellenfeleikkel, ugyanakkor legyen bennük együttérzés és segítőkészség, ha arra van szükség; végső soron legyenek képesek szegénylegényből királlyá válni, ami semmiképp nem anyagiakban mérhető, hanem belső, lelki folyamatokban, a személyiség fejlődésében. Azért nagyon fontos, hogy a gyerekek ismerjenek meséket, mert a mesék, népmesék megküzdési módokat mutatnak, minden élethelyzetre megoldási javaslattal állnak elő. A fejlesztőfoglalkozás meseterapeuta bevonásával zajlik.

Iskola-előkészítő program: A Jelenlét Pontokon az óvoda és az iskola közötti átmenet nehézségeit iskola-előkészítő programmal enyhítjük az óvodával együttműködve. Fejlesztőpedagógus foglalkozik az óvodáskorú gyermekekkel, a tanulást támogató programmal segítve a kompetenciák fejlesztését egyéni és kiscsoportos szinten.

Fejlesztőpedagógiai foglalkozások: Az iskoláskorú gyermekek számára tanoda jellegű, kiemelten kompetenciafejlesztő, az iskolai sikerességet támogató, a tanulás során tapasztalt kudarcokat csökkentő egyéni és csoportos fejlesztőpedagógiai foglalkozásokat szervezünk, melyek elősegítik a tanulók teljesítményének növelését. E szolgáltatások szakemberhiány, a közlekedési problémák, a családok anyagi lehetőségeinek korlátozottsága és forráshiány miatt egyébként nem érhetőek el a településeken. A Jelenlét Pontokon biztosítjuk e fejlesztéseket: a szülőkkel és a köznevelési intézményekkel együttműködve segítjük a hátrányos helyzetű gyermekek kompetenciáinak fejlődését.

Zene és sport: E foglalkozások keretében olyan iskolán kívüli szolgáltatásokat biztosítunk a településeken élő gyermekek számára, amelyek lehetőséget teremtenek tehetségük kibontakoztatására, pozitív egyéni és közösségi élmények megélésére. A sport mint személyiségformáló, a kitartást, összetartozást, akaratot alakító tevékenység kiemelt szerepet játszhat e téren. Az örömteli együttlét során a résztvevők fejlődnek a szabálykövetésben, együttműködési készségeikben és a közösséghez való alkalmazkodásban, így válik ez a tevékenység a szociális munka részévé. Sportfoglalkozások szervezésével egyszerre lehet közösséget építeni, tehetségeket támogatni, és reflektálni a felmerülő problémákra.

Példakép Program

A program célja, hogy információt és segítséget nyújtson a pályaválasztás előtt álló, főként hetedik-nyolcadik osztályos fiataloknak. Előadások keretében számos „példaképpel” ismerkednek meg, akik mind olyan, többségében cigány és/vagy hátrányos helyzetből származó fiatalok, akik szegény családból érkeztek, de nehéz körülményeik mellett, illetve azok ellenére jelentős sikereket értek el pályájukon, illetve részt vettek vagy vesznek a felsőoktatásban. A program segít a fiataloknak eligazodni a pályaválasztás útvesztőiben, közvetett módon támogatja a pályaeorientációt, és növeli tanulási motivációjukat. A program kezdetben két Jelenlét Ponton működött, napjainkban azonban már a települések felében sikeresen működtetjük a tanoda jellegű foglalkozásokon elsajátított készségekre és értékekre építve, jövőképet adva a gyermekeknek. A pályaeorientációs programot a biculturális szocializációs elméletre alapozzuk. A közösség tagjai részéről elismert személyek életútjának megismeréséről szól: a tanulás útjára lépett emberek tapasztalatairól, nehézségeiről, örömeiről, elért céljaikról és terveikről kapnak a résztvevők bővebb információt. Ezt a programot támogatja egy pályaeorientációs sorozat, melyben a szülők és a gyermekek továbbtanulási tájékoztatása mellett önismereti tréning, kompetenciafejlesztés, nyílt napok látogatása és kortárssegítés kap helyet. A továbbtanulásnál az információ- és jövőképhiány a legmeghatározóbb akadályozó tényező. Ezek csökkentésére és megváltoztatására törekszik a Példakép Program, új utakat, mintaadókat, példákat, lehetőségeket bemutatva.

Szülinapi Torta Program

A program lényege, hogy azok a szülők, akik korábban nem ünnepelték meg gyermekeik születésnapját, vagy nem készültek rá, a Jelenlét Pont munkatársai segítségével születésnapot sütnak. Elkészítése az öngondoskodási készség fejlesztését segíti, értéket teremt a családban, javítja a gyerek-szülő kapcsolatot, illetve fókuszba kerülnek a szülői kompetenciák és kötelezettségek. A program lehet egyéni, csoportos, de minden résztvevőjétől tudatosságot kíván meg. Fejleszti az anyai kompetenciákat, a sütési készségeket, a pontosságot, emellett pedig közösségfejlesztő szerepet is betölt. A csoportos foglalkozás javítja az együttműködő készséget, erősíti a toleranciát és az egymás iránti bizalmat, miközben a résztvevők a közösségi és élményalapú tanulás során új ismereteket sajátítanak el.

ESETMEGBESZÉLŐK – ÁLLAMI ÉS NEM ÁLLAMI SEGÍTŐ SZAKEMBEREK RÉSZVÉTELÉVEL

A Katolikus Karitásztól működtetett Jelenlét Pontokon már a kezdetektől nagy figyelmet fordítunk a települések és a járás kulcsszereplőivel, szociális szakembereivel való kapcsolattartásra. Az együttműködés előmozdítja a kommunikációt, a bizalom kialakulását és a családok szakszerű, elsődleges információkra épülő segítségét. Az állami intézmények és a nonprofit szektor szervezetei ez esetben jól kiegészítik egymást. Együttműködve hatékonyan és célzottan tudunk segítséget nyújtani a családoknak. A jelentős társadalmi beágyazottságnak köszönhetően, az állandó jelenlét által nemcsak adományokkal tudjuk támogatni a családokat, hanem a bizalmi kapcsolatoknak köszönhetően hatékonyan tudunk segíteni krízishelyzetekben is. Az esetmegbeszélések mindig egy adott problémára reagálnak. Mára több település esetében kiváló kapcsolat alakult ki a helyi szakemberek között, akik probléma esetén keresik egymást, jeleznek, megbeszélést kezdeményeznek, amelyet dokumentálnak, és az érintett családot bevonva együtt keresnek megoldást a kialakult helyzetre.

A JELENLÉT PROGRAMBAN VÉGZETT SEGÍTŐTEVÉKENYSÉG

A Jelenlét program tevékenységeivel a szociális munka komplex eszköztársulatát felhasználva, a családokkal, a felzárkózó településeken élőkkel együttműködve a települési diagnózisban feltárt problémákra, szükségletekre reflektál. A szociális munka különböző módszereivel dolgozik: az egyéni esetkezelés, a szociális csoportmunka és a közösségi szociális munka gyakorlatát ötvözi. Az első lépés, hogy az adott településen élő lakosokkal elinduljon és működjön a bizalomépítési folyamat, hiszen a bizalom minden további fejlesztőtevékenység alapja. A családok egyedi élethelyzetének megismerésén, a személyes és családi diagnózisokon és esetkezelési terveken túl elengedhetetlen, hogy mindezzel párhuzamosan közösségi szociális munka is megvalósuljon, együttműködve a településen lakókkal, az ott dolgozó szakemberekkel és az illetékes állami intézmények munkatársaival. A Jelenlét programnak a településen megjelenő krízisekre és krízis jellegű igényekre reagálva (legyen szó egészségügyi, lakhatási vagy szociális krízishelyzetről) adekvát és azonnali megoldási módokat kínáló beavatkozásokat kell alkalmaznia, amelyeket kimondottan a helyi szükségletek alapján kell kidolgozni. A program során „a fogantatástól a foglalkoztatásig” szemlélet mentén olyan komplex szociális segítő folyamatok indulnak el és kapnak támogatást a településeken, melyek hatással lehetnek egyes családok, de hosszú távon akár az egész közösség fejlődésére is. A Jelenlét program lényege, hogy a településen mindennap

A program során „a fogantatástól a foglalkoztatásig” szemlélet mentén olyan komplex szociális segítő folyamatok indulnak el és kapnak támogatást a településeken, melyek hatással lehetnek egyes családok, de hosszú távon akár az egész közösség fejlődésére is.

elérhető legyenek a szociális munkás vagy szociális segítő munkatársak, és intenzív szociális munkát végezzenek a faluban. A kialakítandó Jelenlét Pont szociális iroda és közösségi tér is, ahol a felzárkózó településen élők számos olyan szolgáltatást elérhetnek, mely addig nem volt hozzáférhető számukra. A program a közösség egészét célozza meg, így a szociális munka során az egyéni esetkezelés, tanácsadás és ügyintézés mellett nagy szerephez jut a közösségi munka is, hogy a segítő szakemberek a közösség szintjén is képesek legyenek pozitív folyamatok beindítására, megerősítésére, vagyis a közösség fejlesztésére. A közösségi szociális munka eszközeinek alkalmazásával nemcsak az egyének és a családok szintjén, hanem a társadalomban is fontos változások indíthatók el: csökkenthető az előítélet, erősíthető a társadalmi szolidaritás, fejleszthető az ellátórendszer, tényszerű információk közvetítésével segíteni lehet a közvélemény tájékoztatását, a képviselőre való alkalmasság tétel pedig támogathatja a telepen élőket jogaik gyakorlásában. Mindezen célok elérése érdekében a Jelenlét programban dolgozó munkatársak az ügyfelek közvetlen segítése mellett rendszerint hálózatot építenek a település szolgáltatóival, intézményeivel, önkormányzataival, civil szerveződésekkel és más projektek munkatársaival. Szakmaközi megbeszéléseket kezdeményeznek, amelyeken próbálnak közös cselekvési lehetőségeket feltárni. Lakossági fórumokat tartanak, ahol információkat közölnek, például tájékoztatják a helyi lakosokat a közösséget érintő fejlesztésekről (Kiss et al., 2013).

ÖSSZEGZÉS

Az elmúlt években vizsgálatunk során nyomon követhettük felzárkózó települések családjainak életét, az egyéni és társadalmi szintű változásokat, a problémákkal való megküzdés stratégiáit, az egyének képessé válásának folyamatát és a különböző szolgáltatásokban (oktatás, egészségügy, szociális stb.) zajló változásokat. A kutatás a Felzárkózó települések program megkezdése előtt indult, így a vizsgálat eredményeit, melyek a családokban felmerülő problémákra mutattak rá, integráltuk a program szolgáltatásaiba, ezzel is hozzájárulva a rászorulóknak hatékonyabb segítéséhez. A családokban végbemenő értékváltozások és a társadalomban elinduló rendszerszintű folyamatok erős összefüggést mutatnak, így nyilvánvaló szükség van a különböző rendszerek együttműködésére a hatékonyabb segítségnyújtás érdekében.

Ábrajegyzék

1. táblázat: A kutatásban szereplő települések főbb statisztikai adatai (2021). Forrás: TEIR adatbázis, települési tablók, eredmények, <https://www.oeny.hu/oeny/teir/#/tablo/HEP/ksh> (letöltve: 2022. 11. 16.).

Felhasznált irodalom

- BOROS JULIANNA (2011): A települési szegregáció feltételezett okai és következményei, *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 55. évfolyam, 2011/2., 107–123.
- BOROS JULIANNA (2022): A cigány, roma népesség társadalmi helyzete egy felzárkózó településen (kézirat).
- BOROS JULIANNA – BUCHER ESZTER (2019): Szerepváltozások hátrányos helyzetű településen élő családokban, *Esély*, 30. évfolyam, 2019/4., 3–31.
- BUCHER ESZTER (2019): *Civil szervezetek a terület- és településfejlesztés terén*, Pécs, Institutio Kiadó.
- BUCHER ESZTER (2021): A nők társadalmi egyenlőségét, szerepvállalását segítő nonprofit szervezetek Magyarországon, *Civil Szemle*, 18. évfolyam, 2021/3., 31–43.
- CZIBERE IBOLYA (2011): A szegénység értelmezésének szociológiai keretei: paradigmák egymással szemben, *Debreceni Szemle*, 19. évfolyam, 2011/2., 186–196.
- CZIBERE IBOLYA (2012): *Nők mélyszegénységben*, Budapest, L'Harmattan.
- KISS DÁVID – LANTOS SZILÁRD – MAROZSÁN CSILLA – NÉMETH NÁNDOR (2013): „Jelenlét” – a roma integrációt szolgáló fejlesztések megalapozása, szociális munka kirekesztett közösségekben, szegregátumokban. Készült a Magyar Máltai Szeretetszolgálat megbízásából a PAIRS „Effective Programmes for the Active Integration/Inclusion of the Roma in South East Europe” című projekt keretében, Budapest, MMSZ, <http://jelenlet.maltai.hu/wp-content/uploads/2015/05/Jelenl%C3%A9t-tanulm%C3%A1ny.pdf> (letöltve: 2022. 12. 23.).
- KONCZ KATALIN (2002): A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei, *Esély*, 13. évfolyam, 2002/1., 59–86.
- KOVÁCS TERÉZ (2005): A sellyei (-siklói) KSH térség rövid leírása, in BARANYA BÉLA (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és a dél-baranyai kistérségekben*, Budapest, Gondolat Kiadó, 29–52.
- KROSKA, AMY (2007): Gender ideology and gender role ideology, in RITZER, GEORGE (szerk.): *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Malden, MA, Blackwell Publishing, 1867–1869.
- MMSZ (2021): *Kiválasztási módszertan a Felzárkózó települések programban részt vevő, települési programmegvalósító szervezetekhez*, Budapest, Magyar Máltai Szeretetszol-

- gálat Egyesület, <https://fete.hu/wp-content/uploads/2021/12/Kivalasztasi-modszertan-a-Felzarkozo-Telepulesek-programban-reszt-vevo-telepulesi-program-megvalosito-szervezetekhez.pdf> (letöltve: 2022. 12. 23.).
- MMSZ (2022): *Kapcsoskönyv – A Jelenlét program építőkövei*, Budapest, MMSZ, https://fete.hu/wp-content/uploads/2022/05/Kapcsos_vegleges_oldalpar.pdf (letöltve: 2022. 12. 23.).
- OKTATÁSI HIVATAL (2019): KIR-STAT2019 Internetes Adatgyűjtő Rendszer, <https://statisztika.kir.hu/stat19/Login.aspx> (letöltve: 2021. 10. 25.)
- RAGADICS TAMÁS (2019): *Közösségek és helyi társadalom az Ormánság kistérségeiben*, Pécs, Institutio Kiadó.

“We are present, we help” – The situation of catch-up settlements and social support activities in Baranya County

ABSTRACT

Within the framework of this study, we aim to present the everyday practices and models of the helping activities, presence-based social work and community development in catch-up settlements (hereafter: FETE) in the light of 10 catch-up settlements located in Baranya County. The purpose of the study is to provide additional knowledge about the professional activities and model practices taking place in catch-up settlements. On the other hand, it should provide information about the society and economy of the settlements where the catch-up program is implemented, as well as the value changes taking place in families. The study focuses on the results of the research that began in the spring of 2019 and is taking place in the 4 catch-up settlements (FETE) of the Sellye district. The investigation focuses on disadvantaged households with children located at the bottom of the social hierarchy and their members, family roles, values, conflicts, and the cultural dimensions in their context. What makes this study interesting is that the authors, as implementers, also participate in the catch-up settlements program as professional colleagues, and as a result, the current FETE points, their operation, their practical experiences, and model programs are presented from the perspective of researchers and implementers as well.

KEYWORDS: catch-up settlements, presence-program, social work, good examples, social innovations

BOROS JULIANNA | 2005-ben végzett az ELTE szociálpolitika szakán, 2007 óta a PTE Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék oktatója, 2019-ben szerezte doktori fokozatát, 2020-tól a Katolikus Karitászt szakmai munkatársa. Kutatási területe az oktatási és társadalmi egyenlőtlenségek összefüggései.

BUCHER ESZTER | 2002 óta a Pécsi Tudományegyetem Szociológia Tanszékének oktatója. Kutatási területe a hátrányos helyzetű családok és a társadalmi innovációk. Doktori disszertációjának címe: A civil szervezetek szerepe a terület- és településfejlesztés terén (2010).

MIHÁLY BULCSÚ

A Hős utca felszámolásának sokadik kísérlete

Esettanulmány

DOI: 10.56699/MT.2023.2.8

ABSZTRAKT

A hírhedt Hős utcai telep felszámolásában segédkezet nyújtó karitatív szervezetek, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, illetve az MR Közösségi Lakásalap és a terepen évek óta önkéntesen működő civilek közös munkája egy éve kezdődött. Nagyjából ötven lakos elhelyezésére (húsz tulajdonos kivásárlására) teszünk/tetünk kísérletet, amire annak ellenére kell hogy sor kerüljön, hogy az önkormányzat a Belügyminisztérium 2,1 milliárd forintos támogatásával már megpróbálta felszámolni a szegregátumot (láthatóan sikertelenül). Miért volt szükség az állami dotációval és az erősnek mondott helyi szociális intézményrendszerrel együtt is egy karitatív egyesület beavatkozására, a civilek jelenlétére? Az eset kapcsán számos dilemma felmerül: Képes-e az MRKL az emberi méltóságon alapuló és egyszerre szakszerű válaszokat kínálni a lakhatási válság bizonyos szegmenseiben? Lehetséges-e együttműködés önkéntes civilek (ha tetszik, „aktivisták”) és az első állami, de igazából mégsem állami szociális lakásügynökség között?

KULCSSZAVAK: szegregátum, civilek, esetmunka, önkéntes munka, szakmai dilemmák

„Csak tervezz mindent meg, / A terv az jó dolog!
De tervezd gyorsan újra meg, / Mert menni úgyse fog!”
(Bertolt Brecht: *Koldusopera*)

Jelen tanulmány célja a helyzetjelentés, illetve néhány dilemma, nehézség megfogalmazása a Hős utcai szegregátum felszámolásával kapcsolatban, a Kontúr Egyesület perspektívájából.

A bevezető részben megkísérlem definiálni a Hős utcai problémát, majd a beavatkozás szükségességét támasztom alá szakmai szempontok nyomán, végül az önkéntes alapon jelen lévő Kontúr Egyesület és Református Cigánymisszió, illetve az állam által támogatott (nagyobb mozgástérrel rendelkező) karitatív civilek és általuk tulajdonolt szervezetek (Máltai Szeretetszolgálat, MRKL) együttműködésének dilemmáit vetem fel.

A szerepemről: önkéntes szociális munkásként közel négy éve követem a Hős utcai telep sorsát és szakmai, politikai magárahagyottságát, anomáliáit, önkéntestársaimmal a közösségi munka, illetve az egyéni esetmunka eszközeivel segítve az itt lakókat.

A HŐS UTCAI TELEPRŐL

„A Hős utca” szükséglakástelepnak épült a két világháború között. A telep két különálló épületből (lakótömbből) áll, két-két szárnyal. Az egy telken (egy házszámon) lévő két házban összesen háromszáz lakást és néhány egyéb helyiséget alakítottak ki. A mai állapothoz vezető legfontosabb változás a hatvanas–hetvenes évek iparosításával indult, amikor a lakótelepek megjelenése újfajta városszociológiai folyamatokat generált. A külső, egykori szükséglakástelepek elkezdtek egyfajta „puffer-”, azaz átmeneti zónaként funkcionálni (Ladányi, 2008). A városba beköltöző, alacsonyabb státuszú – többek között roma – családok használták a mobilitás lépcsőjének fokaként, hogy reményeik szerint majd tovább tudjanak költözni egy magasabb státuszú, komfortosabb lakókörnyezetbe.

A lakásrendszer átalakulása a rendszerváltozás után a telep életében is jelentős változásokat hozott. A privatizáció elérte a lakáspiacot, és a migráció kétirányúvá vált; a lakhatási válság következtében sokan szorultak ki a fővárosból (Vigvári–Gagyai, 2018). Ugyanez a folyamat érvényesül egy városon belüli szegregátumba költözésekor. Sokan a hitelválság, megélhetési, magánéleti problémák, tudatlanság következtében, a lakásmaffia áldozataként „választották” az alacsonyabb státuszú, rosszabb környezethez való alkalmazkodást.

Mára a Hős utca a dizájnerdrog és a bűnözés, az úgynevezett önkényes lakásfoglalás „szinonimájává” vált, megannyi valós hittel és városi legendán alapuló tévhittel sújtva az itt lakókat. A Hős utcában élők éveken keresztül töltötték be az érdemtelen szegények funkcióját a kerületben (Gans, 1992; Mihály, 2020; Sárosi, 2017; Szeitl–Vigvári, 2016).

A valóság az, hogy nagyon kevés szociális szolgáltatás jelent meg a területen. Ennek nagy részét is a Kontúr Egyesület biztosította, melynek munkáját többek között épp az itt élők magárahagyottsága indította el.

Többéves terepi jelenlét és a lakókkal végzett esetmunka tapasztalatai alapján egyértelműen kijelenthetjük, hogy a Hős utcában élés a városi szegregáció összes hátrányát magában hordozza.

Colette Pétonnet (1982) francia városantropológus kellőképp lényegre törően a „büntetett zóna” kifejezést használja a városi szegregátumokkal kapcsolatban, Loïc

Wacquant (2007) francia szociológus pedig a lakóhelyi röghöz kötöttség, stigma, térbeli kirekesztettség, hibáztatás, elidegenedés fogalmakkal jellemzi az ott lakókat.

A Kontúr Egyesület hét éve van jelen hetente többször a telepen. Gyermekklubot, közösségi programokat szervez, érdekképviseletet lát el, olykor szociális esetkezelést vé-

gez, közösséget fejleszt, s hídként funkcionál az ott élők és az állami szolgáltatók között.

A valóság az, hogy nagyon kevés szociális szolgáltatás jelent meg a területen. Ennek nagy részét is a Kontúr Egyesület biztosította, melynek munkáját többek között épp az itt élők magárahagyottsága indította el.

A telepfelszámolás öt éve húzódik, ezalatt az itt lakók és maga a lakóépület egyre mélyebbre süllyedt az anómiás állapotban. Az épület állapotromlása még korábban elkezdődött. (Ennek legbeszedesebb példája az a tábla, mely arra kéri a lakókat, hogy a balesetek megelőzése érdekében minél kevesebbet tartózkodjanak a folyosón.) Sok az üres, tárva-nyitva álló lakás, melyek belövőszobaként, éjszaka bulihelyszíneként, „munkásszállóként” működnek.

Az önkormányzat többségi tulajdonos a társasházban. Ennek eredményeképp a magántulajdonosok érdekei a legminimálisabb mértékben sem érvényesülnek, sőt, sok döntés kifejezetten az érdekeik ellen születik.

A kerület olyannyira nem tudott mit kezdeni a helyzettel, hogy feladta: inkább a telep felszámolását választotta, amelyre 2,1 milliárd forint állami támogatást kapott (Medvegy, 2017). A kerületvezetés koncepció hiányában (telepfelszámolási terv, erőforrások célzott bevonása nélkül) kezdett hozzá a rendezéshez. A megkezdés után két-három évvel – pántlikaként a telepfelszámolás kalapjára – bevontak a projektbe egy helyi, drogprevenciós programok megvalósítását vállaló, szakmai és tudományos körökben erősen megkérdőjelezett tevékenységű civil szervezetet, miközben az adott pillanatban relevánsabb lakhatási és szociális segítséget nyújtó Kontúr Egyesületet ellehetetlenítették. Ezen túl szakmai erőforrásokhoz nem folyamodtak, a kerületi szociális szolgáltató a telepfelszámolásban nem vett és nem vesz részt. A fókuszban a magántulajdonú lakások minél alacsonyabb árú megszerzése és a határozatlan idejű bérleti szerződéssel rendelkezőktől való megszabadulás állt – vagyis nem a lakhatási problémák enyhítése, hanem *de facto* azok súlyosbítása. Ennek következménye, hogy a magántulajdonosok egy része elköltözött (például önkormányzati bérlőként), másik részük szükségmegoldásokba menekült a kapott csekély, öt- és hatmillió közötti összegből. Azt, hogy a határozatlan idejű bérlőket határozott idejű bérleti szerződéssel költöztessék el, a Kontúr Egyesület akadályozta meg (az Utcajogász Egyesület jogi tanácsadásával), ahogy azt is, hogy a lakók kisemmizése a sajtó, illetve a közvélemény tájékoztatása nélkül történjen.

A lakóközösség – felszámolás megkezdése előtti – társadalmi lakhatási viszonyok szerint leírhatóan is rétegzett, érdekeik ennek mentén fragmentáltak. Ez nehezíti az ér-

dekérvényesítést is. A legfőbb csoportok a tulajdonosok, a szociális bérlakásban élők, az albérlők és a jogcím nélküli („önkéntes”) lakáshasználók. Ezek között van átjárás – a csoportok közti migrálás kölcsönhatásban van a szociális helyzet változásával is.

A lakásfenntartási költségek és az állapotromlás leginkább a tulajdonosokat sújtja: a közös költség 2021 júniusáig a vízórával rendelkezők esetében tizennégy-, a többieknél harminckilencezer forint volt – vagyis irreálisan magas, ami nagymértékben terhelte meg a háztartásokat. Eközben a társasház gyakorlatilag semmilyen szolgáltatást nem nyújtott.

A telep felszámolására biztosított reménykeltő összeg, majd az, hogy az önkormányzat felelősei deklarálták, hogy ezt nem a lakókra, köztük a tulajdonosok kártalanítására akarják fordítani, a kisajátítási eljárások elhúzódása, végül megszüntetése nagy bizonytalanságot, kétségbeesést és kiszolgáltatottságot jelentett az itt lakók számára.

Az átköltöztetés egy másik kerületbe, környékre vagy akár településre sok lakó esetében már középtávon is kudarccal terhelt, ha közben nincs szociális szakmai szempontú előkészítés, kísérés. A koncepciótlan felszámolás hatásainak „megjósolásához” nem kell ismerni a legmodernebb irodalmat: az engelsi városszociológiai paradigma értelmében például ha egy közegészségügy által veszélyesnek nyilvánított munkászónát lerombolunk, az a veszélyes körülményeket nem szünteti meg, csak áthelyezi (Smith, 2013). Neil Smith Engelst idézve a jelenség vizsgálatának történelmi perspektívát is ad: „Az eredmény mindenütt ugyanaz, ha mégoly különböző is az indíték: a legbotrányosabb utcák és szűk sikátorok eltűnnek – miközben a burzsoázia önmagát ünnepli ezért a hallatlan sikerért –, máshol azonban nyomban újra keletkeznek, gyakran a közvetlen szomszédságban” (Smith, 2013: 111).

A Hős utca történetének utolsó szakaszában van: a társasház és az önkormányzat régóta nem tartja karban az ingatlant, a magántulajdonosok sem fektetnek már a lakásukba. E szakasz elnyújtása negatív hatással van az ott élők életminőségére, az utca és a környék megítélésére – hogy ez így történhetett, az a döntéshozók megfontolatlanságát és a kétszintű fővárosi önkormányzatiság egyik diszfunkcióját tükrözi. A Hős utca mint Budapest ikonikus szegregátuma a fővárosi önkormányzat álláspontja szerint kőbányai ügy, a helyi önkormányzat állítása szerint pedig a szegregátum felszámolásával előnyben részesítené az ott lakókat más kerületi állampolgárokkal szemben, ráadásul sem intézményrendszere, sem szakértői kapacitása nincs a telepfelszámoláshoz (Rtl.hu, 2022).

A Hős utcai tulajdonosokról részben a terepmunka során szerzett tapasztalatok, részben kérdőíves felmérés alapján pontos információkkal rendelkezünk. Az önkormányzat „telepfelszámolását” a Kontúr Egyesület részben elméleti, részben empirikus alapon kritizálta. 2020 elején a telep pillanatnyi lakottságát negyvenkét kérdőívvel, háztartásról háztartásra felmértük. Jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem engedik meg a kutatás feldolgozásának adatokkal prezentált részletezését (és az nem is lenne célszerű). Felmérésünk elsősorban praktikus célokat szolgált akkor – nevezetesen hogy az önkormányzati felelősökben felébredszük az igényt egy valódi, szakmailag megalapo-

zott telepfelszámolásra –, de eredményei alkalmasak arra, hogy a kontextust vázoljuk az olvasó számára.

KÖVETKEZTETÉSEINK A LAKÓKRÓL

Mára a Hős utcában élők nagy hányada magántulajdonos. Egy részük jelentős hátralekakat halmozott fel. Közülük többen eleve lakáshitellel költöztek a házba. S a közvélekedéssel ellentétben a Hős utcában élni „drága” dolog, azaz jelentős költségekkel jár.

A helyi döntéshozók évek óta sugallják, hogy a házban csak a nyereszkedők maradtak. Pedig a többségnek egészen egyszerűen nincs hova mennie. Kiszolgáltatottságuk minket, önkéntes segítőköt is napról napra megindít.

A kerület szociális szolgálata félrefordítja a fejét. Az önkormányzat tárgyalási stílusa többeket kétségbe ejtett és ejt. A kisajátítással való folyamatos fenyegetőzés miatt több tulajdonos olyan egzisztenciális szorongást élt meg, hogy végül beleegyeztek a méltánytalanul alacsony összegért (jellemzően öt-hat millió forintért) való eladásba. Az önkormányzat munkatársa megígérte, hogy a későbbiekben segít lakhatást szerezni, de két olyan családot is ismerünk, amely egy ilyen rossz „alku” után albérletbe kényszerült. Pedig a kisajátítás jogintézménye az állampolgárt védi (védte volna) az állammal (vagy az önkormányzattal) szemben.

A két épülettömb elhanyagoltságából eredő költségek is a magántulajdonosokat terhelik a legnagyobb mértékben, ők a hosszan elhúzódó felszámolás legfőbb áldozatai ebben a felemás dzsentrifkációs folyamatban (Wacquant, 2007).

Önkormányzati bérlő mára nem maradt a házban, az ő jelentős részük másik bérlakást kapott (sajnos részben szintén szegregálódó területen). Vannak azonban, akik már az előtt elvesztették a bérleményüket, hogy az önkormányzat megkezdte volna a felszámolást.

Az önkormányzati bérleményüket elvesztő kiköltözők közül is többekkel kapcsolatban áll a Kontúr Egyesület. Az út az eladósodáson keresztül vezetett az önkormányzati bérlői státusztól az albérlői vagy tisztázatlan jogcímű lakáshasználattig. E családok java része mára kiköltözött, sorsuk jellemzően a léthatáron élés.

A lakhatásukat elvesztők helyzete különösen nehéznek mondható a mai Budapesten vagy akár munkalehetőségeket kínáló nagyvárosokban. Egyrészt az albérletpiac még mindig kis méretű, másrészt a szabályozási hiányosságok bizonytalanná és nehezen megfizethetővé teszik a magánbérletet. Országosan az albérlők 53 százaléka küzd megfizetési problémával (Hegedűs–Somogyi, 2018). Az albérletárak emelkedése jóval nagyobb, mint az alsó jövedelmi tized növekedése, azaz mára a budapesti albérletárak meghaladják egy alacsonyabb státuszú család jövedelmét (Habitat, 2018). Az olcsóbb uzsorabérletekből is kieső családokra a zártkertek, egyéni megoldások és a családok átmeneti otthona, azaz az ellátórendszer várhat.

Szót kell ejtenünk az úgynevezett önkényes lakásfoglalókról is. Az elnevezés megtévesztő, hiszen az „önkényesség” aktust feltételez, és olyan képzetünk van a jelenségről,

hogy valaki egy üresen álló lakásba kvázi betör, és kénye-kedve szerint magáévá teszi. A sztereotípiák a vidéki szerencselovag-családokról még az épülettömbben is élnek. A valóság ezzel szemben az, hogy e lakók esetében nagyrészt budapesti, sokszor Hős utcai bérlői jogot vesztett családokról van szó, amelyek a tulajdonviszonyok tisztázatlanságát kihasználva tudnak lakhatást szerezni és kvázi fenntartani (valaki több mint tizenöt éve). Számos bizarr konstellációt találtunk, melyek tipizálása előtt mi is tanácsstallanul állunk. Jelenleg az uzsorabérlet, illetve a jogosulatlan lakáshasználat munkanévvel illetjük ezt a formát, de ez a „keverék” a következő árnyalatokat foglalja magában:

- Tovább maradás lejárt szociális bérlakásban.
- „Albérlet”, de a főbérlő nem jelenti be az albérlet, s az fizeti a rezsit.
- A főbérlő nem jelenti be az albérlet, és az nem fizeti a rezsit közvetlenül – az elvileg benne van az árban, de bármikor kiderülhet, hogy óriási közműtartozás van.
- Önkormányzati lakás kiadása színlelt élettársi kapcsolattal.
- Ingatlanneppertől bérelt lakás. Az önkormányzat szempontjából önkényesnek tűnik, a lakó viszont fizet valakinek, aki azt ígéri, minden rendben lesz. A kilakoltatás egy darabig valamiért elkerülte ezt a formát. (Az ilyen címek egyébként pénzért cserélnek gazdát a VIII., IX. és X. kerületben, de egész biztosan Csepelen, Soroksáron és Pesterzsébeten is.)

A TELEP FELSZÁMOLÁSA

Az épület felszámolásán kívül ezt a rétegzett lakócsoportot szerette volna az önkormányzat a területről eltüntetni. A folyamat során a telepen működő önkormányzati szociális intézmények, szervezetek (az önkormányzat közlése szerint) az itt élők mindössze tíz százalékának az életében jelentek meg, de a családok még ezeket is javarészt súlytalannak, lényegtelennek tartják a számukra igazán fontos dolog, a lakáskérdés megoldása szempontjából (Török–Mihály, 2019).

Hosszú évek egy helyben toporgása, a türelmüket vesztők és a folyamatos egzisztenciális fenyegetettségérzést rosszul bírók elmenekülése után a Kontúr Egyesület a Magyar Máltai Szeretetszolgálatban talált szövetségest a telepen maradt tulajdonosok sorsának rendezéséhez.

A Máltai Szeretetszolgálat és az MR Közösségi Lakásalap (a továbbiakban: MRKL) a Kontúr Egyesület ösztönzésére, a szakmai szempontból beteljesületlen felszámolási projekt után döntött úgy, hogy belekezd a telep és a telepi lakók helyzetének rendezésébe.

Jelenleg a projekt a nagy motiváció és elköteleződés ellenére is csak az előkészítő szakasz végén, a megvalósulás kezdetén tart, a magántulajdonosok nagyobb arányú kiköltözése egyelőre csak ígéret. De a civil karitatív oldal elköteleződését mutatja, hogy az MRKL az elmúlt időszakban tulajdont szerzett a területen.

A telep felszámolásáról csak éves távlatban beszélhetünk. A terepi munkát a Kontúr Egyesület két és a Református Cigánymisszió egy önkéntese végzi, iroda és helyiség nélkül.

Koncepciót legjobb szándékaink ellenére sem találunk: a „programot” az adott lehetőségek irányítják. A cél a Hős utcai lakók és lakóközösség sorsának rendezése, ehhez a Máltai Szeretetszolgálat anyagi támogatása és az MRKL legolcsóbb lakásai állnak rendelkezésre.

A program indulásakor már egyértelmű volt, hogy a különböző lakhatási státuszok különböző megoldási stratégiákat igényelnek. Terepi tapasztalat és ismeretek azonban egyedül az önkéntesekből álló Kontúr Egyesületnek álltak rendelkezésére.

Bár a megvalósítás első öt hónapjában egy félállású szociális munkást fizettek a szervezetek, a kezdeti nehézségek, dilemmák miatt ő nem tudta érdemben előmozdítani a programot. Ráadásul a felajánlott lakások állapotát, lakhatóságát a két megvalósító szervezet, az MRKL és a Máltai Szeretetszolgálat meglehetősen felülbecsülte.

A szereplők jóindulata ellenére a pontos iránymutatás hiánya és a szervezetlenség jelentős csúszásokat eredményezett. Civil oldalról nézve a Kontúr Egyesület megoldást kínáló partnerei (az MRKL és az MMSZ) mintha a döntéseket, illetve a lakókkal végzett terepi munkát akarták volna megspórolni. Egy irodából próbálják, a legnagyobb jóindulattal, de a terep ismeretének igénye nélkül intézni az ott lakók ügyeit – ismeretek hiányában nem érezve sürgetőnek a megoldást.

A Máltai Szeretetszolgálattal és az MRKL-lel megkezdett „program” elindulásakor a „tulajdonért tulajdon” elvet fektettük le, és hogy semmiképpen ne kerüljenek rosszabb helyzetbe az ott lakók, mint a programba való belépés előtt voltak. Jelenleg összesen körülbelül hatvan magántulajdonos található a Hős utcában, közülük nagyjából húsz család lakik ott.

A Hős utcai megoldások központi program híján, a kerületi szociális szolgálatok távolmaradásával, egyéni diszkrecionális döntések mentén születnek, nagy adminisztrációval, melyek folyamatos szociális munkát igényelnének. Ez így szükségképpen hagy maga után szakmai kívánnivalókat, átláthatatlanságával növeli a kiszolgáltatottságot, de a lakók (és így a Kontúr Egyesület) számára más megoldás nem kínálkozott.

Mindez szükségképp konfliktusokhoz vezet, melyek fő forrása, avagy az együttműködés egyik fő akadálya, hogy egy városi szegregátum felszámolása feltételeinek megteremtésére a helyi és az országos politikai döntéshozók lehetnének képesek, de ők ezt nem teszik meg. A jelenleg alakuló megoldásban viszont nem tisztázott, kiforratlan a megvalósító szervezetek szerepe és lehetősége. Így azonban a hamis ígéretek és a bizonytalanság növekedésének áldozatai továbbra is az amúgy már bűnbaknak kikiáltott, traumatizált lakók (Origo, 2018).

A nem tulajdonos ott élők számára egyelőre nem látható a megoldás. Pedig ha a Hős utcát lebontják, nekik is menniük kell valahova. Egy részük hosszú ideje nem teljesíti (mert nincs rá lehetősége) azokat az anyagi és adminisztratív elvárásokat, amelyek a la-

kásban élés alapvető feltételei. A bizonytalanság, a hamis illúziók, a kiszolgáltatottság és a fenyegetettség jelentősen megviseli a családok életét. Esetükben szinte lehetetlenné vált a városi lakóközösségbe való vissza-, illetve beilleszkedés, többen viszont megfigyeshető bérlemény esetében, kellő segítséggel átlagos kőbányai polgárokká tudnának válni. Részükre valamifajta komplex lakhatási program jelentené a fenntartható megoldást.

Ez idáig Budapesten két hasonló program zajlott, a Corvin-projekt és a „Dzsumbuj” felszámolása. Mindkettőnél a helyi családsegítő központ munkatársaira épült a szociális segítségnyújtás. Mivel a szociális munkát az erre forrással és infrastruktúrával rendelkező helyi önkormányzat Kőbányán nem akarja és nem is érzi szükségesnek nyújtani, erre egy önkéntes szervezet vállalkozott, mely azonban még egy helyiséggel sem rendelkezik. A Máltai Szeretetszolgálatnak és az MRKL-nek nincs helyismerete, és nem is vállalkozott szociális munkára a területen. Ahhoz, hogy mégis egy szociális szakmailag elfogadható, a szociális munka értékeinek talaján álló településfelszámolás valósulhasson meg, koncepcionálisabb és kiszámíthatóbb együttműködésre (lett) volna szükség.

A Dzsumbuj felszámolásában szociális szakértőként közreműködő Kecskés Évával és Vajda Zsolttal általunk készített, nem publikált szakértői strukturált interjúkból leszűrhető tanulságok segítenek körvonalazni, hogyan hatékony nekilátni egy szegregátum felszámolásának:

- A IX. kerület a tömbrehabilitációt megelőző években nem bánt nagyvonalúan a lakásállományával, később azonban, a rehabilitáció folyamán ez megváltozott, sőt, még lakásokat is vásárolt (önerőből) más kerületekben a kiköltöztetett lakók számára.
- Azok a lakók (a többség), akik nem szegregáltan tudtak bérlakás-kiutalással új helyre költözni, nem hoztak létre újabb zárványt, kvázi sikeresen beilleszkedtek.
- Azok a családok, amelyek a lakás helyett a pénzt választották, kevesebb mint egy év alatt ismét bizonytalan lakhatással, otthontalansággal szembesültek, és a léthátáron élésük miatt a kerületi szolgálat segítségét kérték.
- A kerület lakóközösségeire nem hatott negatívan a szegregátum „szétköltöztetése”.

A Hős utca esetében elkötelezett civilek pótolják a széles körű helyi politikai összefogást, próbálják helyettesíteni annak funkcióit. Egy otthon birtokba vétele (adminisztrációval, felújítással) komplex támogatói tervet, szociális esetmunkát, képessé tevést igényelne (Kovács, 2014). Ahogy a Dzsumbuj példája mutatja, ez vezet a sikeres felszámoláshoz. Mivel a Hős utcában a terepi munkát jelenleg három önkéntes végzi szűkös időkerettel, nyilvánvalóan lehetetlen egy ilyen komplex program megvalósítása mindenfajta külső támogatás nélkül. Márpedig a tárgyi feltételek egy részének biztosításán túl külső támogatás, komplex program továbbra sincs.

Nemcsak a feladat nagysága, hanem az esetkezelés módszertani sajátosságai is indokoltá tennék, hogy bármely magát felelősnek tartó stakeholder egy dedikált csapatot foglalkoztasson a területen.

Így könnyebben érvényesíthetővé válna az az elv, hogy ne csak kártérítésről, a hátrányokért kapott kompenzációról, hanem jobb (minőségibb) lakhatási lehetőség biztosításáról legyen szó – ami egy szakmailag megalapozott telepfelszámolás esetén magától értetődő volna.

Egy dedikált csapattal szintén érvényesülhetne a bizalom, amely itt mára a „szokásosnál” is fontosabb kulcstényezővé vált: a lakók megannyi ígéreten és reményen vannak túl. A telepet célzó támogatások helyi szinten nem éreztették hatásukat, ez rövid és hosszú távon is apátiát okozott. Szakmai meggyőződésem, hogy a program sikere és gyorsasága a terepi munkán, illetve a szereplők együttműködésén múlik. A célzott program még képlékeny, de komplex módon akár választ is adhatna a telepet érintő krízishelyzetre.

Összességében és a civil segítők szempontjait előtérbe helyezve elmondhatjuk, hogy az önkéntes szociális munkások és az állam által támogatott karitatív szervezetek együttműködése elsősorban a célok és a módszerek miatt ütközik számos nehézségbe. A szociális igazságosságért küzdő terepi önkéntesek célja a jobbítás és a jelenlegi hátrányok mérséklése, míg a stakeholderek tevékenységét koncepció hiányában a menedzserizmus (Fenton, 2014) hatja át, mely piaci logikát a rájuk bízott lakásvagyonnal való jó gazdálkodás igénye magyarázza. Ebben a tekintetben számos konstrukció a piaci logikát követve ugyan jónak mondható, a háttértörténet és a képviselt lakók szempontjából viszont elfogadhatatlan. Itt elsősorban a tulajdonért bérlakás konstrukcióra gondolok. Határozott álláspontom, hogy egy városrész, lakóterület

nem kizárólag épületek egysége, hanem a benne lakókkal része a város társadalmi szövetékének (Tomay, 2006). Ezen állítás igaz lehet bármilyen településszerkezetre (a vidéki szegregátumokra is), ezért a beavatkozás nem történhet meg a piaci logika prioritizálásával.

A felszámolás a lakók megnyerésével, a terepi munkára támaszkodva, a szociális és a közösségi munka elméleti tudásával, tapasztalataival és a helyzet empirikus vizsgálata nyomán felépített terv szerint érhet el valódi és a helyzetet jobbitó sikereket. (Különösen fontos lenne ez a közvélemény által jól látható fővárosban – épp azért, hogy ne alakulhasson ki az a tévképzet, hogy „la-

A felszámolás a lakók megnyerésével, a terepi munkára támaszkodva, a szociális és a közösségi munka elméleti tudásával, tapasztalataival és a helyzet empirikus vizsgálata nyomán felépített terv szerint érhet el valódi és a helyzetet jobbitó sikereket.

kók elüldözése plusz házak lerombolása egyenlő telepfelszámolás”). Amíg mindez nem áll rendelkezésre, addig – némi sarkítással kifejezve – az emberi méltóságot és szociális igazságot zászlóra tűző aktivisták és a vagyonnal jól gazdálkodó, a piaci logikát követő MRKL mint a saját érdekét hangsúlyozó stakeholder „húzd meg, ereszd meg” harca marad, amelyben nincs döntéshozó entitás (amely a Máltai Szeretetszolgálat lehetett

volna), mely mindkét fél számára egyidejűleg deklarálja a célt. Ez így lépésről lépésre növeli a lakók kiszolgáltatottságát, illetve a dzsentrifkációs folyamatok során törvényszerűen megjelenő spekulánsok számát (Smith, 1979), sőt, személyes véleményem szerint kifejezetten helyzetbe hozza őket.

Bármilyen lelkesedéssel vágott is bele a Kontúr Egyesület a Magyar Máltai Szere-tetszolgálat és az MRKL által kínált megoldásba, önkénteseink majd egy év elteltével ugyanarra a megállapításra jutottak, amelyre már korábban is: komplex szakmai prog-ram nélkül egy ilyen telepfelszámolás nem vagy csak mérsékelt sikerrel valósítható meg. A szakmai tudás a jelen lévő önkéntesek esetében megvan – de a kapacitások és a kere-tek tisztázatlansága a dolog természetéből fakadóan határt szab a sikernek.

Felhasznált irodalom

- FENTON, JANE (2014): Can social work education meet the neoliberal change head on?, *Critical and Radical Social Work*, 2. évfolyam, 2014/3., 321–335. DOI: <https://doi.org/10.1332/204986014X14074186108718>
- GANS, HERBERT J. (1992): Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? – avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában, *Esély*, 4. évfolyam, 1992/3., 3–17.
- HABITAT FOR HUMANITY MAGYARORSZÁG (2018): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2018*, <https://habitat.hu/tanulmany/2018/10/eves-jelentes-a-lakhatasi-szegenysegrol-2017/> (letöltve: 2023. 04. 24.).
- HEGEDŰS JÓZSEF – SOMOGYI ESZTER (2018): *A lakások megfizethetősége és a társadalmi egyenlőtlenségek*, Budapest, KSH.
- KOVÁCS ANNAMÁRIA – SZEITL BLANKA – VIGVÁRI ANDRÁS (2016): Terepen a Hős utcában. Felmerülő elméleti és módszertani dilemmák egy budapesti szegregátumban végzett kutatás során, in ANGYAL EMESE ET AL. (szerk.): *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete*, Budapest, ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, 14–26.
- KOVÁCS VERA (2014): A Város Mindenkié csoport „Utcáról lakásba” kísérlete Kőbányán, *Esély*, 25. évfolyam, 2014/1., 92–106.
- LADÁNYI JÁNOS (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*, Budapest, Új Mandátum.
- MEDVEGY GÁBOR (2017): 2,1 milliárdot ad a kormány, hogy rendet tegyenek a Hős utcában, *24.hu*, 2017. 12. 27., <https://24.hu/belfold/2017/12/27/21-milliardot-ad-a-kormany-hogy-rendet-tegyenek-a-hos-utcaban> (letöltve: 2023. 04. 24.).
- MIHÁLY BULCSÚ (2020): Mire jó egy szegénytelep a város közepén? – avagy tágabb kontextusok a segítő szemszögéből egy városi szegregátum kapcsán, *Párbeszéd – Szociális munka folyóirat*, 7. évfolyam, 2020/2. DOI: <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2020.7/2/2>
- ORIGO (2018): Spekulánsok is felfigyeltek a hírhedt Hős utcai lakásokra, *Origo.hu*, 2018. 11. 29., <https://www.origo.hu/itthon/20181129-kozeleg-a-veg-a-hirhedt-hos-utcaban.html> (letöltve: 2023. 04. 24.).
- PÉTONNET, COLETTE (1982): *Espace habités. Ethnologie des banlieues*, Paris, Galilée.
- RTL (2022): Kétmilliárdot elköltöttek, de még mindig vannak lakók a lepusztult, kiürítésre váró Hős utcai gettóban, *Rtl.hu*, 2022. 06. 03., <https://rtl.hu/belfold/2022/06/03/hos-utca-getto-kobanya-kilakoltatas-kiurites-lakas> (letöltve: 2022. 04. 24.).
- SMITH, NEIL (1979): Gentrification and capital. Practice and ideology in Society Hill, *Antipode*, 11. évfolyam, 1979/3., 24–35. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.1979.tb00135.x>
- SMITH, NEIL (2013): Dzsentrifikáció és egyenlőtlen fejlődés, in JELINEK CSABA – BODNÁR JUDIT – CZIRFUSZ MÁRTON – GYIMESI ZOLTÁN (szerk.): *Kritikai városkutatás*, Budapest, L'Harmattan, 89–114.

- SZEITL BLANKA – VIGVÁRI ANDRÁS (2016): *Pillanatképek a Hős utcából. Kutatási jelentés*, Budapest, ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium – Kontúr Közhasznú Egyesület.
- TOMAY KIRA (2006): Slumosodás és városrehabilitáció Budapesten, *Tér és Társadalom*, 20. évfolyam, 2006/1., 93–107. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.20.1.1041>
- TÖRÖK ZSÓFIA SÁRA – MIHÁLY BULCSÚ (2019): A szociális munka válsága a lakhatási válság szemszögéből, *Párbeszéd – Szociális munka folyóirat*, 6. évfolyam, 2019/3. DOI: <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2019.6/3/7>
- SÁROSI PÉTER (2017): A nyomor szupererős drog: a túladagolások mögött, *Drogriporter*, 2017. augusztus 29., <https://drogriporter.hu/a-nyomor-szupereros-drog-a-tuladagolasok-mogott/> (letöltve: 2022. 04. 28.).
- VIGVÁRI ANDRÁS – GAGYI ÁGNES (2018): Informal practices in housing financialisation. The transformation of an allotment garden in Hungary, *Critical Housing Analysis*, 5. évfolyam, 2018/2., 46–55. DOI: <https://doi.org/10.13060/23362839.2018.5.2.442>
- WACQUANT, Loïc (2007): Territorial stigmatization in the age of advanced marginality, *Thesis Eleven*, 91. évfolyam, 2007/1., 66–77. DOI: <https://doi.org/10.1177/0725513607082003>

Another try for the eradication of Hős (Hero) Street settlement – Case study

ABSTRACT

The work of the Charitable Association, which has been assisting in the dismantling of the notorious Hero Street housing estate, and the NGOs who have been volunteering on the ground for years, began a year ago. We are/we have been trying to house about 50 residents and buy out another 20, despite the fact that the municipality has not been able to dismantle the segregation despite the use of 2.1 billion HUF of the Ministry of Interior's funding.

In spite of the state subsidy and the strong local social institutions, why was it necessary for the charitable association to intervene and for the NGOs to be present? In the context of the case and the intervention, a number of dilemmas arise: can the MRKL (Housing Fund) offer a human dignity-based yet professional response to certain segments of the housing crisis? Is it possible for this cooperation between voluntary NGOs ('activists' if you like) and the first public, but not really public, social housing agency.

KEYWORDS: segregated area, NGO-s, case work, voluntary work, professional dilemmas

MIHÁLY BULCSÚ | Szociális munkás, mesteroktató, terepkoordinátor. Húszéves terepi tapasztalattal rendelkezik, a Kontúr Egyesület alelnöke, a Szociális Munkások Magyarországi Egyesületének elnökségi tagja. Érdeklődési területe a városi szegregátum, a szegregált élethelyzetek, az inklúzió és az inkluzív szolgáltatások lehetőségei.

CSERÉP EMESE

„És ha méltó a ház, szálljon a ti békességtek reá”

DOI: 10.56699/MT.2023.2.9

ABSZTRAKT

A Kléruskongregáció által 2020-ban kiadott, *A plébániai közösségek lelkipásztori konverziója az Egyház evangelizáló küldetésének szolgálatában* című dokumentum célkitűzése, hogy az egyház egyik fő feladatához, az evangelizációhoz időszerű iránymutatásokat adjon. A vatikáni instrukció az egyházi keretekhez igazodva igyekszik szembenézni a jelenkor kihívásaival, és az Ige hirdetésének megreformálására buzdít. A küldetés elsődleges fórumaként a plébániát jelöli meg, melynek hatékonyabb működéséhez időszerűbb, kreatívabb utakra hívja az intézmény minden tagját. A dokumentum üdvösnek tartja a laikusok szerepvállalását, amely nélkül az egyház átfogó evangelizációs tevékenysége elvesztené lendületét. A plébánia struktúrájára és tagjaira is kitér, és igyekszik megoldásokat kínálni olyan – napjainkban égető – problémákra, mint a papok adminisztrációs túlterheltsége vagy egy közösség lelkipásztori ellátásának átmeneti hiánya.

KULCSSZAVAK: lelkipásztori konverzió, Kléruskongregáció, evangelizáció, misszió, plébánia

A Kléruskongregáció által közreadott, a posztmodern idők kihívásaira reflektáló útmutatás az egyház evangelizációs hivatásának új lehetőségeiről és így a plébániai közösségek megújulásának szükségességéről szól.

A Kléruskongregáció elsősorban a világi klerikusok szolgálataival kapcsolatos ügyekkel foglalkozik, története a kora újkorig nyúlik vissza: közvetlen elődjének az a bíborosi bizottság tekinthető, amely a trienti zsinat határozatait volt hivatott végrehajtani. Állandó hivatallá 1564-ben vált, és az évszázadok során többször változott a hatásköre. Mai formáját II. János Pál pápa idején nyerte el, a világi papság szellemi és lelkipásztori életének felügyelete mellett illetékességi körébe tartoznak többek között a hitoktatással és az egyházi vagyon kezelésével kapcsolatos kérdések is. Az ismertetett dokumentum-

ban a hivatal a lelkipásztori tevékenység megújításával és az evangelizáció új formáival foglalkozik mélyrehatóan.

„...MISSZIÓS MEGTÉRÉSRE HÍVJUK [...] AZ EGÉSZ PLÉBÁNIAI KÖZÖSSÉGET...”

Az instrukció a lelkipásztori tevékenységgel és a plébániák szerepével kapcsolatos, a felgyorsult társadalmi és kulturális változások okozta kihívásokra igyekszik válaszokat keresni. A bevezetésben a szerzők utalnak a II. vatikáni zsinat által teremtett keretrendszerre, amely az evangelizáció feladatának ellátásához új utakat nyitott meg, valamint Ferenc pápának a római papsághoz intézett 2013-as beszédére, amelyben a szentatya az evangélium hirdetésének új, hatékonyabb formáinak kívánatos voltáról szól. Beniamino Stella bíboros, a Kléruskongregáció időközben nyugalmazott prefektusa a *Vatican Insider* olasz lapnak adott interjújában említi, hogy a dokumentum – jellegéből adódóan – nem hoz új törvényeket, hanem a meglévő jogi keretrendszeren belül kísérel meg iránymutatást adni. Néhány lényegre törő mondatban fogalmazza meg a dokumentum legfontosabb mondanivalóját: „Nagyon lényeges, hogy missziós megtérésre hívjuk nem csupán az egyes hívőket, papokat és világiakat vagy a lelkipásztorkodás »szakértőit«, hanem az egész plébániai közösséget a maga egészében, minden egyes részével együtt. Szükség van ugyanis arra, hogy mindenki újra felfedezze saját küldetését az Egyházban, és érezze a felelősséget az egyetlen, közös evangelizáló küldetés iránt, készségesen vállalja a szolgálatokat, feladatokat, amelyeket a plébániai közösségen belül kapott, különösen az Egyháznak abban a küldetésében, hogy hirdeti az evangéliumot. Mondhatnánk úgy is, hogy egy instrukció olyan, mint az evangéliumi írástudó, aki kincseiből – teológiai, lelkipásztori, kánonjogi kincseiből – »régit és újat« vesz elő, hogy leképezze ezeket Isten népének hétköznapi életére” (Magyar Kurír, 2020).

„...a plébánia olyan világítótorony, mely a hit fényét sugározza, betöltve az emberi szív legmélyebb, legigazabb vágyait, hogy értelmet és reményt adjon az emberek és a családok életének...”

A tizenegy fejezetből álló vatikáni dokumentum két nagyobb szerkezeti egységre osztható: az első részben (I–VI. fejezet) a lelkipásztori konverzióval, a plébániák értékével és jelenkori helyzetével, a misszió lényegével, míg a második részben (VII–XI. fejezet) a plébánia struktúrájával és a benne foglalt szerepkörökkel foglalkozik.

A dokumentum megszületése mindenképpen üdvözlendő, hiszen egyre erőteljesebben szembeüthetünk az emberek vallás iránti közönyével, és láthatjuk, hogy az újabb generációk sok esetben egyre nehezebben szólíthatók meg. A vatikáni instrukció nem kész receptet ajánl, ezt a helyi egyházak sokfélesége miatt nem is tehetné. Ehelyett iránymutatást ad az evangelizáció új formáinak kereséséhez, melyet minden esetben a lokális adottságokhoz szükséges igazítani. Az instrukció nagy reménnyel tekint a jövőbe az egyház missziós tevékenysége megújulásával és eredményességével kapcsolatban.

A PLÉBÁNIA MINT „VILÁGÍTÓTORONY”

Az evangelizáció az egyház egyik alapvető küldetése, a klérusnak és a laikusoknak egyaránt felelőssége. A II. vatikáni zsinat tanítása szerint három területre tagolható. Az első evangelizáció – vagy a misszió – alanyai olyan közösségek és személyek, amelyeknek/akiknek nem volt még lehetőségük az evangéliummal találkozni, vagy elmélyülni a tanításaiban. Az evangelizáció második területéhez tartozik mindaz, amit az adott egyház-közösséget képviselő hívek hiteles példájukkal közvetítenek szekuláris környezetük felé. Végezetül az új evangelizáció olyan emberekhez kíván eljutni, akik részesültek ugyan a beavató szentségekben, mégis eltávolodtak az Úr szavától.

Ahogy a Hittani Kongregáció 1986-ban közzétett, *Libertatis conscientia* kezdetű eligazítása is megfogalmazza: „A tulajdonképpeni küldetése az Egyháznak, mely Krisztus példáját követi, abban áll, hogy az evangéliumot hirdesse és az embereknek, üdvösséget hozzon” (Denzinger, 2004: 970). A jelen írásban ismertetett instrukció központi témája az evangelizáció új lehetőségeinek keresése, amelyhez időszerű, kreatív utak felkutatására buzdít, hiszen jelen korunk változásai korábban nem látott nehézségeket jelentenek az Ige emberekhez való eljuttatásában.

Az egyház struktúráját tekintve a plébániák megújulása lehet a cél elérésének központi eszköze. Erről a vatikáni iránymutatás így szól: „Ez a missziós átalakulás természetesen az intézményes keretek megújulását is eredményezi, mely különösképpen a plébániákat, az ige és az Eucharisztia asztala körül összegyűlő közösségeket érinti” (Kléruskongregáció, 2020: 10).

A plébánia intézményének kialakulása a kereszténység legkorábbi időszakára nyúlik vissza. A kezdetektől a lelkipásztori szolgálat, a közösség és az evangelizáció színhelye volt. XVI. Benedek pápa szavait idézve: „...a plébánia olyan világítótorony, mely a hit fényét sugározza, betöltve az emberi szív legmélyebb, legigazabb vágyait, hogy értelmet és reményt adjon az emberek és a családok életének...” (Kléruskongregáció, 2020: 12). A dokumentum arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a jelenkor komoly kihívás elé állítja a területi alapon szerveződő plébániákat, hiszen a felgyorsult kommunikáció, a virtuális „valóság” térnyerése és a fokozódó technikai fejlődés hatására a hagyományos közösségek felbomlanak. Ezáltal a lelkipásztori tevékenység is sérülhet, ha nem sikerül új utakat találni a hívekhez: „Éppen e felismerésekből kiindulva, a Lélekre hallgatva új megjelenési formákat kell találnunk; a plébániának – mivel már nem képviseli a közösségi életnek és a társas kapcsolatoknak a fő helyét úgy, mint a régi időkben –, meg kell találnia a közeledésnek és a kapcsolattartásnak a megszokott tevékenységektől különböző formáit” (Kléruskongregáció, 2020: 13).

Míg korábban a születési hely és a lokális közösség nagyban meghatározta az emberek kapcsolatrendszerét, életvitelét, értékrendjét, vallási szokásait és hovatartozását, mára ezek a keretek szétesőben vannak. Ez sok esetben elszigetelődéshez, gyökértelenséghez vezet, sokan nem kapcsolódnak a felmenőikhez, családjukhoz, sem egy közösséghez. Az instrukció javasolja, hogy a plébánia hagyományos – területi – kereteiből kilépve új

lehetőségeket, kreatív utakat találjon az emberek megszólításához. A plébániának tehát ki kell mozdulnia korábbi keretrendszeréből, és újabb missziós feladatokat kell magára vállalnia a hagyományos határain kívül is, hogy az eucharisztia kegyelmi adománya

minden emberhez eljusson, és Krisztus követésének útja mindenki előtt megnyíljon.

Míg korábban a születési hely és a lokális közösség nagyban meghatározta az emberek kapcsolatrendszerét, életvitelét, értékrendjét, vallási szokásait és hovatartozását, mára ezek a keretek szétesőben vannak.

A dokumentum kitér arra, hogy a plébánia intézménye akkor érheti el evangelizációs célját, ha hierarchikus struktúrája szoros összeköttetésben marad a családokkal, az egyes hívekkel, és aktív laikus részvétel jellemzi. Ezen túl fontos, hogy a közösség tagjai ne hanyagolják el a szeretetszolgálatot: „A leggyengébbek felé fordítva a figyelmet, a plébániai közösség hirdeti az evangéliumot, neki pedig a szegények hirdetik azt, hogy újra felfedezzék az

üzenet továbbadásának közösségi felelősségét, annak minden megjelenési formájában, anélkül, hogy megfélekezzenek a szeretetszolgálatról...” (Kléruskongregáció, 2020: 21).

Az instrukció egyik legerőteljesebb üzenete, hogy a laikusok szerepvállalása éppúgy elengedhetetlen a plébánia életében és az evangelizáció tekintetében, mint a klerikusoké: „...a közösség minden tagja érezze a maga felelősségét, s a segítségnyújtás, illetve a szolidaritás különféle módjai által közvetlenül vegye ki a részét az Egyház szükségleteiről való gondoskodásból, amire a plébániának szüksége van a saját lelkipásztori szolgálatának szabad és hatékony végzéséhez” (Kléruskongregáció, 2020: 25). Ennek Magyarországon szembeűnő a jelentősége. Ha a sok helyen a plébánosok vállát nyomó adminisztrációs feladatokat laikusok látnák el a közösségért végzett szolgálatként – ahogyan ez több európai országban, például Olaszországban is működik –, akkor a papság leterheltsége mérsékelhető volna, s így tagjai nagyobb figyelmet szentelhetnének lelkipásztori hivatásuknak.

„TI VAGYTK A FÖLD SÓJA”

A dokumentum az egyházmegye szervezeti egységeiről is értekezik, és kiemeli a lelkipásztori körzetek kialakításának jelentőségét. Sorra veszi a plébánia szereplőit, akik sajátos karizmájuk szerint töltik be helyüket az egyház evangelizációs törekvéseiben. A plébános a közösség lelkipásztora, s ezért elengedhetetlen, hogy a papi rendhez tartozó személy legyen. Felelősséggel tartozik közösségének, egy személyben látja el a plébánia jogi képviselőtét, felel a plébániai javakért. Határozatlan időre választják, de hetvenötödik életévében kezdeményeznie kell a lemondását. A plébánosi tisztség betöltetlensége esetén átmenetileg a plébániai kormányzó látja el a feladatait. A Kléruskongregáció felhívja a figyelmet, hogy a püspöknek – ha a közösség számára ez előnyös – jogi lehetősége van egyetemes megbízást adni egy papi közösségnek egy vagy több plébánia vezetésére. Ebben az esetben a moderátor feladata összehangolni a plébániákat érintő feladatokat,

valamint ajánlatos belső szabályzatot alkotni. A szabályozás alapján lehetőség nyílik egy specifikált kör (például az ifjúság) lelkipásztori igényeinek kielégítésére vagy egy meghatározott pasztorációs feladatra (például katekézis) káplánt kinevezni.

Az instrukció további csoportokat is felsorol, amelyek karizmájuknak köszönhetően fontos szerepet töltenek be az evangelizációban. A II. vatikáni zsinat *Lumen gentium* kezdetű konstitúciója megújította az állandó diakonátust, mely szolgálati forma hozzájárul az egyház pasztorális küldetéséhez. Olvashatunk továbbá a megszentelt életet élőkről, akik elsősorban tanúságtételükkel segítik elő az Ige terjesztését, valamint a világi hívekről, akik – a szentségek erejéből – sokféleképpen evangelizálhatnak, többek között a plébánián belül rájuk bízott tevékenységekkel, szeretetszolgálattal vagy tanúságtétellel.

A vatikáni dokumentum arra is emlékeztet, hogy a napjainkban egyre feszítőbb problémaként jelentkező paphiány miatt elmaradó egyes lelkipásztori tevékenységek átmeneti és rendkívüli biztosítására is lehetőséget nyújt az Egyházi törvénykönyv. Egy moderátornak kinevezett pap vezetésével bizonyos lelkipásztori feladatok ellátását rá lehet bízni egy-egy diakónusra, megszentelt életet élőre vagy akár világi hívekre is, az egyházi hierarchiában elfoglalt helyüknek, illetve életállapotuknak megfelelően. Az instrukció rávilágít, hogy rendkívüli esetben és különleges megbízatás mellett a világi hívek – a lektorok és akolitusok feladatainak ellátásán túl – szentbeszédet is tarthatnak, vagy a házasságkötés szertartását is vezethetik. Hasonló módon megoldást kínál a dokumentum olyan helyzetekre is, amikor nincs lehetőség plébánia alapítására. Ekkor „missziós állomások” vagy „diakóniák” hozhatók létre, hogy az egyház lelkipásztori küldetése ne sérüljön.

A 2020-as instrukció javasolja a plébániáknak gazdasági tanács felállítását, amely a plébános felügyelete alatt működik, és az ő munkáját támogatja. Ennek a szervezetnek legalább három főből kell állnia, célja, hogy átlátható legyen a plébánia gazdasági működése, és megfelelő anyagi körülményeket tudjon teremteni a plébánia működtetéséhez.

Pasztorális tanács létrehozását is ajánlja a dokumentum Ferenc pápa szavait idézve: „Milyen nagy szükség van a pasztorális tanácsokra! Egyetlen püspök sem vezetheti az egyházmegyéjét pasztorális tanács nélkül. Egy plébános sem vezetheti a plébániáját pasztorális tanács nélkül!” (Kléruskongregáció, 2020: 52). Ennek feladata a plébánia lelkipásztori tevékenységének figyelemmel kísérése, értékelése és annak javítására vonatkozó javaslattétel a plébános számára.

Az instrukció a II. vatikáni zsinat által kijelölt úton haladva, annak szellemében igyekszik megoldásokat találni korunk pasztorációs problémáira. Az ezredforduló óta eltelt idő tapasztalatait összegezve próbálja megfogalmazni a zsinat irányelvei szerint az egyház alapküldetésének legkorszerűbb iránymutatását, és igyekszik segítséget nyújtani a keresztény emberek egyetemes evangelizációs hivatásához.

Kléruskongregáció: A plébániai közösségek lelkipásztori konverziója az Egyház evangelizáló küldetésének szolgálatában, Budapest, Szent István Társulat, 2020

Felhasznált irodalom

- DENZINGER HEINRICH – HÜNERMANN, PETER (2004): *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Budapest, Szent István Társulat – Örökmécs Kiadó.
- KLÉRUSKONGREGÁCIÓ (2020): *A plébániai közösségek lelkipásztori konverziója az Egyház evangelizáló küldetésének szolgálatában*, Budapest, Szent István Társulat.
- MAGYAR KURÍR (2020): *Stella bíboros az új vatikáni instrukcióról: A plébániák ne szolgáltató hivatalok legyenek!*, <https://www.magyarKurir.hu/hirek/stella-biboros-az-uj-vatikani-instrukcirol-plebaniak-ne-szolgaltato-hivatalok-legyenek> (letöltve: 2023. 04. 18.).

“If the home is deserving, let your peace rest on it”

ABSTRACT

The Instruction entitled *“The pastoral conversion of the Parish community in the service of the evangelizing mission of the Church”* was published by the Dicastery for the Clergy in 2020. Its objective is to provide appropriate guidelines for the evangelizing mission of the Church in line with the existing ecclesiastical regulation. The Instruction deals with the parish as the primary forum for this mission, inviting all its members to find more creative ways for this task.

KEYWORDS: pastoral conversion, Dicastery for the Clergy, evangelization, evangelizing mission, Parish

CSERÉP EMESE | A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Vészhelyzetkezelési Munkacsoportjának munkatársa.

PAP ANNA GYÖNGYI

„Az önkormányzás nem cél, hanem eszköz”

DOI: 10.56699/MT.2023.2.10

ABSZTRAKT

Pálné Kovács Ilona jogász, politológus főbb kutatási területei közé tartozik az önkormányzati rendszer, a helyi, illetve az európai regionális politika. *Helyi kormányzás Magyarországon* című monográfiájában ezeket a témaköröket járja körül hazai vonatkozásban, interdiszciplináris megközelítésben. A helyi-területi kormányzást, valamint az önkormányzati rendszert jogi, gazdasági és politikai szempontok alapján vizsgálja. Az elméleti alapvetés mellett részletesen kitér a helyi/regionális politikára, az állam és az önkormányzatok viszonyára, a magyar közigazgatás történeti fejlődésére, az önkormányzati rendszer formálódására, valamint a helyi kormányzás tekintetében várható jövőbeni változások irányaira.

KULCSSZAVAK: önkormányzatok, centralizáció, decentralizáció, regionalizmus, governance

A *Helyi kormányzás Magyarországon* című, 2008-ban megjelent kötet szerzője Pálné Kovács Ilona jogász, politológus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Pécsi Tudományegyetem egyetemi tanára. Kutatási területéhez tartoznak többek között a közigazgatás területi problémái, a helyi politikai viszonyok, az önkormányzati rendszer, a területfejlesztés irányítási összefüggései, illetve az európai regionális politika.

A mű célja a szerző bevallása szerint a magyar helyi önkormányzati rendszer fejlődésének áttekintése a nemzetközi fejlődési trendek alapul vételével. Abban a kérdésben kíván állást foglalni, hogy a magyar helyi önkormányzatok rendszere képes volt-e karakterében megváltoztatni a centralizált hagyományú magyar államot, illetve mennyiben kínál ideális kereteket a helyi hatalom demokratikus gyakorlásához és a helyi igazgatás, illetve szolgáltatások megszervezéséhez.

A monográfia az előszó és a bibliográfia mellett kilenc fejezetből áll. Az első, legterjedelmesebb részben az elméleti leírás kapott helyet. A helyi-területi kormányzás fogalmi

keretei és történeti fejlődése után a fontosabb fogalmakat tisztázza a szerző. Körbejárja a centralizáció–decentralizáció fogalompár jelentését, illetve kitér arra a kérdésre, hogy e kettő milyen arányban kívánatos az állam működésében. Rámutat, hogy vannak olyan előjelek (globalizáció, terrorizmus, környezeti problémák, krízismenedzsment), amelyek a centralizáció erősödése irányába mutatnak, habár még tartja magát az a nézet, hogy a decentralizált állam modernebb, hatékonyabb és demokratikusabb. Ezt követően Pálné az állam térbeli szerkezetével foglalkozik, ismertetve az irányítás alapszintjét. A helyi-területi funkciók és szerepkörök taglalását követően kerül sor az önkormányzati struktúra általános bemutatására. A szerző itt Tony Bovaird fogalommeghatározását alapul véve rávilágít a helyi kormányzat (*government*) és a helyi kormányzás (*governance*) fogalmának különbözőségére. Eszerint a *governance* „formális és informális szabályok, struktúrák, folyamatok összessége, amelyben a helyi ügyekben érintettek közösen oldják meg a problémáikat és teljesítik a helyi igényeket” (Pálné, 2008: 60). Az első fejezet utolsó oldalain az egyes uniós tagállamok területi alkotmányos szabályozásának áttekintése, a területi hatalommegosztás helyzetének leírása és az önkormányzatokat érintő fontosabb paraméterek bemutatása olvasható.

A második fejezet a helyi/regionális politikával foglalkozik. Az *urban regime* elmélete mellett terítékre kerül a regionalizmus fogalma, illetve az előző fejezetben már érintett *governance* témaköre. Pálné szerint a *governance*-modell átalakítja az önkormányzati rendszert. Feloldódnak a köz- és a magánszektor határai, megváltoznak a feladatellátás módszerei, intézményei, az önkormányzati politizálás új dimenzióba kerül azáltal, hogy a közhatalmi szereplők lényegesen szorosabb, partneri, illetve piaci jellegű kapcsolatokat építenek ki a gazdaság és a civil társadalom szereplőivel a különböző szolgáltatási feladatok megszervezésének modernizálása érdekében. Emiatt ma már sem a központi, sem a helyi/regionális politikai aréna nem értelmezhető, írható le a közhatalmi szereplőkön túli szférák bevonása nélkül.

A következő két fejezet a magyar helyi-területi közigazgatás történeti fejlődésével, illetve a magyar önkormányzati modellel foglalkozik. Az alkotmányos, elvi alapok tisztázását követően az önkormányzati törvény lényegi sajátosságait ismerheti meg az olvasó. Pálné felhívja a figyelmet, hogy bár az önkormányzati rendszer egyik leglényegesebb elemének tekinthető az, hogy milyen feladatok ellátása garantált az önkormányzatokon keresztül, ennek nincs szilárd közjogi alapja az önkormányzati törvényben.

Az ötödik fejezet a területi államigazgatás szabályozásáról és fejlődéséről szól. A szerző hangsúlyozza, hogy a szektor a rendszerváltás óta folyamatos rögtönzések áldozata, ami látszólag koncepciózus korszerűsítési programok sorozatában jelent meg. Ennek elsődleges oka, hogy a mindenkori kormányzó hatalom a végrehajtó hatalmi ág feletti rendelkezési jogával élve, visszaélve kénye-kedve, aktuális érdekei szerint építette vagy éppen rombolta ezt a szervezeti területet.

A hatodik fejezetben a magyar önkormányzati rendszer szerkezetének formálódását elemezve Pálné rámutat, hogy a megyei-térségi feladatok telepítése kaotikusnak tekint-

hető, mivel sem a megyék, sem a megyei jogú városok nem rendelkeznek standard funkciórendszerrel.

A hetedik fejezet mutatja be az önkormányzatok feladat- és eszközrendszerének alakulását, illetve működésük főbb jellemzőit. A szerző emlékeztet, hogy a finanszírozás,

A fejlesztéspolitikai intézményrendszer és az államigazgatás regionalizálása jelentős fejleményeket könyvelhet el.

valamint a megyei önkormányzatok forrásainak megnyirbálásával a középszintű intézményrendszer és a megyei feladatrendszer felgyorsult tempójú visszaszorulása zajlik. Az egyre nagyobb forráshiány miatt megindult az intézmények „racionalizálása”, amely jól érzékelhető többek között az egészségügyben. Szintén a megyei szint visszaszorulását táplálja, hogy a kistérségi társulásoknak ugyancsak lehetőségük van középszintű szolgál-

tatások szervezésére. Az önkormányzatok finanszírozási gyakorlatával összefüggésben a kötet kronológiai sorrendben részletesen ismerteti a költségvetési törvények szabályainak alakulását 1991-től 2007-ig. Ebből kiderül, hogy az önkormányzatok vagyoni helyzete ciklikusan alakult ebben az időszakban, a szektort egyszerre jellemzi vagyonkivonás és alulfinanszírozottság.

A nyolcadik fejezet a rendszerváltás utáni helyi politikát tárgyalja, melynek legfontosabb szereplői és működési sajátosságai mellett kitér a helyi társadalom, a helyi hálózatok és az önkormányzatok bemutatására. A megyei szintű politika vonatkozásában a szerző megjegyzi, hogy a megyei önkormányzatok politikai legitimitációja lényegesen erősebbé vált, mint amit a tényleges szerepkörük indokoltta volna. Ugyan a megyei önkormányzatok politikai szerepe a megyei szintű politikában gyenge, a megyei politikusok az országos porondon aktivizálódtak. A régiókkal kapcsolatban szóba kerül, hogy bár a megyei szint fokozatosan veszített súlyából, új térbeli szintek jelentek meg. A fejlesztéspolitikai intézményrendszer és az államigazgatás regionalizálása jelentős fejleményeket könyvelhet el.

Az utolsó fejezet az összegzés mellett a jövőre vonatkozó lehetséges forgatókönyveket tartalmazza. A magyar közigazgatás a rendszerváltás óta jórészt spontán, eseti alkalmazkodások formájában fejlődött és rögtönzött reformirányok mentén haladt. Pálné hangsúlyozza, hogy „az önkormányzás nem cél, hanem eszköz, eszköze a közszolgáltatások és az igazgatás megszervezésének, a gazdaság támogatásának, az infrastruktúra fejlesztésének, mindannak, ami az emberek jólétéhez szükséges” (Pálné, 2008: 297). Véleménye szerint a települési és középszintű kormányzás modellje szorosan összefügg, a helyi szint konszolidálása fontosabb a középszint léptékének növelésénél. Amennyiben a szolgáltatások színvonalában és költséghatékonyaságában minőségi fejlődést szeretnénk elérni, elkerülhetetlen az önkormányzatok szervezeti vagy működési jellegű integrációja. A területi kormányzás terén a rendszerváltás óta meglévő strukturális problémák megoldását belső politikai, jogi, szemléleti és szakmai tényezők egyaránt akadályozzák, miközben

a külsődleges motivációk (uniós csatlakozás, a strukturális alapok menedzselése) ösztönző ereje lényegesen csökkent. Mivel a visszahúzás és a progresszió tényezői egyaránt jelen vannak a rendszerben, a továbblépés iránya a plurális kormányzásra épülő decentralizáció mellett a bürokratikus centralizáció is lehet.

Összességében elmondható, hogy Pálné Kovács Ilona *Helyi kormányzás Magyarországon* című monográfiájában részletesen és kimerítően járja körbe a helyi igazgatás témakörét. Kevés az olyan írás, amely az önkormányzati rendszer egészét átfogó, interdiszciplináris szempontokat követő értékeléssel tárgyalná a témát, egyszerre tartalmazva elméleti, nemzetközi összehasonlító és empirikus elemeket, valamint kiemelve a politikatudományi összefüggéseket. Ezért nemcsak a jog- és politikatudomány, de a gazdaság iránt érdeklődők figyelmébe is ajánlom ezt az igényes kivitelű és gazdag szakirodalmat felsorakoztató művet.

*Pálné Kovács Ilona: Helyi kormányzás Magyarországon,
Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2008*

Review of Local government in Hungary by Ilona Pálné Kovács

ABSTRACT

Ilona Pálné Kovács is a lawyer and political scientist. Her main research fields are local government system, local politics and European regional politics. In her monograph with the title of Local governance in Hungary, she explores these topics in an interdisciplinary approach. She examines local-territorial governance and self-government system based on legal, economic and political aspects. In addition to the theoretical foundation, she studies in detail local/regional politics, the relationship between the state and local governments, the historical development of Hungarian public administration and the formation of the local government system, as well as the directions of expected changes of local governance. This book review presents this multifaceted work of her.

KEYWORDS: local government, centralization, decentralization, regionalism, governance

PAP ANNA GYÖNGYI | Tanulmányait az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (politológia BA, politikatudomány MA) és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán (jog) folytatta. Jelenleg a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Vészhelyzetkezelési Munkacsoportjának munkatársa.

Folyóiratunk webes felületen, a **maltaitanulmanyok.hu** címen is elérhető. Honlapunkon megtalálják a Máltai Tanulmányok lapbemutató kerekasztal-beszélgetésein készült videófelvételeket, illetve a szerzőinkkel készült interjúkat, podcast felvételeket és egyéb extra tartalmakat.

A videófelvételeket a Máltai Tanulmányok **YouTube** csatornáján is követhetik.

Podcastjaink az **Apple podcast, Google Podcast, Soundcloud, Spotify, Spreaker, Amazon podcast, Podpad, Podcast Addict** és más ismert podcast oldalakon is meghallgathatóak.

Aktuális információinkról, híreinkről, plusztartalmainkról a közösségi média felületein – a **Facebookon** és **Twitteren** is tájékozódhatnak.

A szakmai közönség számára lehetőség van a lapban megjelentek véleményezésére, megvitatására az **academia.edu** oldalán.

Találkozunk Önnel a virtuális térben is!

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A társadalmi kihívások folyóirata

2023 | 5. évfolyam 2. szám

Vecsei Miklós

A felzárkózás matematikája

Horeczki Réka

A szegénység kisvárosi dimenziói

Ragadics Tamás

Öröklött hátrányok

Kurucz Ildikó

Paraszti mentalitástöredékek a helyi társadalmakban

F. Lassú Zsuzsa – Hajdu Krisztina

Lépésről lépésre

Lantos Szilárd

FETE és Jelenlét

Boros Julianna – Bucher Eszter

„Jelen vagyunk, segítünk!”

Mihály Bulcsú

A Hős utca felszámolásának sokadik kísérlete

Cserép Emese

„És ha méltó a ház, szálljon a ti békességtek reá”

Pap Anna Gyöngyi

„Az önkormányzás nem cél, hanem eszköz”

Folyóiratunk, felhasználói élményt növelő elemekkel,
az interneten is elérhető – maltaitanulmanyok.hu